त्वयि धर्मश्च पुष्कलः ॥ ८ ॥ त्वामासाद्य महात्मानं धर्मज्ञं धर्मवत्सलम्। अर्थित्वान्नाथ वक्ष्यामस्तच्च नः क्षन्तुमर्हसि ॥ १० ॥ अधर्मः सुमहान्नाथ भवेत्तस्य तु भूपतेः। यो हरेदलिषड्भागं न च रक्षति पुत्रवत् ॥ ११ ॥ सुखानः स्वानिव प्राणान् प्राणैरिष्टान् सुतानिव। नित्ययुक्तः सदा रक्षन् सर्व्वान्विषयवासिनः ॥ १२ ॥ प्राप्नोति शाश्वतीं राम कीर्त्तिं स बहुवार्षिकीम्। ब्रह्मणः स्थानमासाद्य तत्र चापि महीयते ॥ १३ ॥ यत् करोति परं धर्मं मुनिर्मूलफलाशनः। तत्र राज्ञश्चतुर्भागः प्रजा धर्मेण रक्षतः ॥ १४ ॥ सोयं ब्राह्मणभूयिष्ठो वानप्रस्थगणो महान्। त्वन्नाथो नाथवद्राम राक्षसैर्हन्यते भृशम् ॥ १५ ॥ एहि पश्य शरीराणि मुनीनां भावितात्मनाम्। हतानां राक्षसैर्घोरैर्बह्वीनां बहुधा वने ॥ १६ ॥ पम्पानदीनिवासानामनु मन्दाकिनीमपि। चित्रकूटालयानाञ्च क्रियते कदनं महत् ॥ १७ ॥ एवं वयं न सम्यामो विप्रकारं तपस्विनाम्। क्रियमाणं वने घोरं रक्षोभिर्भीमकर्मभिः ॥ १८ ॥ ततस्त्वां शरणार्थञ्च शरण्यं समुपस्थिताः। परिपालय नो राम वध्यमानान्निशाचरैः ॥ १९ ॥ परा त्वत्तो गतिर्वीर पृथिव्यां नोपपद्यते। परिपालय नः सर्व्वान् राक्षसेभ्यो नृपात्मज ॥ २० ॥ एतच्छ्रुत्वा तु काकुत्स्थस्तापसानां तपस्विनाम्। इदमोवाच धर्मात्मा सर्व्वानेव तपस्विनः ॥ २१ ॥ नैवमर्हथ मां वक्तुमाज्ञाप्योऽन्तपस्विनाम्। केवलेन स्वकार्य्येण प्रवेष्टव्यं वनं मया ॥ २२ ॥ विप्रकारमपाकर्त्तुं राक्षसैर्भवतामिमम्। पितुस्तु निर्देशकरः प्रविष्टोऽमिदं वनम् ॥ २३ ॥ भवतामर्थसिद्ध्यर्थमागतोऽहं यदृच्छया। तस्य मेऽयं वने वासो भविष्यति महाफलः ॥ २४ ॥ तपस्विनां रणे शत्रून् हन्तुमिच्छामि राक्षसान्। पश्यन्तु वीर्य्यमृषयः सम्भातुर्मे तपोधनाः ॥ २५ ॥ दत्त्वा वरञ्चापि तपोधनानां धर्मे हृतात्मा सह

लक्ष्मणेन। तपोधनैश्चापि सत्कार्यदत्तः सुतीक्ष्णमेवाभिजगाम वीरः॥ २६॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये आरण्यकाण्डे षष्ठः सर्गः।

रामस्तु सहितो भ्राता सीतया च परन्तपः। सुतीक्ष्णस्याश्रमपदं जगाम सह तैर्द्विजैः॥ १॥ स गत्वा दूरमध्वानं नदीस्तीर्त्वा बहूदकाः। ददर्श विमलं शैलं महामेरुमिवोन्नतम्॥ २॥ ततस्तस्मिन्नृगवरो सततं विविधैर्द्रुमैः। काननान्तो विविशतुः सीतया सह राघवौ॥ ३॥ प्रविष्टस्तु वनं घोरं बहुपुष्पफलद्रुमम्। ददर्शाश्रममेकान्ते चीरमालापरिष्कृतम्॥ ४॥ तत्र तापसमासीनं मलपङ्कजधारिणम्। रामः सुतीक्ष्णं विधिवत्तपोधनमभाषत॥ ५॥ रामोऽहमस्मि भगवन् भवन्तं द्रष्टुमागतः। तस्माभिवद धर्मज्ञ महर्षे सत्यविक्रम॥ ६॥ स निरीक्ष्य ततो धीरो रामं धर्मभृतां वरम्। समाश्लिष्य च बाहुभ्यामिदं वचनमब्रवीत्॥ ७॥ स्वागतन्ते रघुश्रेष्ठ राम सत्यभृतां वर। आश्रमोयन्त्वयाक्रान्तः सनाथ इव साम्प्रतम्॥ ८॥ प्रतीक्षमाणस्त्वामेव नरोत्तम महामुने। देवलोकमितो वीर देहन्यासं करीष्यसे॥ ९॥ चित्रकूटमुपादाय राज्यभ्रष्टोसि मे श्रुतः। इष्टोपजातः काकुत्स्थ देवराजः शतक्रतुः॥ १०॥ उपागम्य च मे देवा महादेवः सुरेश्वरः। सर्वान् लोकान् जितानाह मम पुण्येन कर्मणा॥ ११॥ तेषु देवर्षिजुष्टेषु जितेषु तपसा मया। मत्प्रसादात् सभार्यस्त्वं विहरस्व सलक्ष्मणः॥ १२॥ तमुग्रतपसा दीप्तं महर्षिं सत्यवादिनम्। प्रत्युवाचाथवान्

रामो ब्रह्माणमिव वासवः ॥ १३ ॥ अहमेवाहरिष्यामि स्वयं लोकान् महामुने । आवासन्त्वहमिच्छामि प्रदिष्टमिह कानने ॥ १४ ॥ भवान् सर्वत्र कुशलः सर्वभूतहिते रतः । आख्यातं शरभङ्गेन गौतमेन महात्मना ॥ १५ ॥ एवमुक्तस्तु रामेण महर्षिर्लोकविश्रुतः । अब्रवीन्मधुरं वाक्यं हर्षेण महताऽऽवृतः ॥ १६ ॥ अयमेवाश्रमो राम गुणवान् रम्यतामिति । ऋषिसङ्घानुचरितः सदा मूलफलैर्वृतः ॥ १७ ॥ इदमाश्रममागम्य मृगसङ्घा महीयसः । अहत्वा प्रतिगच्छन्ति लोभयित्वाकृतोभयाः ॥ १८ ॥ मान्यो दीपो भवेदत्र मृगेभ्योन्यत्र विद्धि वै । तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य महर्षेर्लक्ष्मणाग्रजः ॥ १९ ॥ उवाच वचनं धीरो विष्टभ्य सशरं धनुः । तानहं सुमहाभाग मृगसंघान् समागतान् ॥ २० ॥ हन्यां निशितधारेण शरेणानतपर्वणा । भवांस्त्वभिप्रपश्येत किं स्यात् कृच्छ्रतरं ततः ॥ २१ ॥ एतस्मिन्नाश्रमे वासं चिरन्तु न समर्थये । तमेवमुक्तो परमं रामः सन्ध्यामुपागमत् ॥ २२ ॥ अन्वास्य पश्चिमां सन्ध्यान्तत्र वासमकल्पयत् । सुतीक्ष्णस्याश्रमे रम्ये सीतया लक्ष्मणेन च ॥ २३ ॥ ततः शुभं तापसयोग्यमन्नं स्वयं सुतीक्ष्णः पुरुषर्षभाभ्याम् । ताभ्यां सुसत्कृत्य ददौ महात्मा सन्ध्यानिवृत्तौ रजनीं समीक्ष्य ॥ २४ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये आरण्यकाण्डे
सप्तमः सर्गः ।

रामस्तु सहसौमित्रिः सुतीक्ष्णेनाभिपूजितः । परिणाम्य निशां तत्र प्रभाते प्रत्यबुध्यत ॥ १ ॥ उत्थाय च यथाकालं राघवः सह सीतया । उपस्पृश्य शुचौतेन तोयेनोत्पलगन्धिना ॥ २ ॥

अथ तेऽग्निं सुरांश्चैव वैदेही रामलक्ष्मणौ। काल्य विधिवद्-भ्यर्च्य तपस्विगरणे वने ॥ ३ ॥ उदयन्तं दिनकरं दृष्ट्वा विगत-कल्मषाः। सुतीक्ष्णमभिगम्येदं श्लक्ष्णं वचनमब्रवन् ॥ ४ ॥ सुखोषिता स्म भगवन्त्वया पूज्येन पूजिताः। आपृच्छामः प्रया-स्यामो मुनयस्त्वरयन्ति नः ॥ ५ ॥ त्वरामहे वयं द्रष्टुं कृतघ्न-माश्रममण्डलम्। ऋषीणां पुण्यशीलानां दण्डकारण्यवासि-नाम् ॥ ६ ॥ अभ्यनुज्ञातुमिच्छामः सहैभिर्मुनिपुङ्गवैः। धर्म-नित्यैस्तपोदान्तैर्विधिवैरिव पावकैः ॥ ७ ॥ अविषह्यातपो या-वत् सूर्यो नातिविराजते। अमार्गेणागतां सन्ध्यां प्राप्येवान्वय-वर्जितः ॥ ८ ॥ तावदिच्छामहे गन्तुमित्युक्त्वा चरणौ मुनेः। ववन्दे सह सौमित्रिः सीतया सह राघवः ॥ ९ ॥ तौ संसृशन्तौ चरणावुत्थाप्य मुनिपुङ्गवः। गाढमाश्लिष्य सस्नेहमिदं वचन-मब्रवीत् ॥ १० ॥ अरिष्टङ्गच्छ पन्थानं राम सौमित्रिणा सह। सीतया चानया सार्द्धं छाययेवानुवर्त्तया ॥ ११ ॥ पश्याश्रमपदं रम्य दण्डकारण्यवासिनाम्। एषां तपस्विनां वीर तपसा भावितात्मनाम् ॥ १२ ॥ सुप्राप्यफलमूलानि पुष्पितानि वनानि च। प्रशान्तमृगयूथानि शान्तपक्षिगणानि च ॥ १३ ॥ फुल्ल-पङ्कजषण्डानि प्रसन्नसलिलानि च। कारण्डवविकीर्णानि तटाकानि सरांसि च ॥ १४ ॥ द्रक्ष्यसे दृष्टिरम्याणि गिरि-प्रस्रवणानि च। रमणीयान्यरण्यानि मयूराभिरुतानि च ॥ १५ ॥ गम्यतां वत्स सौमित्रे भवानपि च गच्छतु। आगन्तव्यञ्च ते दृष्ट्वा पुनरेवाश्रमं प्रति ॥ १६ ॥ एवमुक्तश्चयेत्युक्त्वा काकुत्स्थः सहलक्ष्मणः। प्रदक्षिणं मुनिं कृत्वा प्रस्थातुमुपचक्रमे ॥ १७ ॥ ततः शुभतरे तूणी धनुषी चायतेक्षणा। ददौ सीता तयो-र्भ्रातोः खड्गौ च विमलौ ततः ॥ १८ ॥ आदाय च शुभे तूणी चापे चादाय सस्वनि। निष्क्रान्तावाश्रमाद्गन्तुमुभौ तौ राम-

लक्ष्मणो ॥ १८ ॥ शीघ्रन्तो रूपसम्पन्नावनुज्ञातौ महर्षिणा ।
प्रस्थितौ धृतचापाणी सीतया सह राघवौ ॥ २० ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये आरण्यकाण्डे
अष्टमः सर्गः ।

—•—

सुतीक्ष्णेनाभ्यनुज्ञातं प्रस्थितं रघुनन्दनम् । हृद्यया स्निग्धया वाचा भर्तारमिदमब्रवीत् ॥ १ ॥ अधर्मन्तु सुदुश्चेष्ण विधिना प्राप्यते महान् । निहत्तेन च शक्योयं व्यसनात् कामजादिह ॥ २ ॥ चीण्येव व्यसनान्यत्र कामजानि भवन्त्युत । मिथ्यावाक्यन्तु परमं तस्माद्गुरुतरावुभौ ॥ ३ ॥ परदाराभिगमनं विना वैरञ्च रौद्रता । मिथ्यावाक्यं न ते भूतं न भविष्यति राघव ॥ ४ ॥ कुतोभिलषणं स्त्रीणां परेषां धर्मनाशनम् । तव नास्ति मनुष्येन्द्र मनोभूत्ते कदाचन ॥ ५ ॥ मनस्यपि तथा राम न चैतद्विद्यते क्वचित् । स्वदारनिरतश्चैव नित्यमेव दृढव्रत ॥ ६ ॥ धर्मिष्ठः सत्यसन्धश्च पितुर्निर्देशकारकः । त्वयि धर्मश्च सत्यञ्च त्वयि सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥ ७ ॥ तद्वं सर्वं महाबाहो शक्यं वोढुं जितेन्द्रियैः । तव वश्येन्द्रियत्वञ्च भूतानां शुभदर्शन ॥ ८ ॥ तृतीयं यदिदं रौद्रं परप्राणाभिहिंसनम् । निर्वैरं क्रियते मोहात्तच्च ते समुपस्थितम् ॥ ९ ॥ प्रतिज्ञातञ्च्या वीर दण्डकारण्यवासिनाम् । ऋषीणां रक्षणार्थाय वधः संयति रक्षसाम् ॥ १० ॥ एतन्निमित्तं वचनं दण्डका इति विश्रुतम् । प्रस्थितञ्च सह भ्रात्रा धृतबाणशरासनः ॥ ११ ॥ ततस्त्वां प्रस्थितं दृष्ट्वा मम चिन्ताकुलं मनः । तदुव्रतं चिन्तयतस्तदा वै भवेन्निश्चेयसं हितम् ॥ १२ ॥ न हि मे रोचते वीर

गमनं दण्डकान् प्रति। कारणन्तत्र वक्ष्यामि वदन्त्या शृयतां मम॥ १३॥ त्वं हि वाणधनुष्पाणिर्भ्रात्रा सह वनं गतः। दृष्ट्वा वनचरान् सर्व्वान् कञ्चित् कुर्य्याः शरव्ययम्॥ १४॥ क्षत्रियाणामिह धनुर्ज्ज्याशब्देनानि च। समीपतः स्थितं तेजो बलमुच्छ्रयते भृशम्॥ १५॥ पुरा किल महाबाहो तपस्वी सत्यवाग्शुचिः। कस्मिंचिदभवत् पुण्ये वने रतमृगद्विजे॥ १६॥ तस्यैव तपसो विघ्नं कर्तुमिच्छन् शचीपतिः। खड्गपाणिरथागच्छदाश्रमं भटरूपधृक्॥ १७॥ तस्मिंस्तदाश्रमपदे निहितः खड्ग उत्तमः। सन्यासविधिना दत्तः पुण्ये तपसि तिष्ठतः॥ १८॥ स तच्छस्त्रमनुप्राप्य न्यासरक्षणतत्परः। वने तु विचरत्येव रक्षन् प्रत्ययमात्मनः॥ १९॥ यच्च गच्छत्युपादातुं मूलानि च फलानि च। न विना याति तं खड्गं न्यासरक्षणतत्परः॥ २०॥ नित्यं शस्त्रं परिवहन् क्रमेण स तपोधनः। चकार रौद्रीं स्वां बुद्धिन्त्यक्त्वा तपसि निश्चयम्॥ २१॥ ततः स रौद्राभिरतः प्रमत्तो धर्म्मकर्षितः। तस्य शस्त्रस्य सम्भावाज्जगाम नरकं मुनिः॥ २२॥ एवमेतत् पुराद्दृत्तं शस्त्रसंयोगकारणम्। अग्निसंयोगवद्धेतुः शस्त्रसंयोग उच्यते॥ २३॥ स्नेहाच्च वर्द्धमानाच्च स्नारयेत्वां तु गृध्नवे। न कथञ्चन सा कार्य्या मृदीत धनुषा त्वया॥ २४॥ बुद्धिवैरं विना हन्तुं राक्षसान् दण्डकाश्रितान्। अपराधं विना हन्तुं लोके वीर न शंसते॥ २५॥ क्षत्रियाणान्तु वीराणां वनेषु नियतात्मनाम्। धनुषा कार्य्यमेतावदार्त्तानामभिरक्षणम्॥ २६॥ क्व च शस्त्रं क्व च वनं क्व च चावन्तपः क्व च। व्याविद्धमिदमस्माभिर्देशधर्म्मस्तु पूज्यताम्॥ २७॥ कदर्य्यकलुषा बुद्धिर्जायते शस्त्रसेवनात्। पुनर्गत्वा त्वयोध्यायां क्षत्रधर्म्मञ्चरिष्यसि॥ २८॥ अद्यया तु भवेत् प्रीतिः श्वश्रू श्वशुरयोर्मम। यदि राज्यं हि

सम्यक्च भवेत्खं निरतो मुनिः॥ २८॥ धर्मादर्थः प्रभवति धर्मात् प्रभवते सुखम्। धर्मेण लभते सर्वं धर्मसारमिदं जगत्॥ २०॥ आत्मानं नियमैस्तैस्तैः कर्षयित्वा प्रयत्नतः। प्राप्यते निपुणैर्धर्मो न सुखाल्लभते सुखम्॥ २१॥ नित्यं शुचिमतिः शौच्य चर धर्मं तपोवने। सर्वन्तु विदितं तुभ्यं त्रैलोक्यमपि तत्त्वतः॥ २२॥ स्त्रीचापलादेतदुदाहृतं मे धर्मञ्च वक्तुं तव कः समर्थः। विचार्य बुद्ध्या तु सहानुजेन यद्रोचते तत् कुरु माचिरेण॥ २३॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये आरण्यकाण्डे
अष्टमः सर्गः।

वाक्यमेतत्तु वैदेह्या व्याहृतं भर्तृभक्तया। श्रुत्वा धर्मे स्थितो रामः प्रत्युवाचाथ जानकीम्॥ १॥ हितमुक्तन्त्वया देवि स्निग्धया सदृशं वचः। कुलं व्यपदिशन्त्या च धर्मज्ञे जनकात्मजे॥ २॥ किं तु वक्ष्याम्यहं देवि त्वयैवोक्तमिदं वचः। क्षत्रियैर्धार्यते चापो नार्त्तशब्दो भवेदिति॥ ३॥ ते चार्त्ता दण्डकारण्ये मुनयः संशितव्रताः। मां क्षीते स्वयमागम्य शरण्यं शरणार्थिनः॥ ४॥ वसन्तः कालकालेषु वने मूलफलाशनाः। न लभन्ते सुखं भीरु राक्षसैः क्रूरकर्मभिः॥ ५॥ भक्ष्यन्ते राक्षसैर्भीमैर्नरमांसोपजीविभिः। ते भक्ष्यमाणा मुनयो दण्डकारण्यवासिनः॥ ६॥ अस्मानभ्यवपद्यन्ते मामूचुर्द्विजसत्तमाः। मयानुवचनं श्रुत्वा तेषामेवं सुखात् च्युतम्॥ ७॥ श्रुत्वा वचनमस्माकं वाक्यमेतदुदाहृतम्। प्रसीदन्तु भवन्तो मे ह्रीरेषा तु ममातुला॥ ८॥ यदीदृशैरहं विप्रैरुपक्षीणैरुपस्थितः।

किं करोमीति च मया व्याहृतं द्विजसन्निधौ ॥ ९ ॥ सर्वरेव समागम्य वाग्यं समुदाहृता । राक्षसैर्दण्डकारण्ये बहुभिः कामरूपिभिः ॥ १० ॥ अर्दिता स्म भृशं राम भवान् नस्तत्र रक्षतु । होमकाले तु सम्प्राप्ते पर्वकालेषु चानघ ॥ ११ ॥ धर्षयन्ति स्म दुर्धर्षा राक्षसाः पिशिताशनाः । राक्षसैर्धर्षितानाञ्च तापसानां तपस्विनाम् ॥ १२ ॥ गतिं मृगयमाणानां भवान्वः परमा गतिः । कामं तपःप्रभावेण शक्ता हन्तुं निशाचरान् ॥ १३ ॥ चिरार्जितं न चेच्छामस्तपः खण्डयितुं वयम् । बहुविघ्नन्तपो नित्यं दुश्चरञ्चैव राघव ॥ १४ ॥ तेन शापं न मुञ्चामो भक्ष्यमाणाश्च राक्षसैः । तदर्द्यमानान् रक्षोभिर्दण्डकारण्यवासिभिः ॥ १५ ॥ रक्षकञ्च सह भ्रात्रा त्वंनाथा हि वयं वने । मया चैतद्वचः श्रुत्वा कार्त्स्न्येन परिपालनम् ॥ १६ ॥ ऋषीणां दण्डकारण्ये संश्रुतं जनकात्मजे । संश्रुत्य च न शक्ष्यामि जीवमानः प्रतिश्रवम् ॥ १७ ॥ मुनीनामन्यथा कर्तुं सत्यमिष्टं हि मे सदा । अप्यहं जीवितं जह्यां त्वां वा सीते सलक्ष्मणाम् ॥ १८ ॥ न तु प्रतिज्ञां संश्रुत्य ब्राह्मणेभ्यो विशेषतः । तदवश्यं मया कार्य्यमृषीणां परिपालनम् ॥ १९ ॥ अनुक्तेनापि वैदेहि प्रतिज्ञाय कथं पुनः । मम स्वप्राच्च सोऽत्यर्थादिदमुक्तवया वचः ॥ २० ॥ परितुष्टोस्म्यहं सीते न स्वनिष्टोनुयस्यते । सदृशं चानुरूपञ्च कुलस्य तव शोभने । सधर्मचारिणी मे त्वं प्राणेभ्योपि गरीयसी ॥ २१ ॥ इत्येवमुक्ता वचनं महात्मा सीतां प्रियां मैथिलराजपुत्रीम् । रामो धनुष्मान् सह लक्ष्मणेन जगाम रम्याणि तपोवनानि ॥ २२ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये आरण्यकाण्डे
दशमः सर्गः ।

अथतः प्रययौ रामः सीता मध्ये सुशोभना। दृष्ठतस्तु धनुष्पाणिर्लक्ष्मणोनुजगाम ह ॥ १ ॥ तौ पश्यमानौ विविधान् शैलप्रस्थान् वनानि च। नदीश्च विविधा रम्या जग्मतुः सह सीतया ॥ २ ॥ सारसांश्चक्रवाकांश्च नदीपुलिनचारिणः। सरांसि च सपद्मानि कुलानि जलजैः खगैः ॥ ३ ॥ यूथबन्धांश्च पृषतां मत्तोन्मत्तान्विषाणिनः। महिषांश्च वराहांश्च गजांश्च द्रुमवैरिणः ॥ ४ ॥ ते गत्वा दूरमध्वानं लम्बमाने दिवाकरे। ददृशुः सहिता रम्यं तटाकं योजनायतम् ॥ ५ ॥ पद्मपुष्करसम्बाधं गजयूथैरलङ्कृतम्। सारसैर्हंसकादम्बैः संकुलं जलजातिभिः ॥ ६ ॥ प्रसन्नसलिले रम्ये तस्मिन् सरसि शुश्रुवे। गीतवादित्रनिर्घोषो न तु कश्च न दृश्यते ॥ ७ ॥ ततः कौतूहलाद्रामो लक्ष्मणश्च महारथः। मुनिं धर्मभृतं नाम प्रष्टुं समुपचक्रमे ॥ ८ ॥ इदमत्यद्भुतं श्रुत्वा सर्वेषां नो महामुने। कौतूहलं महज्जातं किमिदं साधु कथ्यताम् ॥ ९ ॥ तेनैवमुक्तो धर्मात्मा राघवेण मुनिस्तदा। प्रभावं सरसः क्षिप्रमाख्यातुमुपचक्रमे ॥ १० ॥ इदं पद्माभरो नाम तटाकं सर्वकालिकम्। निर्मितं तपसा राम मुनिना माण्डकर्णिना ॥ ११ ॥ स हि तेपे तपस्तीव्रं माण्डकर्णिर्महामुनिः। दशवर्षसहस्राणि वायुभक्षो जलाश्रयः ॥ १२ ॥ ततः प्रव्यथिताः सर्वे देवाः सार्षिपुरोगमाः। अब्रुवन्वचनं सर्वे परस्परसमागताः ॥ १३ ॥ अस्माकं कस्यचित् स्थानमेष प्रार्थयते मुनिः। इति सम्विग्नमनसः सर्वे तत्र दिवौकसः ॥ १४ ॥ ततः कर्तुं तपोविघ्नं सर्वदेवैर्नियोजिताः। प्रधानाप्सरसः पञ्च विद्युच्चलितवर्चसः ॥ १५ ॥ अप्सरोभिस्ततस्ताभिर्मुनिर्हृष्टपरावरः। नीतो मदनवश्यत्वं देवानां कार्यसिद्धये ॥ १६ ॥ ताश्चैवाप्सरसः पञ्च मुनेः पत्नीत्वमागताः। तटाके निर्मितं तासां तस्मिन्नन्तर्हितं गृहम् ॥ १७ ॥

तत्रैवाग्निरसः पद्म निवसन्त्यो यथासुखम् । रमयन्ति तपोयोगान्मुनिं यौवनमास्थितम् ॥ १८ ॥ तासां संक्रीड़मानानामेष वादित्रनिस्वनः । श्रूयते भूषणोन्मिश्रो गीतशब्दो मनोहरः ॥ १९ ॥ आश्चर्यमिति तस्यैतद्वचनं भावितात्मनः । राघवः प्रतिजग्राह सह भ्रात्रा महायशाः ॥ २० ॥ एवं कथयमानः स ददर्शाश्रममण्डलम् । कृशचीरपरिक्षिप्तं ब्राह्म्या लक्ष्म्या समावृतम् ॥ २१ ॥ प्रविश्य सह वैदेह्या लक्ष्मणेन च राघवः । तदा तस्मिन् स काकुत्स्थः श्रीमत्याश्रममण्डले ॥ २२ ॥ उषित्वा ससुखं तत्र पूज्यमानो महर्षिभिः । जगाम चाश्रमांस्तेषां पर्व्यावेष्य तपस्विनाम् ॥ २३ ॥ येषामुषितवान् पूर्वं सकाशे स महाव्रतः । क्वचित् परिदयान्मासानेकसंवत्सरं क्वचित् ॥ २४ ॥ क्वचिच्च चतुरो मासान् पञ्च षट् च परान् क्वचित् । अपरत्राधिकान्मासानध्यर्द्धमधिकं क्वचित् । २५ ॥ त्रीन्मासानष्टमासांश्च राघवोन्यवसत् सुखम् । तत्र सम्यसतस्तस्य मुनीनामाश्रमेषु वै ॥ २६ ॥ रमतश्चानुकूल्येन ययुः संवत्सरा दश । परिवृत्य च धर्मज्ञो राघवः सह सीतया ॥ २७ ॥ सुतीक्ष्णस्याश्रमपदं पुनरेवाजगाम ह । स तमाश्रममागम्य मुनिभिः परिपूजितः ॥ २८ ॥ तत्रापि न्यवसद्रामः किञ्चित् कालमरिन्दमः । अथाश्रमस्थो विनयात् कदाचित्तं महामुनिम् ॥ २९ ॥ उपासीनः स काकुत्स्थः सुतीक्ष्णमिदमब्रवीत् । अधिगच्छाम भगवन्नगस्त्यो मुनिसत्तमः ॥ ३० ॥ वसतीति मया नित्यं कथाः कथयतां श्रुतम् । न तु जानामि तं देशं वनस्यास्य महत्तया ॥ ३१ ॥ कृत्वाश्रमपदं रम्यं महर्षेस्तस्य धीमतः । प्रसादार्थं भगवतः सानुजः सह सीतया ॥ ३२ ॥ अगस्त्यमधिगच्छेयमभिवादयितुं मुनिम् । मनोरथो महानेष हृदि सम्परिवर्त्तते ॥ ३३ ॥ यद्यहं मुनिवरं शुश्रूषेयमपि स्वयम् । इति

रामस्य स मुनिः श्रुत्वा धर्मात्मनो वचः ॥ ३४ ॥ सुतीक्ष्णः प्रत्युवाचेदं प्रीतो दशरथात्मजम् । अहमप्येतदेव त्वां वक्तुकामः सलक्ष्मणम् ॥ ३५ ॥ अगस्त्यमभिगच्छेति सीतया सह राघव । दिष्ट्या त्विदानीमर्थेऽस्मिन् स्वयमेव ब्रवीषि माम् ॥ ३६ ॥ अयमाख्यामि ते राम यत्रागस्त्यो महामुनिः । योजनान्याश्रमात्तात याहि चत्वारि वै ततः । दक्षिणेन महान् श्रीमानगस्त्यभ्रातुराश्रमः ॥ ३७ ॥ स्थलीप्राये वनोद्देशे पिप्पलीवनशोभिते । वल्मीकपुष्पफले रम्ये नानाविहगनादिते ॥ ३८ ॥ पद्मिन्यो विविधास्तत्र प्रसन्नसलिलाशयाः । हंसकारण्डवाकीर्णाश्चक्रवाकोपशोभिताः ॥ ३९ ॥ तत्रैकां रजनीं व्युष्य प्रभाते राम गम्यताम् । दक्षिणां दिशमास्थाय वनषण्डस्य पार्श्वतः ॥ ४० ॥ तत्रागस्त्याश्रमपदं गत्वा योजनमन्तरम् । रमणीये वनोद्देशे बह्वपादपशोभिते ॥ ४१ ॥ रंस्यते तत्र वैदेही लक्ष्मणश्च त्वया सह । स हि रम्यो वनोद्देशो बह्वपादपसंवृतः ॥ ४२ ॥ यदि बुद्धिः कृता द्रष्टुमगस्त्यं तं महामुनिम् । अद्यैव गमने बुद्धिं रोचयस्व महामते ॥ ४३ ॥ इति रामो मुनेः श्रुत्वा सह भ्रात्राभिवाद्य च । प्रतस्थेऽगस्त्यमुद्दिश्य सानुजः सह सीतया ॥ ४४ ॥ पश्यन् वनानि चित्राणि पर्वतांश्चाभ्रसन्निभान् । सरांसि सरितश्चैव पथि मार्गवशानुगान् ॥ ४५ ॥ सुतीक्ष्णेनोपदिष्टेन गत्वा तेन यथासुखम् । ददर्श परमप्रीतो वाक्यं लक्ष्मणमब्रवीत् ॥ ४६ ॥ एतदेवाश्रमपदं नूनं तस्य महात्मनः । अगस्त्यस्य मुनेर्भ्रातुर्दृश्यते पुण्यकर्मणः ॥ ४७ ॥ यथा हि मे वनस्थास्य भ्राताः पथि सुरव्रताः । सन्नताः फलभारेण पुष्पभारेण च द्रुमाः ॥ ४८ ॥ पिप्पलीनाञ्च पक्वानां वनादस्मादुपागतः । गन्धोयं पवनोत्क्षिप्तः सहसा कटुकोदयः ॥ ४९ ॥ तत्र तत्र च दृश्यन्ते सञ्छिन्नाः काष्ठसञ्चयाः । लूनाश्च परिदृश्यन्ते दर्भा वैदूर्यवर्चसः ॥ ५० ॥

एतच्च वनमध्यस्थं कृष्णाभ्रशिखरोपमम्। पावकस्याश्रमस्थस्य धूमाग्रं सम्प्रदृश्यते ॥ ५१ ॥ विविक्तेषु च तीर्थेषु कृतस्नाना द्विजातयः। पुष्पोपहारं कुर्वन्ति कुसुमैः स्वयमर्जितैः ॥ ५२ ॥ ततः सुतीक्ष्णवचनं यथा सौम्य मया श्रुतम्। अगस्त्यस्याश्रमो भ्रातुर्नूनमेष भविष्यति ॥ ५३ ॥ निघ्नञ्छ तरसा क्रूरो लोकानां हितकाम्यया। यस्य भ्राता कृतं दिक् शरण्या पुण्यकर्मणा ॥ ५४ दृष्टैकदा किल क्रूरो वातापिरपि चेल्वलः। भ्रातरौ सङ्गिताकाङ्क्षी ब्राह्मणघ्नौ महासुरौ ॥ ५५ ॥ धारयन् ब्राह्मणं रूपं इल्वलः संस्कृतं वदन्। आमन्त्रयति विप्रान् स श्राद्धमुद्दिश्य निर्घृणः ॥ ५६ ॥ भ्रातरं संस्कृतं कृत्वा ततस्तं मेषरूपिणम्। तान् द्विजान् भोजयामास श्राद्धदृष्टेन कर्मणा ॥ ५७ ॥ ततो भुक्तवतां तेषां विप्राणामिल्वलोऽब्रवीत्। वातापे निष्क्रमस्वेति स्वरेण महता वदन् ॥ ५८ ॥ ततो भ्रातुर्वचः श्रुत्वा वातापिर्मेषवद्वदन्। भित्त्वाभित्त्वा शरीराणि ब्राह्मणानां विनिष्पतत् ॥ ५९ ॥ ब्राह्मणानां सहस्राणि तैरेवं कामरूपिभिः। विनाशितानि संहृत्य नित्यशः पिशिताशनैः ॥ ६० ॥ अगस्त्येन तदा देवैः प्रार्थितेन महर्षिणा। अनुभूय किल श्राद्धे भक्षितः स महासुरः ॥ ६१ ॥ ततः सम्पन्नमित्युक्ता दत्वा हस्तावनेजनम्। भ्रातरं निष्क्रमस्वेति इल्वलः समभाषत ॥ ६२ ॥ स तदा भाष्यमाणन्तु भ्रातरं विप्रघातिनम्। अब्रवीत् प्रहसन्नीषन्मन्युगर्भो मुनिसत्तमः ॥ ६३ ॥ कुतो निष्क्रमितुं शक्तिर्मया जीर्णस्य रक्षसः। भ्रातुस्ते मेषरूपस्य गतस्य यमसादनम् ॥ ६४ ॥ अथ तस्य वचः श्रुत्वा भ्रातुर्निधनसंश्रितम्। प्रधर्षयितुमारब्धं मुनिं क्रोधविषाचरः ॥ ६५ ॥ सौम्यदृष्टिर्जितेन्द्रियं मुनिना दीप्ततेजसा। चक्षुषानलकल्पेन निर्दग्धो निधनङ्गतः ॥ ६६ ॥ तस्यायमाश्रमो भ्रातुस्तटाकवनशोभितः। विप्रानुकम्पया येन

कर्मेदं दुष्करं कृतम् ॥ ६७ ॥ एवं कथयमानस्य तस्य सौमित्रिणा सह । रामस्यास्तङ्गतः सूर्यः सन्ध्याकालोऽभ्यवर्त्तत ॥६८॥ उपास्य पश्चिमां सन्ध्यां सह भ्रात्रा यथाविधि । प्रविवेशाश्रमपदन्तमग्निं चाभ्यवादयत् ॥ ६९ ॥ सम्यक् प्रतिष्ठोतस्तु मुनिना तेन राघवः । न्यवसत्तां निशामेकां प्राप्य मूलफलानि च ॥ ७० ॥ तस्यां रात्र्यां व्यतीतायामुदिते रविमण्डले । भ्रातरन्तमगस्त्यस्य आमन्त्रयत राघवः ॥७१॥ अभिवादये त्वां भगवन् सुखमस्युषितो निशाम् । आमन्त्रये त्वां गच्छामि गुरवन्ते द्रष्टुमग्रजम् ॥ ७२ ॥ गम्यतामिति तेनोक्तो जगाम रघुनन्दनः । यथोद्दिष्टेन मार्गेण वनन्तच्चावलोकयन् ॥ ७३ ॥ नीवारान् पनसान् सालान् वञ्जुलांस्तिनिशांस्तथा । चिरिबिल्वान्मधूकांश्च बिल्वानथ च तिन्दुकान् ॥ ७४ ॥ पुष्पितान् पुष्पिताग्राभिर्लताभिरुपशोभितान् । ददर्श रामः शतशस्तत्र कान्तारपादपान् ॥ ७५ ॥ शालैस्तालैर्विबदितान् वानरैरुपशोभितान् । मत्तैः शकुनिसङ्घैश्च शतशः प्रतिनादितान् ॥ ७६ ॥ ततोब्रवीत् समीपस्थं रामो राजीवलोचनः । पृष्ठतोनुगतं वीरं लक्ष्मणं लक्ष्मिवर्द्धनम् ॥ ७७ ॥ स्निग्धपत्रा यथा इच्छा यथा च्छान्ता खगद्विजाः । आश्रमो नातिदूरस्थो मन्ये भावितात्मनः ॥७८॥ अगस्त्य इति विख्यातो लोके स्वेनैव कर्मणा । आश्रमो दृश्यते तस्य परिश्रान्तश्रमापहः ॥ ७९ ॥ प्राज्यधूमाकुलवनश्चीरमालापरिष्कृतः । प्रशान्तमृगयूथश्च नानाशकुनिनादितः ॥ ८० ॥ निग्रहं तरसा कर्तुं लोकानां हितकाम्यया । दक्षिणा दिक् कृता येन शरण्या पुण्यकर्मणा ॥८१॥ तस्येदमाश्रमपदं प्रभावाद्यस्य राक्षसैः । दिग्यं दक्षिणा त्वासात् दृश्यते नोपभुज्यते ॥ ८२ ॥ यदाप्रभृति चाक्रान्ता दिग्यं पुण्यकर्मणा । तदाप्रभृति निर्वैराः प्रशान्ता रजनीचराः ॥ ८३ ॥ नाम्ना चेयं भगवतो दक्षिणा

दिक् प्रदक्षिणा । प्रविता त्रिषु लोकेषु दुर्धर्षा क्रूरकर्मभिः ॥८३॥
मार्गं निरोद्धुं सततं भास्करस्याचलोत्तमः । सन्देशं पालय-
स्तस्य विन्ध्यशैलो न वर्धते ॥ ८५ ॥ अयं दीर्घायुषस्तस्य लोके
विश्रुतकर्मणः । अगस्त्याश्रमः श्रीमान्विनीतमृगसेवितः ॥८६॥
एष लोकार्चितः साधुर्हिते नित्यं रतः सताम् । अस्मानधि-
गतानेष श्रेयसा योजयिष्यति ॥ ८७ । आराधयिष्यास्यत्राह-
मगस्त्यन्तं महामुनिम् । शेषञ्च वनवासस्य सौम्य वत्स्याम्यहं
प्रभो ॥ ८८ ॥ अत्र देवाः सगन्धर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः ।
अगस्त्यं नियताहाराः सततं पर्य्युपासते ॥ ८९ ॥ नात्र लोभे-
नृपावादी क्रूरो वा यदि वा शठः । नृशंसः पापवृत्तो वा मुनि-
रेष तथाविधः ॥ ९० ॥ अत्र देवाश्च यक्षाश्च नागाश्च पतगैः
सह । वसन्ति नियताहारा धर्ममाराधयिष्यवः ॥ ९१ ॥ अत्र
सिद्धा महाज्ञानो विमानैः सूर्य्यसन्निभैः । त्यक्त्वा देहान्नवैर्देहैः
स्वर्याताः परमर्षयः ॥ ९२ ॥ यत्तत्वममरत्वञ्च राज्यानि विवि-
धानि च । अत्र देवाः प्रयच्छन्ति भूतैराराधिताः शुभैः ॥९३॥
आगता स्माश्रमपदं सौमित्रे प्रविशाग्रतः । निवेदयेह मां प्राप्त-
मृषये सह सीतया ॥ ९४ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये आरण्यकाण्डे
एकादशः सर्गः ।

—•—

स प्रविश्याश्रमपदं सह भ्रात्रा राघवानुजः । अगस्त्यशिष्यमा-
साद्य वाक्यमेतदुवाच ह ॥ १ ॥ राजा दशरथो नाम ज्येष्ठस्तस्य
सुतो बली । रामः प्राप्तो मुनिं द्रष्टुं भार्यया सह सीतया ॥२॥

लक्ष्मणो नाम तस्याहं भ्राता त्ववरजो हितः। अनुकूलश्च भक्तश्च यदि ते श्रोत्रमागतः॥ ३॥ ते वयं वनमत्युग्रं प्रविष्टाः पितृशासनात्। द्रष्टुमिच्छामहे सर्वे भगवन्तं निवेद्यताम्॥ ४॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा लक्ष्मणस्य तपोधनः। तथेत्युक्त्वाग्निशरणं प्रविवेश निवेदितुम्॥ ५॥ स प्रविश्य मुनिश्रेष्ठं तपसा दुष्प्रधर्षणम्। कृताञ्जलिरुवाचेदं रामागमनमञ्जसा॥ ६॥ यथोक्तं लक्ष्मणेनैव शिष्योगस्यस्य सन्मतः। पुत्रौ दशरथस्येमौ रामो लक्ष्मण एव च॥ ७॥ प्रविष्टावाश्रमपदं सीतया सह भार्यया। द्रष्टुं भवन्तमायातौ गुरुशुश्रूषणार्थिनौ॥ ८॥ यदत्रानन्तरं तत्त्वमाज्ञापयितुमर्हसि। ततः शिष्यादुपश्रुत्य प्राप्तं रामं सलक्ष्मणम्॥ ९॥ वैदेहीञ्च महाभागामिदं वचनमब्रवीत्। दिष्ट्या रामश्चिरस्याद्य द्रष्टुं मां समुपागतः॥ १०॥ मनसाकाङ्क्षितं ह्यस्य मयाप्यागमनं प्रति। गम्यतां सत्कृतो रामः सभार्यः सहलक्ष्मणः। ११॥ प्रवेश्यतां समीपं मे किमयं न प्रवेशितः। एवमुक्तस्तु मुनिना धर्मज्ञेन महात्मना॥ १२॥ अभिवाद्याब्रवीच्छिष्यस्त्वेति नियताञ्जलिः। तदा निष्क्रम्य सम्भ्रान्तः शिष्यो लक्ष्मणमब्रवीत्॥ १३॥ कोसौ रामो मुनिं द्रष्टुमेतु प्रविशतु स्वयम्। ततो गत्वाश्रमपदं शिष्येण सहलक्ष्मणः॥ १४॥ दर्शयामास काकुत्स्थं सीताञ्च जनकात्मजाम्। तं शिष्यः प्रश्रितं वाक्यमगस्त्यवचनं ब्रुवन्॥ १५॥ प्रावेशयद्यथान्यायं सत्कारार्हं सुसत्कृतम्। प्रविवेश ततो रामः सीतया सहलक्ष्मणः॥ १६॥ प्रशान्तहरिणाकीर्णमाश्रमं ह्यवलोकयन्। स तत्र ब्रह्मणः स्थानमग्निस्थानं तथैव च॥ १७॥ विष्णोः स्थानं महेन्द्रस्य स्थानञ्चैव विवस्वतः। सोमस्थानं भगस्थानं स्थानं कौवेरमेव च॥ १८॥ धातुर्विधातुः स्थानञ्च वायोः स्थानं तथैव च। स्थानञ्च पाशहस्तस्य वरुणस्य महात्मनः॥ १९॥ स्थानं तथैव

गायत्र्या वसूनां स्थानमेव च। स्थानञ्च नागराजस्य गरुड़-
स्थानमेव च ॥ २० ॥ कार्त्तिकेयस्य च स्थानं धर्मस्थानञ्च प-
श्यति। ततः शिष्यैः परिवृतो मुनिरभ्यभिनिष्पतत् ॥ २१ ॥
तं ददर्शायतो रामो मुनीनां दीप्ततेजसम्। अब्रवीद्वचनं वीरो
लक्ष्मणं लक्ष्मिवर्द्धनम् ॥ २२ ॥ बर्हिर्लक्ष्मण निष्क्रामत्यगस्त्यो
भगवानृषिः। औदार्य्येणैव गच्छामि निधानं तपसामिदम् ॥२३॥
एवमुक्त्वा महाबाहुरगस्त्यं सूर्य्यवर्च्चसम्। जग्राहापततस्तस्य
पादौ च रघुनन्दनः ॥ २४ ॥ अभिवाद्य तु धर्मात्मा तस्थौ रामः
कृताञ्जलिः। सीतया सह वैदेह्या तदा रामः सलक्ष्मणः ॥२५॥
प्रतिगृह्य च काकुत्स्थमर्च्चयित्वासनोदकैः। कुशलप्रश्नमुक्त्वा
च आस्यतामिति सोब्रवीत् ॥ २६ ॥ अग्निं हुत्वा प्रदायार्घ्य-
मतिथीन् प्रतिपूज्य च। वानप्रस्थेन धर्मेण स तेषां भोजनं
ददौ ॥ २७ ॥ प्रथमञ्चोपविश्याथ धर्मज्ञो मुनिपुङ्गवः। उवाच
राममासीनं प्राञ्जलिं धर्मकोविदम् ॥ २८ ॥ अन्यथा खलु का-
कुत्स्थ तपस्वी समुदाचरन्। दुःखादेव परे लोके स्वानि
मांसानि भक्षयेत् ॥ २८ ॥ राजा सर्वस्य लोकस्य धर्मचारी महा-
रथः। पूजनीयश्च मान्यश्च भवान् प्राप्तः प्रियातिथिः ॥ ३० ॥
एवमुक्त्वा फलैर्मूलैः पुष्पैश्चान्यैश्च राघवम्। पूजयित्वा यथान्यायं
ततोगस्त्यन्तमब्रवीत् ॥ ३१ ॥ इदं दिव्यं महच्चापं हेमवज्र-
विभूषितम्। वैष्णवं पुरुषव्याघ्र निर्म्मितं विश्वकर्म्मणा ॥ ३२ ॥
अमोघः सूर्य्यसङ्काशो ब्रह्मदत्तः शरोत्तमः। दत्तो मम महेन्द्रेण
तूणी चाक्षय्यसायकौ ॥ ३३ ॥ सम्पूर्णौ निशितैर्बाणैर्ज्वलद्भि-
रिव पावकैः। महारजतकोशोयमसिर्हेमविभूषितः ॥ ३४ ॥
अनेन धनुषा राम हत्वा सङ्ख्ये महासुरान्। आजहार श्रियं
दीप्तां पुरा विष्णुर्दिवौकसाम् ॥ ३५ ॥ तदनुत्तो च तूणी च
शरं खड्गञ्च मानद। जयाय प्रतिगृह्णीष्व वज्रं वज्रधरो

यथा ॥ २६ ॥ एवमुक्ता महातेजाः समस्तान्महरावुधम् । दत्वा रामाय भगवानगस्त्यः पुनरब्रवीत् । २७ ।

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये आरण्यकाण्डे
द्वादशः सर्गः ।

राम प्रीतोऽस्मि भद्रन्ते परितुष्टोऽस्मि सत्तम । अभिवादयितुं यस्मां प्राप्तो ह्यः सह सीतया ॥ १ ॥ अध्वश्रमेण वां खेदो बाधते प्रचुरः श्रमः । व्यक्तमुत्कण्ठते चापि मैथिली जनकात्मजा ॥ २ ॥ एषा च सुकुमारी च दुःखैश्च न विमानिता । प्राप्यदोषं वनं प्राप्ता भर्तृस्नेहप्रचोदिता ॥ ३ ॥ यथैषा रमते राम प्रेक्ष सीता तथा कुरु । दुष्करं कृतवत्येषा वने त्वामभिगच्छती ॥ ४ ॥ एषा हि प्रकृतिः स्त्रीणामासृष्टेः रघुनन्दनः । समस्थमसुरक्षन्ते विषमस्थत्यजन्ति च ॥ ५ ॥ गतह्रदानां लोकत्व शस्त्राणां तीक्ष्णतां तथा । गरुडानिलयोः शैघ्र्यमसुगच्छन्ति योषितः ॥ ६ ॥ इयन्तु भवतो भार्य्या दोषैरेतैर्विवर्जिता । श्लाघ्या च श्रपदेश्या च यथा देवेष्वरुन्धती ॥ ७ ॥ अलंकृतोयं देशश्च यत्र सौमित्रिणा सह । वैदेह्या चानया राम वत्स्यसि त्वमरिन्दम ॥ ८ ॥ एवमुक्तस्तु मुनिना राघवः संयताञ्जलिः । उवाच प्रयितं वाक्यमृषिं दीप्तमिवानलम् ॥ ९ ॥ धन्योस्मानुग्रहीतोस्मि यस्य मे मुनिपुङ्गवः । गुणैः सम्भावितभार्य्यस्य गुरुर्मे परितुष्यति ॥ १० ॥ किन्तु व्यादिश मे देशं सोदकं बहुकाननम् । यत्राश्रमपदं कृत्वा वसेयं निरतः सुखम् ॥ ११ ॥ ततोब्रवीन्मुनिश्रेष्ठः श्रुत्वा रामस्य भाषितम् । ध्यात्वा मुहूर्त्तं धर्मात्मा ततोवाच वचः शुभम् ॥ १२ ॥ इतो द्वियोजने तात बहुमूल-

फलोदकः । देशो बहुमृगः श्रीमान् पञ्चवट्यभिविश्रुतः ॥ १३ ॥
तत्र गत्वाश्रमपदं कृत्वा सौमित्रिणा सह । रमस्व त्वं पितुर्वाक्यं
यथोक्तमनुपालयन् ॥ १४ ॥ विदितो ह्येष वृत्तान्तो मम सर्वस्ववा-
नघ । तपसश्च प्रभावेण स्नेहाद्गुरुवरस्य च ॥ १५ ॥ हृदय-
स्थस्य ते छन्दो विज्ञातं तपसा मया । इह वासमभिप्राय मया
सह तपोवने ॥ १६ ॥ अतश्च त्वामहं भूमिं गच्छ पञ्चवटीमिति ।
स हि रम्यो वनोद्देशो मैथिली तत्र रंस्यते ॥ १७ ॥ स देशः
श्लाघनीयश्च नातिदूरे च राघव । गोदावर्याः समीपे च मैथिली
तत्र रंस्यते ॥ १८ ॥ प्राज्यमूलफलैश्चैव नानाद्विजगणैर्युतः ।
विविक्तश्च महाबाहो पुण्यो रम्यस्तथैव च ॥ १९ ॥ भवानपि
सदाचारः श्रुतश्च परिरक्षणे । अपि चात्र वसन् राम तापसान्
पालयिष्यसि ॥ २० ॥ एतदाख्यते वीर मधूकानां महावनम् ।
उत्तरेणास्य गन्तव्यं न्यग्रोधमपि गच्छता ॥ २१ ॥ ततः स्थल-
मुपारुह्य पर्वतस्याविदूरतः । ख्यातः पञ्चवटीत्येव नित्यपुष्पित-
काननः ॥ २२ ॥ अगस्त्येनैवमुक्तस्तु रामः सौमित्रिणा सह ।
सत्कृत्यामन्त्रयामास तत्रर्षिं सत्यवादिनम् ॥ २३ ॥ तौ तु तेना-
भ्यनुज्ञातौ कृतपादाभिवन्दनौ । तमाश्रमं पञ्चवटीं जग्मतुः सह
सीतया ॥ २४ ॥ गृहीतचापौ तु नराधिपात्मजौ विषक्तलक्ष्मौ
समरेष्वकातरौ । यथोपदिष्टेन पथा महर्षिणा प्रजग्मतुः
पञ्चवटीं समाहितौ ॥ २५ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये आरण्यकाण्डे
त्रयोदशः सर्गः ।

अथ पञ्चवटीं गच्छन्नन्तरा रघुनन्दनः । आससाद महा-

कायं भद्रं भीमपराक्रमम् ॥ १ ॥ तं दृष्ट्वा तौ महाभागौ वनस्थौ रामलक्ष्मणौ। मेनाते राक्षसं पक्षिं वृत्रार्थौ को भवानिति ॥२॥ स तौ मधुरया वाचा सौम्यया प्रीणयन्निव। उवाच वत्स मां विद्धि वयस्यं पितुरात्मनः ॥ ३ ॥ स तं पितृसखं मत्वा पूजयामास राघवः। स तस्य कुलमव्यग्रमथ पप्रच्छ नाम च ॥ ४ ॥ रामस्य वचनं श्रुत्वा कुलमात्मानमेव च। आचचक्षे द्विजश्रेष्ठः सर्वभूतसमुद्भवम् ॥ ५ ॥ पूर्वकल्पे महाबाहो ये प्रजापतयोऽभवन्। तान्वै निगदतः सर्वानादितः शृणु राघव ॥ ६ ॥ कर्दमः प्रथमस्तेषां विक्रीतस्तदनन्तरः। शेषश्च संश्रयश्चैव बहुपुत्रश्च वीर्यवान् ॥ ७ ॥ स्थाणुर्मरीचिरत्रिश्च क्रतुश्चैव महाबलः। पुलस्त्यश्चाङ्गिराश्चैव प्रचेताः पुलहस्तथा ॥ ८ ॥ दक्षो विवस्वान्परिष्टनेमिश्च राघव। कश्यपश्च महातेजास्तेषामासन्प्रजापतिः ॥ ९ ॥ प्रजापतेस्तु दक्षस्य बभूवुरिति विश्रुताः। षष्टिर्दुहितरो राम यशस्विन्यो महायशः ॥ १० ॥ कश्यपः प्रतिजग्राह तासामष्टौ सुमध्यमाः। अदितिञ्च दितिञ्चैव दनूमपि च कालकाम् ॥ ११ ॥ ताम्रां क्रोधवशाञ्चैव मनुञ्चाप्यनलामपि। तासु कन्यासुतः प्रीतः कश्यपः पुनरब्रवीत् ॥ १२ ॥ पुत्रांस्त्रैलोक्यभर्तॄंस्त्वं जनयिष्यथ मत्समान्। अदितिस्त्वथना राम दितिश्च दनुरेव च ॥ १३ ॥ कालका च महाबाहो ये चान्यत्तमनसोभवन्। अदित्यां जज्ञिरे देवास्त्रयस्त्रिंशदरिन्दम ॥ १४ ॥ आदित्या वसवो रुद्रा अश्विनौ च परन्तप। दितिस्त्वजनयत् पुत्रान् दैत्यांस्तात यशस्विनः ॥ १५ ॥ तेषामियं वसुमती पुरासीत् सवनार्णवा। दनुस्त्वजनयत् पुत्रमश्वग्रीवमरिन्दम ॥ १६ ॥ नरकञ्चाथ कालञ्च कालकापि व्यजायत। क्रौञ्चीं भासीं तथा श्येनीं धृतराष्ट्रीं तथा शुकीम् ॥ १७ ॥ ताम्रा तु सुषुवे कन्याः षड्वै ता लोकविश्रुताः। उलूकान् जनयत् क्रौञ्ची भासी भासान्

व्यजायत ॥ १८ ॥ श्येनी श्येनांश्च भद्रांश्च व्यजायत सुतेजसः। धृतराष्ट्री तु हंसांश्च कलहंसांश्च सर्वशः ॥ १९ ॥ चक्रवाकांश्च भद्रन्ते विजज्ञे सापि भामिनी। शुकी नतां विजज्ञे तु नताया विनता सुता ॥ २० ॥ दश क्रोधवशा राम विजज्ञेऽप्यात्मसम्भवाः। मृगीञ्च ऋक्षमन्दाञ्च हरीं भद्रमदामपि ॥ २१ ॥ मातङ्गीमथ शार्दूलीं श्वेताञ्च सुरभिन्तथा। सर्वलक्षणसम्पन्नां सुरसां कद्रुकामपि ॥ २२ ॥ अपत्यन्तु मृगाः सर्वे ऋक्षा नरवरोत्तम। ऋक्षाश्च ऋक्षमन्दायाः ऋमराश्चमरास्तथा ॥ २३ ॥ ततश्चिरावतीञ्चाम जज्ञे भद्रमदासुताम्। तस्याश्चैरावतः पुत्रो लोकनाथो महागजः ॥ २४ ॥ हर्य्याञ्च हरेरपत्यं वानराश्च तपस्विनः। गोलांगूलाय शार्दूली व्याघ्रांश्चाजनयत् सुतान् ॥ २५ ॥ मातङ्ग्यास्तथ मातङ्गा अपत्यं मनुजर्षभ। दिग्गजांस्तु काकुत्स्थ श्वेता व्यजनयत् सुतान् ॥ २६ ॥ ततो दुहितरौ राम सुरभिर्हे व्यजायत। रोहिणीं नाम भद्रन्ते गन्धर्वीञ्च यशस्विनीम् ॥ २७ ॥ रोहिण्यजनयद्गावो गन्धर्व्यो वाजिनः सुतान्। सुरसा जनयन्नागान् राम कद्रूश्च पन्नगान् ॥ २८ ॥ मनुर्मनुष्यान् जनयत् काश्यपस्य महात्मनः। ब्राह्मणान् क्षत्रियान् वैश्यान् शूद्रांश्च मनुजर्षभ ॥ २९ ॥ मुखतो ब्राह्मणा जाता उरसः क्षत्रियास्तथा। ऊरुभ्यां जज्ञिरे वैश्याः पद्भ्यां शूद्रा इति श्रुतिः ॥ ३० ॥ सर्व्वान् पुण्यफलान् वृक्षानप्यजायत। विनता च शुकी पौत्री कद्रूश्च सुरसा स्वसा ॥ ३१ ॥ कद्रूर्नागसहस्रन्तु विजज्ञे धरणीधरान्। द्वौ पुत्रौ विनतायास्तु गरुडोऽरुण एव च ॥ ३२ ॥ तस्माज्ज्यातोऽमरुणात् सम्पातिश्च ममार्यजः। जटायुरिति मां विद्धि श्येनीपुत्रमरिन्दम ॥ ३३ ॥ सोऽहं वासमहायस्ते भविष्यामि यदीच्छसि। सीताञ्च तात रक्षिष्ये त्वयि याते सलक्ष्मणे ॥ ३४ ॥ जटायुषन्तु प्रतिपूज्य राघवो मुदा

परिष्वज्य च सस्नेहमभवत्। पितुर्हि शुश्राव सखित्वमात्मवान् जटायुषा सङ्कथितं पुनः पुनः ॥ ३५ ॥ स तत्र सीतां परिदाय मैथिलीं सहैव तेनातिबलेन पक्षिणा। जगाम तां पञ्चवटीं स लक्ष्मणो रिपून्निघ्नन् सवनानि पालयन् ॥ ३६ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये आरण्यकाण्डे
चतुर्दशः सर्गः।

ततः पञ्चवटीं गत्वा नानाव्यालमृगाकुलाम्। उवाच लक्ष्मणं रामो भ्रातरं दीप्ततेजसम् ॥ १ ॥ आगता स्म यथोद्दिष्टमिमं देशं महर्षिणा। अयं पञ्चवटीदेशः सौम्य पुष्पितकाननः ॥ २ ॥ सर्वतश्चार्यतां दृष्टिः काननेऽस्मिन् निपुणो ह्यसि। आश्रमः कतरस्मिन्नो देशे भवति सम्मतः ॥ ३ ॥ रमते यत्र वैदेही त्वमश्चैव लक्ष्मण। तादृशो दृश्यतां देशः सन्निकृष्टजलाशयः ॥ ४ ॥ वनराजमयूरं यत्र जलराजमयूरं तथा। सन्निकृष्टं यस्मिंस्तु सभित्पुष्पकुशोदकम् ॥ ५ ॥ एवमुक्तस्तु रामेण लक्ष्मणः संयताञ्जलिः। सीतासमक्षं काकुत्स्थमिदं वचनमब्रवीत् ॥ ६ ॥ परवानस्मि काकुत्स्थ त्वयि वर्षशतं स्थिते। स्वयं तु रुचिरे देशे क्रियतामिति मां वद ॥ ७ ॥ सुप्रीतस्तेन वाक्येन लक्ष्मणस्य महाद्युतिः। विचिन्वन् रोचयामास देशं सर्वगुणान्वितम् ॥ ८ ॥ स तं रुचिरमाक्रम्य देशमाश्रमकर्मणि। हस्ते गृहीत्वा हस्तेन रामः सौमित्रिमब्रवीत् ॥ ९ ॥ अयं देशः समः श्रीमान् पुष्पितैस्तरुभिर्वृतः। इहाश्रमपदं रम्यं यथावत् कर्तुमर्हसि ॥ १० ॥ इयमादित्यसङ्काशैः पद्मैः सुरभिगन्धिभिः। अदूरे दृश्यते रम्या पद्मिनी पद्मशोभिता ॥ ११ ॥ यथाख्यात-

अगस्त्येन मुनिना भाविताऽऽत्मना। इयं गोदावरी रम्या पुष्पितै-
स्तरुभिर्वृता ॥ १२ ॥ हंसकारण्डवाकीर्णा चक्रवाकोपशोभिता।
नातिदूरे नचासन्ने मृगयूथनिषेविता ॥ १३ ॥ मयूरनादिता
रम्याः प्रांशवो बद्धकन्दराः। दृश्यन्ते गिरयः सौम्याः पुष्पैस्तरु-
भिराततः ॥ १४ ॥ सौवर्णैराजतैस्ताम्रैर्देशे देशे तथा शुभैः।
गवाक्षिता इवाभान्ति गजाः परमभक्तिभिः ॥ १५ ॥ सा-
लैस्तालैस्तमालैश्च खर्जूरैः पनसद्रुमैः। नीवारैस्तिनिशैश्चैव पुन्ना-
गैश्चोपशोभिताः ॥ १६ ॥ चूतैरशोकैस्तिलकैः केतकैरपि चम्पकैः।
पुष्पगुल्मलतोपेतैस्तैस्तैस्तरुभिरावृताः ॥ १७ ॥ स्यन्दनैश्चन्दने-
र्नीपैः पनसैर्लकुचैरपि। धवाश्वकर्णैः खदिरैः शमीकिंशुक
पाटलैः। १८ ॥ इदं पुण्यमिदं रम्यमिदं बद्धसगद्विजम्।
इह वत्स्यामि सौमित्रे सार्द्धमेतेन पक्षिणा ॥ १९ ॥ एवमुक्तस्तु
रामेण लक्ष्मणः परवीरहा। अचिरेणाश्रमं भ्रातुश्चकार
सुमहाबलः ॥ २० ॥ पर्णशालां सुविपुलां तत्र सञ्जातवृक्षि-
काम्। सुस्तम्भां मस्करैर्दीर्घैः कृतवंशां सुशोभनाम् ॥ २१ ॥
शमीशाखाभिरास्तीर्णां दृढपाशावपाशिताम्। कुशकाशशरै:
पर्णैः सुपरिच्छादितां तथा ॥ २२ ॥ सभीकृततलां रम्यां च-
कार सुमहाबलः। निवासं राघवस्यार्थे प्रेक्षणीयमनुत्तमम् ॥२३॥
स गत्वा लक्ष्मणः सीमान्तदीं गोदावरीं तदा। स्नात्वा पद्मानि
चादाय सफलः पुनरागतः ॥ २४ ॥ ततः पुष्पबलिं कृत्वा शा-
न्तिं च स यथाविधि। दर्शयामास रामाय तदाश्रमपदं कृ-
तम् ॥ २५ ॥ स तं दृष्ट्वा कृतं सौम्यमाश्रमं सह सीतया।
राघवः पर्णशालायां हर्षमाहारयत् परम् ॥ २६ ॥ सुसंहृष्टः
परिष्वज्य बाहुभ्यां लक्ष्मणं तदा। अतिस्निग्धश्च गाढञ्च वचनं
चेदमब्रवीत् ॥ २७ ॥ प्रीतोऽस्मि ते महत् कर्म त्वया कृतमिदं
प्रभो। प्रदेयोयं निमित्तन्ते परिष्वङ्गो मया कृतः ॥ २८ ॥

भावज्ञेन कृतज्ञेन धर्मज्ञेन च लक्ष्मणः। त्वया पुत्रेण धर्मात्मा न संवृत्तः पिता मम॥ २८॥ एवं लक्ष्मणमुक्त्वा तु राघवो लक्ष्मिवर्द्धनः। तस्मिन्देशे बहुफले न्यवसत् ससुखं सुखी॥ ३०॥ कञ्चित्कालं स धर्मात्मा सीतया लक्ष्मणेन च। अन्वास्यमानो न्यवसत् स्वर्गलोके यथामरः॥ ३१॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये आरण्यकाण्डे पञ्चदशः सर्गः।

वसतस्तस्य तु सुखं राघवस्य महात्मनः। शरत्प्रपाये हेमन्त ऋतुरिष्टः प्रवर्त्तत॥ १॥ स कदाचित् प्रभातायां शर्व्वर्यां रघुनन्दनः। प्रययावभिषेकार्थं रम्यान्गोदावरीं नदीम्॥ २॥ प्रह्वः कलशहस्तस्तु सीतया सह वीर्य्यवान्। दृष्ठतोनुव्रजन् भ्राता सौमित्रिरिदमब्रवीत्॥ ३॥ अयं स कालः सम्प्राप्तः प्रियो यस्ते प्रियंवदः। अलङ्कृत इवाभाति येन सम्वत्सरः शुभः॥४॥ नीहारपरुषो लोकः पृथिवी शस्यमालिनी। जलान्यनुपभोग्यानि सुभगो हव्यवाहनः॥ ५॥ नवाग्रयणपूजाभिरभ्यर्च्य पितृदेवताः। कृताग्रयणकाः काले सन्तो विगतकल्मषाः॥ ६॥ प्राज्यकामा जनपदाः सम्पन्नतरगोरसाः। विचरन्ति मही पाला यात्रार्थं विजिगीषवः॥७॥ सेवमाने हृते सूर्य्ये दिशमन्तकसेविताम्। विहीनतिलकेव स्त्री नोत्तरा दिक् प्रकाशते॥ ८॥ प्रकृत्या हिमशीतोद्यो दूरसूर्य्यश्च साम्प्रतम्। यथार्थनामा सुव्यक्तं हिमवान् हिमवानिति॥ ९॥ अत्यन्तसुखसञ्चारा मध्याह्ने स्पर्शतः सुखाः। दिवसा सुभगादित्याः छायासलिलदुर्भगाः॥ १०॥ बहुसूर्य्याः सुनीहाराः पटुशीताः समाहिताः। शून्यारण्या हिमध्वस्ता दिवसा भान्ति साम्प्रतम्॥ ११॥ निष्टप्तकाञ्चनयवाः पुष्पनीता हिमारुणाः। शीतबहुतरायामा-

क्षियामा यान्ति साम्प्रतम् ॥ १२ ॥ रविसंक्रान्तसौभाग्यस्तुषारावृतमण्डलः । निश्वासान्ध इवादर्शश्चन्द्रमा न प्रकाशते ॥ १३ ॥ ज्योत्स्ना तुषारमलिना पौर्णमास्यां न राजते । सीतेव चातपश्यामा लक्ष्यते नच शोभते ॥ १४ ॥ प्रकृत्या शीतलस्पर्शो हिमविद्धश्च साम्प्रतम् । प्रवाति पश्चिमो वायुः काले द्विगुणशीतलः ॥ १५ ॥ वाष्पच्छन्नान्यरण्यानि यवगोधूमवन्ति च । शोभन्तेभ्युदिते सूर्ये नद्धिः क्रौञ्चसारसैः ॥ १६ ॥ खर्जूरपुष्पाकृतिभिः शिरोभिः पूर्णतण्डुलैः । शोभन्ते किञ्चिदालम्बाः शालयः कनकप्रभाः ॥ १७ ॥ मयूखैरुपसर्पद्भिर्हिमनीहारसंहतैः । दूरमप्युदितः सूर्यः प्रभाङ्ग इव लक्ष्यते ॥ १८ ॥ अग्राम्बुबीर्यैः पूर्वाह्णे मध्याह्ने सुरतैः सुखैः । संसक्तः किञ्चिदापाण्डुरातपः शोभते क्षितौ ॥ १९ ॥ अवश्यायनिपातेन किञ्चित् प्रक्लिन्नशाद्वला । वनानां शोभते भूमिर्निविष्टतरुणातपा ॥ २० ॥ स्रवन्ति सुविपुलं शीतसुदकं हिरदः सुखम् । अत्यन्तदर्शितो वन्यः प्रतिसंहरते करम् ॥ २१ । एते हि सस्पुपासीना विहगा जलचारिणः । नावगाहन्ति सलिलमप्रगल्भा इवाहवम् ॥ २२ ॥ अवश्यायतमोनद्धा नीहारतमसावृताः । प्रसुप्ता इव लक्ष्यन्ते विपुष्पा वनराजयः ॥ २३ ॥ वाष्पसंच्छन्नसलिला गतविज्ञेयसारसाः । हिमार्द्रवालुकास्तीराः सरितो भान्ति साम्प्रतम् ॥२४॥ तुषारपतनाच्चैव स्वदुत्वाद्वारिणश्च ह । शैत्यादगाधत्वमपि प्रायेण रसवज्जलम् ॥ २५ ॥ जराभिर्जरितैः पत्रैः शीर्णकेसरकर्णिकैः । नालशेषा हिमध्वस्ता न भान्ति कमलाकराः ॥ २६ ॥ अस्मिंस्तु पुरुषव्याघ्र काले दुःखसमन्वितः । तपश्चरति धर्मात्मा त्वद्भक्त्या भरतः पुरे ॥ २७ ॥ त्यक्त्वा राज्यञ्च मानञ्च भोगांश्च विविधान् बहून् । तपस्वी नियताहारः शेते शीते महीतले ॥२८॥ सोपि वेलामिमां नूनमभिषेकार्थमुद्यतः । हृतः प्रकृतिभिर्नित्यं

प्रयाति सरयूनदीम् ॥ २८ ॥ अत्यन्तसुखसंवृद्धः सुकुमारो ह्यमार्दितः। कथमद्य परराष्ट्रेषु सरयूमवगाहते ॥ २९ ॥ पद्मपत्रेक्षणः श्यामः श्रीमान्सिंहरो महान्। धर्मज्ञः सत्यवादी च ह्रीनिषेधो जितेन्द्रियः ॥ ३० ॥ प्रियाभिभाषी मधुरो दीर्घबाहुररिन्दमः। सन्त्यज्य विविधान् भोग्यान् आर्यं सर्वात्मनाश्रितः ॥ ३१ ॥ जितः स्वर्गस्तव भ्राता भरतेन महात्मना। वनस्थमपि तापस्ये यस्त्वामनुविधीयते ॥ ३२ ॥ न पित्र्यमनुवर्त्तन्ते मातृकं द्विपदा इति। ख्यातो लोकप्रवादोयं भरतेनान्यथा कृतः ॥ ३३ ॥ भर्त्ता दशरथो यस्याः साधुश्च भरतः सुतः। कथन्नु माता कैकेयी तादृशी क्रूरदर्शिनी ॥ ३४ ॥ इत्येवं लक्ष्मणे वाक्यं स्नेहाद्ब्रुवति धार्मिके। परिवादं जनन्यास्तमसहन् राघवोब्रवीत् ॥ ३५ ॥ न तस्या मध्यमा तात गर्हितव्या कथञ्चन। तामेवेक्ष्वाकुनाथस्य भरतस्य कथां कुरु ॥ ३६ ॥ निखिलेव हि मे बुद्धिर्वनवासे दृढव्रता। भरतस्नेहसन्नद्धा वाग्विधीक्रियते पुनः ॥ ३८ ॥ संस्मराम्यस्य वाक्यानि प्रियाणि मधुराणि च। हृदयान्यतिकल्पानि मनःप्रह्लादनानि च ॥ ३९ ॥ कदा त्वहं समेष्यामि भरतेन महात्मना। शत्रुघ्नेन च वीरेण त्वया च रघुनन्दन ॥ ४० ॥ इत्येवं विलपंश्चैव प्राप्य गोदावरीं नदीम्। चक्रेभिषेकं काकुत्स्थः सानुजः सह सीतया ॥ ४१ ॥ तर्पयित्वाथ सलिलैः पितॄन्देवानपि। स्तुवन्ति स्मोदितं सूर्यं देवतांश्च तथानघाः ॥ ४२ ॥ कृताभिषेकः स रराज रामः सीताद्वितीयः सह लक्ष्मणेन। कृताभिषेकस्त्वगराजपुत्र्या ब्रह्मः सनन्दिर्भगवानिवेशः ॥ ४३ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये आरण्यकाण्डे षोडशः सर्गः।

—०—

कृताभिषेको रामस्तु सीता सौमित्रिरेव च। तस्थुर्गोदावरीतीरात्ततो जग्मुः स्वमाश्रमम् ॥ १ ॥ आश्रमन्तमुपागम्य राघवः सहलक्ष्मणः। कृत्वा पौर्वाह्णिकं कर्म पर्णशालामुपागमत् ॥ २ ॥ उवास सुखितस्तत्र पूज्यमानो महर्षिभिः। स रामः पर्णशालायामासीनः सह सीतया ॥ ३ ॥ विरराज महाबाहुश्चित्रया चन्द्रमा इव। लक्ष्मणेन सह भ्राता चकार विविधाः कथाः ॥ ४ ॥ तदासीनस्य रामस्य कथासंसक्तचेतसः। तं देशं राक्षसी काचिदाजगाम यदृच्छया ॥ ५ ॥ सा तु शूर्पणखा नाम दशग्रीवस्य रक्षसः। भगिनी राममासाद्य ददर्श त्रिदशोपमम् ॥ ६ ॥ दीप्तास्यञ्च महाबाहुं पद्मपत्रायतेक्षणम्। गजविक्रान्तगमनं जटामण्डलधारिणम् ॥ ७ ॥ सुकुमारं महासत्वं पार्थिवव्यञ्जनान्वितम्। राममिन्दीवरश्यामं कन्दर्पसदृशप्रभम् ॥ ८ ॥ वभूवेन्द्रोपमं दृष्ट्वा राक्षसी काममोहिता। सुमुखं दुर्मुखी रामं हृत्तमध्यं महोदरी ॥ ९ ॥ विशालाक्षं विरूपाक्षी सुकेशं ताम्रमूर्धजा। प्रियरूपं विरूपा सा सुस्वरं भैरवस्वना ॥ १० ॥ तरुणं दारुणा दृष्ट्वा दयितां वामभाषिणी। न्यायवृत्तं सुदुर्वृत्ता प्रियमप्रियदर्शना ॥ ११ ॥ शरीरजसमाविष्टा राक्षसी राममब्रवीत्। जटी तापसवेषेण सभार्यः शरचापधृक् ॥ १२ ॥ आगतस्त्वमिमं देशं कथं राक्षससेवितम्। किमागमनकृत्यन्ते तत्त्वमाख्यातुमर्हसि ॥ १३ ॥ एवमुक्तस्तु रात्र्या शूर्पणख्या परन्तपः। ऋजुबुद्धितया सर्वमाख्यातुमुपचक्रमे ॥ १४ ॥ आसीदृक्षरथो नाम राजा त्रिदशविक्रमः। तस्याहमग्रजः पुत्रो रामो नाम जनैः श्रुतः ॥ १५ ॥ भ्रातायं लक्ष्मणो नाम यवीयान्मामनुव्रतः। इयं भार्या च वैदेही मम सीतेति विश्रुता ॥ १६ ॥ नियोगात्तु नरेन्द्रस्य पितुर्मातुश्च यन्त्रितः। धर्मार्थं धर्मकाङ्क्षी च वनं वस्तुमिहागतः ॥ १७ ॥

त्वां तु वेदितुमिच्छामि कस्य त्वं कासि कस्य वा। त्वं हि तावन्मनोज्ञाङ्गी राक्षसी प्रतिभासि मे ॥ १८ ॥ इह वा किंनिमित्तं त्वमागता ब्रूहि तत्त्वतः। साब्रवीद्वचनं श्रुत्वा राक्षसी मदनातुरा ॥ १९ ॥ शृणुतां राम तत्त्वार्थं वक्ष्यामि वचनं मम। अहं शूर्पणखा नाम राक्षसी कामरूपिणी ॥ २० ॥ अरण्यं विचरामोदमेका सर्वभयङ्करा। रावणो नाम मे भ्राता यदि ते श्रोत्रमागतः ॥ २१ ॥ प्रहस्तनिद्रश्च सदा कुम्भकर्णो महाबलः। विभीषणस्तु धर्मात्मा न तु राक्षसचेष्टितः ॥ २२ ॥ प्रख्यातवीर्यौ च रणे भ्रातरौ खरदूषणौ ॥ २३ ॥ तानहं समतिक्रान्ता राम त्वां पूर्वदर्शनात्। समुपेताऽस्मि भावेन भर्तारं पुरुषोत्तमम् ॥ २४ ॥ अहं प्रभावसम्पन्ना स्वच्छन्दबलगामिनी। चिराय भव भर्ता मे सीतया किं करिष्यसि ॥ २५ ॥ विकृता च विरूपा च न सेयं सदृशी तव। अहमेवानुरूपा ते भार्यारूपेण पश्य माम् ॥ २६ ॥ इमां विरूपामसतीं करालां निर्नतोदरीम्। अनेन सह ते भ्राता भक्षयिष्यामि मानुषीम् ॥ २७ ॥ ततः पर्वतशृङ्गाणि वनानि विविधानि च। पश्यन् सह मया कामी दण्डकान् विचरिष्यसि ॥ २८ ॥ इत्येवमुक्तः काकुत्स्थः प्रहस्य मदिरेक्षणाम्। इदं वचनमारेभे वक्तुं वाक्यविशारदः ॥ २९ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये आरण्यकाण्डे
सप्तदशः सर्गः।

तां तु शूर्पणखां रामः कामपाशावपाशिताम्। स्वेच्छया श्लक्ष्णया वाचा स्मितपूर्वमथाब्रवीत् ॥ १ ॥ कृतदारोऽस्मि भवति

भार्य्यैवं दयिता मम। त्वद्विधानान्तु नारीणां सुदुःखा सपत्नता ॥ २ ॥ अनुज्ञास्वेव मे भ्राता शीलवान् प्रियदर्शनः। सीमानञ्चतदारघ्न लक्ष्मणो नाम वीर्य्यवान् ॥ ३ ॥ अपूर्व्वो भार्य्यया चार्थी तरुणः प्रियदर्शनः। अनुरूपश्च ते भर्त्ता रूपस्यास्य भविष्यति ॥ ४ ॥ एनं भज विशालाक्षि भर्त्तारं भ्रातरं मम। असपत्ना वरारोहे मेरुमर्कप्रभा यथा ॥ ५ ॥ इति रामेण सा प्रोक्ता राक्षसी काममोहिता। विहाय रामं सहसा ततो लक्ष्मणमब्रवीत् ॥ ६ ॥ अस्य रूपस्य ते युक्ता भार्य्याहं वरवर्णिनी। मया सह सुखं सर्व्वान् दण्डकान्विचरिष्यसि ॥ ७ ॥ एवमुक्तस्तु सौमित्री राक्षस्या वाक्यकोविदः। ततः शूर्पणखां स्मित्वा लक्ष्मणो युक्तमब्रवीत् ॥ ८ ॥ कथं दासस्य मे दासी भार्य्या भवितुमिच्छसि। सोऽहमार्य्येण परवान् भ्राता कमललोचने ॥ ९ ॥ सच्चद्वार्थस्य सिद्धार्थो सुदितामलवर्णिनि। आर्य्यस्य त्वं विशालाक्षि भार्य्या भव यवीयसी ॥ १० ॥ एतां विरूपामसतीं करालां निर्णतोदरीम्। भार्य्यां दृष्ट्वा परित्यज्य त्वामेवैष भजिष्यति ॥ ११ ॥ कोहि रूपमिदं श्रेष्ठं सन्त्यज्य वरवर्णिनि। मानुषीषु वरारोहे कुर्य्याद्भावं विचक्षणः ॥ १२ ॥ इति सा लक्ष्मणेनोक्ता करालाः निर्णतोदरी। मन्यते तद्वचः सत्यं परिहासविचक्षणा ॥ १३ ॥ सा रामं पर्णशालायामुपविष्टं परन्तपम्। सीतया सह दुर्द्धर्षमब्रवीत् काममोहिता ॥ १४ ॥ इमां विरूपामसतीं करालां निर्णतोदरीम्। दृष्ट्वा भार्य्यामवष्टभ्य नमां त्वं बहुमन्यसे ॥ १५ ॥ अद्येमां भक्षयिष्यामि पश्यतस्तव मानुषीम्। त्वया सह चरिष्यामि निःसपत्ना यथासुखम् ॥ १६ ॥ इत्युक्त्वा खगशावाक्षीमलातसदृशेक्षणा। अभ्यगच्छत् सुसंक्रुद्धा मक्षीलुप्ता रोहिणीमिव ॥ १७ ॥ तां सत्युपाश्रप्रतिमामापतन्तीं महाबलः। निगृह्य रामः कुपितस्ततो लक्ष्मण-

मब्रवीत् ॥ १८ ॥ क्रूरैरनार्यैः सौमित्रे परिहासः कथञ्चन । न कार्यः पश्य वैदेहीं कथञ्चित् सौम्य जीवतीम् ॥ १९ ॥ इमां विरूपामसतीमतिमत्तां महोदरीम् । राक्षसीं पुरुषव्याघ्र विरूपयितुमर्हसि ॥ २० ॥ इत्युक्तो लक्ष्मणस्तस्याः क्रुद्धो रामस्य पश्यतः । उद्धृत्य खड्गं चिच्छेद कर्णनासे महाबलः ॥ २१ ॥ निकृत्तकर्णनासा तु विस्वरं सा विनद्य च । यथागतं प्रदुद्राव घोरा शूर्पणखा वनम् ॥ २२ ॥ सा विरूपा महाघोरा राक्षसी शोणितोक्षिता । ननाद विविधान्नादान् यथा प्रावृषि तोयदः ॥ २३ ॥ सा विस्रवन्ती रुधिरं बहुधा घोरदर्शना । प्रनष्टा बाष्पं गर्जन्ती प्रविवेश महावनम् ॥ २४ ॥ ततस्तु सा राक्षससङ्घसंवृतं खरं जनस्थानगतं विरूपिता । उपेत्य तं भ्रातरमुग्रतेजसं पपात भूमौ गगनाद्यथाशनिः ॥ २५ ॥ ततः सभार्यं भयमोहमूर्च्छिता सलक्ष्मणं राघवमागतं वनम् । विरूपणं चात्मनि शोणितोक्षिता शशंस सर्वं भगिनी खरस्य सा ॥ २६ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये आरण्यकाण्डे
अष्टादशः सर्गः ।

तां तथा पतितां दृष्ट्वा विरूपां शोणितोक्षिताम् । भगिनीं क्रोधसन्तप्तः खरः पप्रच्छ राक्षसः ॥ १ ॥ उच्यतां तावदाख्याहि ममोग्रं जहि सम्भ्रमम् । व्यक्तमाख्याहि केन त्वमेवंरूपा विरूपिता ॥ २ ॥ कः क्रुद्धसर्पमासीनमाशीविषमनागसम् । तुदत्यभिसमापन्नमङ्गुल्यग्रेण लीलया ॥ ३ ॥ कालपाशं समासज्य कण्ठे मोहान्न बुध्यते । यस्त्वामद्य समासाद्य पीतवान् विषमुत्तमम् ॥ ४ ॥ बलविक्रमसम्पन्ना कामगा कामरूपिणी ।

इमामवस्थां नीता त्वं केनान्तकसमागता ॥ ५ ॥ देवगन्धर्व-भूतानामृषीणाञ्च महाबलम्। कोयमेवं महावीर्यां त्वां विरूपां चकार ह ॥ ६ ॥ न हि पश्चात्स्वयं शोकं यः कुर्य्यात्तस्य विप्रियम्। अमरेषु सहस्राक्षं सहेन्द्रं पाकशासनम् ॥ ७ ॥ अद्याहं मार्गणैः प्राणानादास्ये जीवितान्तगैः। सखिले घोरमासक्तं निष्पिबन्निव सारसः ॥ ८ ॥ निहतस्य मया सङ्ख्ये सरसं शस्त्रमर्पणः। सफेनं रुधिरङ्कस्य मेदिनी पातुमिच्छति ॥ ९ ॥ कस्य पत्वरया कायान्मांसमुत्कृत्य सङ्गताः। भक्षयिष्यन्ति निहतस्य मया रणे ॥ १० ॥ तं न देवा न गन्धर्व्वा न पिशाचा न राक्षसाः। मयापकृष्टं कृपणं प्रकर्षातुं महाहवे ॥ ११ ॥ उपलभ्य गुणैः संज्ञां तं मे संसितुमर्हसि। येन त्वं दुर्विनीतेन वने विक्रम्य निर्जिता ॥ १२ ॥ इति भ्रातुर्वचः श्रुत्वा क्रुद्धस्य च विशेषतः। ततः शूर्पणखा वाक्यं सवाष्पमिदमब्रवीत् ॥ १३ ॥ तरुणौ रूपसम्पन्नौ सुकुमारौ महाबलौ। पुण्डरीकविशालाक्षौ चीरकृष्णाजिनाम्बरौ ॥ १४ ॥ फलमूलाशनौ दान्तौ तापसौ धर्मचारिणौ। पुत्रौ दशरथस्यास्तां भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ॥ १५ ॥ गन्धर्वराजप्रतिमौ पार्थिवव्यञ्जनान्वितौ। देवौ वा दानवावेतौ न तर्कयितुमुत्सहे ॥ १६ ॥ तरुणी रूपसम्पन्ना सर्व्वाभरणभूषिता। दृष्टा तत्र मया नारी तयोर्मध्ये सुमध्यमा ॥ १७ ॥ ताभ्यामुभाभ्यां सम्भूय प्रमदामधिकृत्य ताम्। इमामवस्थां नीताहं यथानाथा सती तथा ॥ १८ ॥ तस्याश्चारुजुषुक्तायास्तयोश्च कृतयोरहम्। सफेनं पातुमिच्छामि रुधिरं रणमूर्द्धनि ॥ १९ ॥ एष मे प्रथमः कामः कृतश्चात्र त्वया भवेत्। तस्यास्तयोश्च रुधिरं पिबेयमहमाहवे ॥ २० ॥ इति तस्यां ब्रुवाणायां चतुर्दश महाबलान्। आदिदेश खरः क्रुद्धो राक्षसानलकोपमान् ॥ २१ ॥ भानुपूर्वं यक्षसम्पन्नो वीरकृष्णा-

जिनाम्बरौ। प्रविष्टौ दण्डकारण्यं घोरं प्रमदया सह ॥ २१ ॥ तौ दृष्ट्वा तां च दुर्वृत्तां सुपापचित्तां तुमर्दय। इयञ्च भगिनी तेषां रुधिरं मम पास्यति ॥ २२ ॥ मनोरथोयमिष्टोस्या भगिन्या मम राक्षसाः। शीघ्रं सम्पाद्यतां गत्वा तौ प्रमथ्य स्वतेजसा ॥ २३ ॥ युष्माभिर्निहतौ दृष्ट्वा तावुभौ भ्रातरौ रणे। दूयं प्रहृष्टासुदिता रुधिरं सुधि पास्यति ॥ २४ ॥ इति प्रतिसमादिष्टा राक्षसास्ते चतुर्दश। तत्र जग्मुस्तया सार्द्धं घना वातेरिता इव ॥ २५ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये आरण्यकाण्डे

एकोनविंशतितमः सर्गः।

ततः शूर्पणखा घोरा राघवाश्रममागता। रक्षसाना चचक्षे तौ भ्रातरौ सह सीतया ॥ १ ॥ ते रामं पर्णशालायासुपविष्टं महाबलम्। ददृशुः सीतया सार्द्धं लक्ष्मणेनापि सेवितम् ॥ २ ॥ तां दृष्ट्वा राघवः श्रीमानागतांश्चाथ राक्षसान्। अब्रवीत् भ्रातरं रामो लक्ष्मणं दीप्ततेजसम् ॥ ३ ॥ सुसूक्ष्मं भव सौमित्रे सीताया: प्रत्यनन्तरः। इमानस्त्रबधिष्यामि पदवीमागतानिह ॥ ४ ॥ वाक्यमेतत्ततः श्रुत्वा रामस्य विदितात्मनः। तथेति लक्ष्मणो वाक्यं राघवस्य प्रपूजयत् ॥ ५ ॥ राघवोपि महच्चापं चामीकर विभूषितम्। चकार सज्यधर्मात्मा तानि रक्षांसि चाब्रवीत् ॥ ६ ॥ युवां दशरथस्यावां भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ। प्रविष्टौ सीतया सार्द्धं दुष्करं दण्डकावनम् ॥ ७ ॥ फलमूलाशनौ दान्तौ तापसौ धर्मचारिणौ। वसन्तौ दण्डका-

रक्ष किमर्थमुपक्रिसव ॥ ८ ॥ युष्मान् पापात्मकान् हन्तुं विप्रकारान्महावने । ऋषीणान्तु नियोगेन वयामः संयतासनः ॥ ९ ॥ तिष्ठतैवात्र सन्तुष्टा नोपसर्पितुमर्हथ । यदि प्राणैरिहार्थो वो निवर्त्तध्वं निशाचराः ॥ १० ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा राक्षसास्ते चतुर्दश । उच्चैर्वाचं सुसंक्रुद्धा ब्रह्मघ्नाः शूलपाणयः । ११ ॥ संरक्तनयना घोरा रामं संरक्तलोचनम् । दृष्ट्वा मधुराभाषं कृताकृतपराक्रमम् ॥ १२ ॥ क्रोधमुत्पाद्य नो भर्तुः खरस्य सुमहाबलः । त्वमेव शास्यसे प्राणान् सद्योऽस्माभिर्हतो युधि ॥ १३ ॥ का हि ते शक्तिरेकस्य बहूनां रणमूर्द्धनि । अलाकमयतः स्थातुं किं पुनर्योद्धुमाहवे ॥ १४ ॥ एभिर्वाक्यवशैस्तेषां परिघैः शूलपट्टिशैः । प्राणांस्त्यजसि वीर्य्यञ्च धनुश्च करपीडितम् ॥ १५ ॥ इत्यवस्रुज्य संरब्धा राक्षसास्ते चतुर्दश । उद्यतायुधनिस्त्रिंशा राममेवाभिदुद्रुवुः ॥ १६ ॥ चिक्षिपुस्तानि शूलानि राघवं प्रति दुर्जयम् । तानि शूलानि काकुत्स्थः समस्तानि चतुर्दश ॥ १७ ॥ तावद्भिरेव चिच्छेद शरैः काञ्चनभूषितैः । ततः पश्चान् महातेजा नाराचान् सूर्य्यसन्निभान् ॥ १८ ॥ जग्राह परमक्रुद्धश्चतुर्दश शिलाशितान् । गृहीत्वा धनुरानम्य लक्ष्यानुद्दिश्य राक्षसान् ॥ १९ ॥ मुमोच राघवो बाणान् वज्रानिव शतक्रतुः । ते भित्त्वा रक्षसां वेगाद्वर्म्मांसि रुधिरप्लुताः ॥ २० ॥ विनिष्पेतुस्तदा भूमौ वल्मीकादिव पन्नगाः । तैर्भग्नहृदया भूमौ भिन्नमूला इव द्रुमाः ॥ २१ ॥ निपेतुः शोणितस्नाता विकृता विगतासवः । तान् भूमौ पतितान् दृष्ट्वा राक्षसी क्रोधमूर्च्छिता ॥ २२ ॥ उपगम्य खरं सा तु किञ्चित्संशुष्कशोणिता । पपात पुनरेवार्त्ता सनिर्य्यासेव वल्लरी ॥ २३ ॥ भ्रातुः समीपे शोकार्त्ता ससर्ज्ज निनदं महत् । सस्वरं मुमुचे बाष्पं विवर्णवदना तदा ॥ २४ ॥ निपातितान् प्रेक्ष्य रणे तु राक्षसान् प्रधाविता

शूर्पणखा पुनस्ततः । वधञ्च तेषां निखिलेन रक्षसां ययौ सर्वं भगिनी खरस्य सा ॥ २५ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये आरण्यकाण्डे
विंशतितमः सर्गः ।

स पुनः पतितां दृष्ट्वा क्रोधाच्छूर्पणखां पुनः । उवाच व्यक्तया वाचा तामनर्थार्थमागताम् ॥ १ ॥ मया त्विदानीं शूराश्च राक्षसाः पिशिताशनाः । त्वत्प्रियार्थं विनिर्दिष्टा किमर्थं रुदती पुनः ॥ २ ॥ भक्ताश्चैवानुरक्ताश्च हिताश्च मम नित्यशः । हन्यमाना न हन्यन्ते न न कुर्युर्वचो मम ॥ ३ ॥ किमेतच्छ्रोतुमिच्छामि कारणं यत् कृते पुनः । त्वा नाथेति विनदन्ती सर्वतश्चेष्टसे क्षितौ ॥ ४ ॥ अनाथवद्विलपसि किन्नु नाथे मयि स्थिते । उत्तिष्ठोत्तिष्ठमामेवं वैक्लव्यन्त्यज्यतामिति ॥ ५ ॥ इत्येवमुक्ता दुर्धर्षा खरेण परिसान्त्विता । विसृज्य नयने सा तु खरं भ्रातरमब्रवीत् ॥ ६ ॥ यच्चोदानीमहं प्राप्ता हतश्रवणनासिका । भीषितौघपरिक्षिप्ता त्वया च परिसान्त्विता ॥ ७ ॥ प्रेषिताश्च त्वया शूरा राक्षसास्ते चतुर्दश । निहन्तुं राघवं घोरं मत्प्रियार्थं सलक्ष्मणम् ॥ ८ ॥ ते तु रामेण समरे शूलपट्टिशपाणयः । समरे निहताः सर्वे सायकैर्मर्मभेदिभिः ॥ ९ ॥ तान् भूमौ पतितान् दृष्ट्वा क्षणेनैव महाबलान् । रामस्य च महत्कर्म महांस्त्रासो भयङ्करम् ॥ १० ॥ साऽहं भीता समुद्विग्ना विषण्णा च निशाचर । शरण्यं पुनः प्राप्ता सर्वतो भयदर्शिनी ॥ ११ ॥ विषादनक्राध्युषिते परित्रासोर्मिमालिनि । किं मां न त्रायसे मग्नां विपुले शोकसागरे ॥ १२ ॥ एते च

निहता भूमौ रामेण निशितैः शरैः। ये च मे पदवीं प्राप्ता राक्षसाः पिशिताशनाः ॥ १३ ॥ मयि ते यदनुक्रोशो यदि रक्षःसुतेषु च। रामेण यदि शक्तिस्ते तेजो वाऽपि निशाचर ॥ १४ ॥ दण्डकारण्यनिलयं जहि राक्षसकण्टकम्। यदि राममिमं वन्यं न त्वमद्य वधिष्यसि ॥ १५ ॥ तव चैवाग्रतः प्राणांस्त्यक्ष्यामि निरपत्रपा। बुद्ध्याऽहमनु पश्यामि न त्वं रामस्य संयुगे ॥ १६ ॥ स्थातुं प्रतिमुखे शक्तः सर्वोऽपि महारणे। शूरमानी न शूरस्त्वं मिथ्यारोपितविक्रमः ॥ १७ ॥ अपयाहि जनस्थानात् त्वरितः सहबान्धवः। अहि त्वं समरे मूढान्यथा तु कुलपांसन ॥ १८ ॥ मानुषो तौ न शक्तोऽपि हन्तुं वै रामलक्ष्मणौ। निःसत्त्वस्यास्य वीर्यं स्म वासवेः कोद्यमिच्छतः ॥ १९ ॥ रामतेजोभिभूतो हि त्वं क्षिप्रं विनशिष्यसि। स हि तेजःसमायुक्तो रामो दशरथात्मजः ॥ २० ॥ भ्राता चास्य महावीर्यो येन चासि विरूपिता। एवं विलप्य बहुधा राक्षसी प्रदरोदरी ॥ २१ ॥ भ्रातुः समीपे शोकार्ता नदसंज्ञा बभूव ह। करान्यासुदरं कृत्वा रुरोद भयदुःखिता ॥ २२ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये आरण्यकाण्डे एकविंशः सर्गः।

—•—

एवमाधर्षितः शूरः शूर्पणख्या खरस्तदा। उवाच रक्षसां मध्ये खरः खरतरं वचः ॥ १ ॥ तवापमानप्रभवः क्रोधोऽयमतुलो मम। न शक्यते धारयितुं लवणाम्भ इवोल्लणम् ॥ २ ॥ न रामं गणये वीर्यान्मानुषं क्षीणजीवितम्। आत्मदुश्चरितैः प्राणान् हृतो योद्य विमोक्ष्यते ॥ ३ ॥ वाष्पः सन्धार्यतामेष

सम्भ्रमय विमुच्यताम् । अहं रामं सह भ्रात्रा नयामि यमसादनम् ॥ ४ ॥ परश्वधहतस्यास्य मन्दप्राणस्य भूतले । रामस्य रुधिरं रक्तमुष्णं पास्यसि राक्षसि ॥ ५ ॥ सम्प्रहृष्टा वचः श्रुत्वा खरस्य वदनाच्युतम् । प्रणम्य पुनर्मौर्ख्यात् भ्रातरं रक्षसां वरम् ॥ ६ ॥ तया प्रेरितः पूर्वं पुनरेव प्रशंसितः । अब्रवीद्दूषणं नाम खरः सेनापतिन्तदा ॥ ७ ॥ चतुर्दश सहस्राणि मम चित्तानुवर्त्तिनाम् । रक्षसां भीमवेगानां समरेष्वनिवर्त्तिनाम् ॥ ८ ॥ नीलजीमूतवर्णानां लोकहिंसाविहारिणाम् । सर्वोद्योगसुदीर्णानां रक्षसां सौम्य कारय ॥ ९ ॥ उपस्थापय मे क्षिप्रं रथं सौम्य धनूंषि च । शरांश्च चित्रान् खड्गांश्च शक्तीश्च विविधाः शिताः ॥ १० ॥ अद्ये निर्यातुमिच्छामि पौलस्त्यानां महात्मनाम् । वधार्थं दुर्विनीतस्य रामस्य रणकोविद ॥ ११ ॥ इति तस्य ब्रुवाणस्य सूर्य्यवर्णं महारथम् । सदश्वैः शबलैर्युक्तमाचचक्षेथ दूषणः ॥ १२ ॥ तं मेरुशिखराकारं तप्तकाञ्चनभूषणम् । हेमचक्रमसम्बाधं वैदूर्य्यमयकूबरम् ॥ १३ ॥ मत्स्यैः पुष्पैर्द्रुमैः शैलैश्चन्द्रकान्तैश्च काञ्चनैः । माङ्गल्यैः पक्षिसङ्घैश्च ताराभिश्च समाततम् ॥ १४ ॥ ध्वजनिस्त्रिंशसम्पन्नं किङ्किणीरवभूषितम् । सदश्वयुक्तं सोमर्यादारुरोह खरस्तदा ॥ १५ ॥ खरस्तमास्थाय सैन्यं रथचर्मायुधध्वजम् । निर्यातेत्यब्रवीत् प्रेक्ष्य दूषणः सर्वराक्षसान् ॥ १६ ॥ ततस्तद्राक्षसं सैन्यं घोरचर्मायुधध्वजम् । निर्जगाम जनस्थानान्महानादं महाजवम् ॥ १७ ॥ मुद्गरैः पट्टिशैः शूलैः सुतीक्ष्णैश्च परश्वधैः । खड्गैश्चक्रैरथैश्चैव भ्राजमानैः सतोमरैः ॥ १८ ॥ शक्तिभिः परिघैः घोरैरतिमात्रैश्च कार्मुकैः । गदाभिसुसलैर्वज्रैर्मुद्गरैश्च भीमदर्शनैः ॥ १९ ॥ राक्षसानां सुघोराणां सहस्राणि चतुर्दश । निर्यातानि जनस्थानात् खरचित्तानुवर्त्तिनाम् ॥ २० ॥

स्तांस्तु निर्द्रावतो दृष्ट्वा राक्षसान् भीमदर्शनान्। खरस्याथ रथः किञ्चिज्जगाम तदनन्तरम्॥ २१॥ ततस्तान् प्रवलानश्वांस्तप्त-काञ्चनभूषितान्। खरस्य मतमाज्ञाय सारथिः पर्य्यचोद-यत्॥ २२॥ सञ्चोदितो रथः शीघ्रं खरस्य रिपुघातिनः। शब्देनापूरयामास स दिशः प्रदिशस्तथा॥ २३॥ प्रहृष्टमनसस्तु खरस्त्वरितो यथान्तकः। अचूचुदत् सारथि-मुच्चदन् पुनर्महावेगो मेघ इवाम्बुवर्षवान्॥ २४॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये आरण्यकाण्डे
द्वाविंशः सर्गः।

—•—

ततः प्रयातं बलं घोरमग्निवं शोणितोदकम्। अभ्यवर्षन्-महाघोरसुखो गर्दभारुणः॥ १॥ निपेतुस्तुरगास्तस्य रथयुक्ता महाजवाः। समे पुष्पचिते देशे राजमार्गे यदृच्छया॥ २॥ श्यामं रुधिरपर्य्यन्तं बभूव परिवेषणम्। अलातचक्रप्रतिमं प्रतिसृज्य दिवाकरम्॥ ३॥ ततो ध्वजमुपागम्य हेमदण्डं समुच्छ्रितम्। समाक्रम्य महाकायस्तस्थौ गृध्रः सुदारुणः॥ ४॥ जनस्थानसमीपे च समाक्रम्य खरस्वनाः। विस्वरान् विवि-धान्नादान् मांसादा व्यसृजन्मुहुः॥ ५॥ व्याजह्रुरभिदीप्तायां दिशि वै भैरवस्वनम्। अग्निवं यातुधानानां शिवा घोरा महा-स्वनाः॥ ६॥ प्रभिन्नगजसङ्काशास्तोयशोणितधारिणः। आकाशं तदनाकाशं चक्रुर्मीमाम्बुवाहकाः॥ ७॥ बभूव तिमिरं घोरमुद्यतं रोमहर्षणम्। दिशो वा प्रदिशो वापि सु-व्यक्तं न चकाशिरे॥ ८॥ घृतजार्द्रसवर्णाभा सन्ध्या कालं विना बभौ। खरस्याभिमुखं नेदुस्तदा घोरा मृगाः खगाः॥ ९॥

वाहया दृढ क्रूजन्ति पक्षिणो वनचारिणः। अयतो नो भयं प्राप्तं संशयो जीवितस्य च ॥ ६ ॥ सम्भारस्तु सुमहान् भविष्यति न संशयः। अयमाख्याति मे बाहुः स्फुरमाणो मुहुर्मुहुः ॥ ७ ॥ सन्धिकार्यं तु नः शूर जयं यत्नो: पराजयम्। सुप्रभञ्च प्रसन्नञ्च तव वक्त्रं हि लक्ष्यते ॥ ८ ॥ उद्यतानां हि युद्धार्थं येषां भवति लक्ष्मण। निष्प्रभं वदनं तेषां भवत्यायुःपरिक्षयः ॥ ९ ॥ रक्षसां नर्दतां घोरः श्रूयतेयं महाध्वनिः। आहतानाञ्च भेरीणां राक्षसैः क्रूरकर्मभिः ॥ १० ॥ अनागतविधानन्तु कर्त्तव्यं शुभमिच्छता। आपदामङ्कुमानेन पुरुषेण विपश्चिता ॥ ११ ॥ तस्मादृष्ट्वा वैदेहीं शरपाणिर्धनुर्द्धरः। रक्षामास्थाय सौमित्र दुर्गां पादपसंकुलाम् ॥ १२ ॥ प्रतिक्रुष्टितुमिच्छामि न हि वाक्यमिदन्वया। ज्ञापितो मम पादाभ्यां गम्यतां वत्स माचिरम् ॥ १३ ॥ त्वं हि शूरश्च बलवान् कृती: एतान्महासंशयः। स्वयं निहन्तुमिच्छामि सर्व्वानेव निशाचरान् ॥ १४ ॥ एवमुक्तस्तु रामेण लक्ष्मणः सह सीतया। शरानादाय चापञ्च गुहां दुर्गां समाश्रयत् ॥ १५ ॥ तस्मिन् प्रविष्टे तु गुहां लक्ष्मणे सह सीतया। इन्त निर्युक्तमित्युक्त्वा रामः कवचमाविशत् ॥ १६ ॥ स तेनाग्निनिकाशेन कवचेन विभूषितः। बभूव रामस्तिमिरे महानग्निरिवोत्थितः ॥ १७ ॥ स चापमुद्यम्य महच्छरानादाय वीर्य्यवान्। संबभूवास्थितस्तत्र व्यात्तैः पूरयन्दिशः ॥ १८ ॥ ततो देवाः सगन्धर्व्वाः सिद्धाश्च सह चारणैः। समेत्य महाजानो लोके ब्रह्मर्षिसत्तमाः। समेत्य चोचुः सहितास्तेन्योन्यं पुण्यकर्मणः ॥ २० ॥ स्वस्ति गोब्राह्मणानाञ्च लोकानां चेति संस्थिताः। जयतां राघवो युद्धे रौलस्यान् रजनीचरान् ॥ २१ ॥ चक्रहस्तो यथा युद्धे दैत्यानसुरपुङ्गवान्। एवमुक्ता पुनः प्रोचुस्तेभ्यश्च पर-

स्वरम्॥ २२॥ चतुर्दश सहस्राणि रक्षसां भीमकर्मणाम्। एकश्च रामो धर्मात्मा कथं युद्धं भविष्यति॥ २३॥ इति राजर्षयः सिद्धाः खगाश्च द्विजर्षभाः। जातकौतूहलास्तस्थुर्विमानस्थाश्च देवताः॥ २४॥ आविष्टं तेजसा रामं संग्रामशिरसि स्थितम्। दृष्ट्वा सर्वाणि भूतानि भयान्निर्व्यथिरे तदा॥ २५॥ रूपमप्रतिमं तस्य रामस्याक्लिष्टकर्मणः। बभूव रूपं क्रुद्धस्य रुद्रस्येव महात्मनः॥ २६॥ इति सम्भाष्यमाणे तु देवगन्धर्वचारणैः। ततो गम्भीरनिर्ह्रादं घोरचर्मायुधध्वजम्॥ २७॥ अनीकं यातुधानानां समन्तात् प्रत्यपद्यत। वीराह्वापान् विरुध्यतामन्योन्यमभिगच्छताम्॥ २८॥ चापानि विष्फारयतां ज्रुम्भतां चाप्यभीक्ष्णशः। विप्रघुष्टस्वनानाञ्च दुन्दुभीचाभिनिघ्नताम्॥ २९॥ तेषां तु विपुलः शब्दः पूरयामास तद्वनम्। तेन शब्देन वित्रस्ताश्चासिता वनचारिणः॥ ३०॥ दुद्रुवुर्यत्र निःशब्दं पृष्ठतो नावलोकयन्। तच्चानीकं महावेगं रामं समभिवर्त्तते॥ ३१॥ पृतनानाप्रहरणं गम्भीरं सागरोपमम्। रामोपि चारयन् वेगं सर्वतो रथमण्डलैः॥ ३२॥ ददर्श खरसैन्यं तद्युद्धायाभिमुखो गतः। वितत्य च धनुर्भीमं ज्या[घो]घोट्य सायकान्॥ ३३॥ क्रोधमाहारयत्तीव्रं वधार्थं सर्वरक्षसाम्। दुष्प्रेक्ष्यश्चाभवत् क्रुद्धो युगान्ताग्निरिव ज्वलन्॥ ३४॥ तं दृष्ट्वा तेजसाविष्टं प्राध्यायन् वनदेवताः। तस्य रूपस्य रूपन्तु रामस्य ददृशे तदा॥ ३५॥ दक्षस्येव क्रतुं हन्तुमुद्यतस्य पिनाकिनः॥ ३६॥ तत्कार्मुकैराभरणैरथैश्च तदग्निसमानवर्णैः। बभूव सैन्यं पिशिताशनानां सूर्योदये नौरिवाम्बुजालम्॥ ३७॥

इत्यार्ष रामायणे वाल्मीकीये आरण्यकाण्डे
अष्टाविंशतितमः सर्गः।

अवष्टब्धधनुं रामं क्रुद्धन्तं रिपुघातिनम्। ददर्शाचलसङ्काश्य खरः सह पुरःसरैः ॥ १ ॥ तं दृष्ट्वा सशुरं चापमुद्यम्य खरनिस्वनम्। रामस्याभिमुखं क्षत्तश्चोदयत्याशित्वचोदयत् ॥ २ ॥ स खरस्याज्ञया क्षुत्तुरगान् समचोदयत्। यत्र रामो महाबाहुरेको युध्यत्यसुः स्थितः ॥ ३ ॥ तं तु निर्घातितं दृष्ट्वा सर्वतो रजनीचराः। मुञ्चमाना महानादं छत्रिणः पर्यवारयन् ॥ ४ ॥ स तेषां यातुधानानां सध्ये रथगतस्तदा। बभूव मध्ये तारायां शोभितोङ्ग इवोडुपः ॥ ५ ॥ ततः खरस्तेषु रामसम्प्रतिमोक्षणम्। अदर्शयित्वा महानादं ननाद समरे खरः। ६ ॥ ततस्ते भीमवपुषं कृत्वा सर्वे निशाचराः। रामं नानाविधैः शस्त्रैः रथवर्षेण दुर्जयम् ॥ ७ ॥ मुञ्चद्भिराशुसंरब्धैः शूलैः प्राशैः परश्वधैः। राक्षसाः समरे शूरं निजघ्नुः रोषतत्पराः ॥ ८ ॥ ते बलाद्बलसङ्घाता महाकाया महाबलाः। अभ्यधावन्त काकुत्स्थं रथैर्वाजिभिरेव च ॥ ९ ॥ राजैः पर्वतकूटाभैः रामं युद्धे जिघांसवः। ते रामे शरवर्षाणि व्यसृजन् राक्षसाग्रणीः ॥ १० ॥ मेघेन्द्रमिव धाराभिर्वर्षमाणा महाघनाः। सर्वैः परिवृतो रामो राक्षसैः क्रूरदर्शनैः ॥ ११ ॥ तिमिर्विव महादेवो वृतः पारिषदाङ्गणैः। तानि सुक्तानि शस्त्राणि यातुधानैः स राघवः ॥ १२ ॥ प्रतिजग्राह विविधैर्नेषीधानिव सागरः। स तैः प्रहरणैर्घोरैः क्षिन्नगात्रो न विव्यथे ॥ १३ ॥ रामः प्रदीप्तैर्बहुभिर्वज्रैरिव महाद्रुमः। स विद्धः क्षतजादिग्धः सर्वगात्रेषु राघवः ॥ १४ ॥ बभूव रामः सन्ध्याभ्रैर्दिवाकर इवावृतः। विव्याध दूषणस्यार्थे खरमर्दय ॥ १५ ॥ एकं सप्तभिरेवाशुभिरभाद्दा हृदा समाहतम्। ततो रामस्तु संक्रुद्धो मण्डलीकृतकार्मुकः ॥ १६ ॥ ससर्ज निशितान्बाणान् यमदण्डोपमान् रणे। दुरावारान्दुर्विषहान् कालपाशोपमान् रणे ॥ १७ ॥ मुमोच क्षीलया कङ्कपत्रान्

काञ्चनभूषणान् ते शराः शत्रुसैन्येषु मुक्ता रामेण लीलया ॥१८॥
आददू रक्षसां प्राणान् पाशाः कालकृता इव। भित्वा राक्षस-
देहांस्ते शरा रुधिराप्लुताः ॥ २८ ॥ अन्तरिक्षगता रेजु-
र्दीप्ताग्निसमतेजसः। अस्खलद्भिस्तु रामस्य सायकैरापमण्ड-
लात् ॥ २० ॥ विनिष्पेतुरतीवोग्रा रक्षःप्राणापहारिणः।
तैर्धनूंषि ध्वजाग्राणि शरीराणि कवचानि च ॥ २१ ॥ बाहून्
सहस्राभरणान्रूरून् करिकरोपमान्। चिच्छेद रामः समरे शत-
शोथ सहस्रशः ॥ २२ ॥ हयान् काञ्चनसन्नाहान् रथयुक्तान् स-
सारथीन्। गजांश्च सगजारोहान् सहस्रान् सादिनस्तदा ॥ २३ ॥
चिच्छिदुर्विविधैर्बाणै रामबाणा गुणच्युताः। पदातीन् समरे
कृत्वा यानवद्मसादनम् ॥ २४ ॥ ततो नाराचैस्तीक्ष्णा-
ग्रैश्च विकर्णिभिः। भीममार्त्तस्वरवक्त्रः क्षिप्यमाणा निशा-
चराः ॥ २५ ॥ तत् सैन्यं विविधैर्बाणैरर्दितं मर्मभेदिभिः। न
रामेण सुखं लेभे शुष्कं वनमिवाग्निना ॥ २६ ॥ केचिद्भीम-
बलाः शूराः प्रासान् शूलान् परश्वधान्। चिचिपुः परमक्रुद्धा
रामाय रजनीचराः ॥ २७ ॥ तेषां बाणैर्महाबाहुः शस्त्राण्या-
दाय वीर्यवान्। जघान समरे प्राणान् चिच्छेद च शिरो-
धरान् ॥ २८ ॥ तेच्छिन्नशिरसः पेतुः छिन्नचर्मशरासनाः।
सुपर्णवातविक्षिप्ता जगत्यां पादपा यथा ॥ २९ ॥ अवशिष्टाश्च
ये तत्र विषण्णास्ते निशाचराः। खरमेवाभ्यधावन्त शरणार्थं
शराहताः ॥३०॥ तान् सर्व्वान् धनुरादाय समाधावंश्च दूषणः।
अभ्यधावत् सुसंक्रुद्धः क्रुद्धं क्रुद्ध इवान्तकः ॥ ३१ ॥ निवृत्तास्तु
पुनः सर्वे दूषणाश्रयनिर्भयाः। राममेवाभ्यधावन्त सान्तताल-
यितायुधाः ॥ ३२ ॥ शूलमुद्गरहस्ताश्च पाशहस्ता महाबलाः।
गर्जन्तः शरवर्षाणि शस्त्रवर्षाणि संयुगे ॥ ३३ ॥ द्रुमवर्षाणि
मुञ्चन्तः शिलावर्षाणि राक्षसाः। तद्भूतादद्भुतं युद्धन्तुमुलं

रोमहर्षणम् ॥ ३४ ॥ रामस्याध्य महाघोरं पुनस्तेषाञ्च रक्षसाम् । ते समन्तादभिक्रुद्धा राघवं पुनरर्दयन् ॥ ३५ ॥ तैव सर्व्वा दिशो हृष्ट्वा प्रदिश्यच समावृताः । राक्षसैः सर्वतः प्राप्तैः शरवर्षाभिरावृतः ॥ ३६ ॥ स श्रुत्वा भैरवं नादमस्त्रं परमभास्वरम् । समर्थोऽयङ्गान्धर्वं राक्षसेषु महाबलः ॥ ३७ ॥ ततः शरसहस्राणि निर्ययुस्तापसक्षयात् । सर्व्वा दश दिशो बाणैरापूर्य्यन्त समागतैः । ३८ ॥ नाददानं शरान् घोरान् विमुञ्चन्तं शरोत्तमान् । विकर्षमाणं पश्यन्ति राक्षसास्ते शरार्दिताः ॥ ३९ ॥ शरान्धकारमाकाशमाहृणोत् सदिवाकरम् । बभूवावस्थितो रामः प्रक्षिपन्निव तान् शरान् ॥ ४० ॥ युगपत् पतमानेव युगपच्च हतैर्भयम् । युगपत् पतितेचैव विकीर्णा वसुधाभवत् ॥ ४१ ॥ निहताः पतिताः क्षीणाश्छिन्ना भिन्ना विदारिताः । तत्र तत्र च दृश्यन्ते राक्षसास्ते सहस्रशः ॥ ४२ ॥ सोष्णीषैरुत्तमाङ्गैश्च साङ्गदैर्बाहुभिस्तथा । ऊरुभिर्बाहुभिश्छिन्नैर्नानारूपैर्विभूषणैः ॥ ४३ ॥ हयैश्च द्विपमुख्यैश्च रथैर्भग्नैरनेकशः । चामरैर्व्यजनैश्छत्रैर्ध्वजैर्नानाविधैरपि ॥ ४४ ॥ रामेण बाणाभिहतैर्विच्छिन्नैः शूलपट्टिशैः । विच्छिन्नैः समरे भूमिर्बीभत्सीभूद्भयङ्करा ॥ ४५ ॥ तान् दृष्ट्वा निहतान् सर्वे राक्षसाः परमातुराः । न तत्र क्षन्तुं शक्ता रामं परपुरञ्जयम् ॥ ४६ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये आरण्यकाण्डे
पञ्चविंशतितमः सर्गः ।

दूषणस्तु स्वकं सैन्यं हन्यमानं विलोक्य तत् । सन्दिदेश महाबाहुर्भीमवेगान्दुरासदान् ॥ १ ॥ राक्षसान् षट् सहस्राणि

समरेष्वनिवर्त्तिनः। ते शूलैः पट्टिशैः खड्गैः शिलावर्षैर्ववर्षिरे ॥२॥ शरवर्षैरविच्छिन्नं ववर्षुस्तं समन्ततः। तद्बभूवाण्डं शिलानां वर्षं प्राणहरं महत् ॥ ३ ॥ प्रतिजग्राह धर्मात्मा राघवस्तीक्ष्णसायकैः। प्रतिगृह्य च तद्वर्षं निमीलित इवर्षभः ॥ ४ ॥ रामः क्रोधस्यरं लेभे वधार्थं सर्वरक्षसाम्। ततः क्रोधसमाविष्टः प्रदीप्त इव तेजसा ॥ ५ ॥ शरैरभ्यकिरत् सैन्यं सर्वतः सदूषणम्। ततः सेनापतिः क्रुद्धो दूषणः शत्रुदूषणः ॥ ६ ॥ शरैरग्निकल्पैस्तं राघवं समवारयत्। ततो रामः सुसंक्रुद्धः क्षुरेणास्य महद्धनुः ॥ ७ ॥ चिच्छेद समरे वीरश्चतुर्भिश्चतुरो हयान्। हत्वा चाश्वांश्चरैस्तीक्ष्णैरर्द्धचन्द्रेण सारथेः ॥ ८ ॥ शिरो जहार तद्रक्षस्तिभिर्विव्याध वक्षसि। सच्छिन्नधन्वा विरथो हताश्वो हतसारथिः ॥ ९ ॥ जग्राह गिरिशृङ्गाभं परिघं रोमहर्षणम्। वेष्टितं काञ्चनैः पट्टैर्दैवसैन्याभिमर्दनम् ॥ १० ॥ आयसैः शंकुभिस्तीक्ष्णैः कीर्णं परबलोचितम्। वज्राग्निसमस्पर्शं मरणोपुरदारुणम् ॥ ११ ॥ तं महोरगसङ्काशं प्रगृह्य परिघं रणे। दूषणोऽभ्यपतद्रामं क्रूरकर्मा निशाचरः ॥ १२ ॥ तस्याभिपतमानस्य दूषणस्य स राघवः। द्वाभ्यां शराभ्यां चिच्छेद सङ्गताभरणौ भुजौ ॥ १३ ॥ स्रवत्यथ महाकायः पपात रणमूर्द्धनि। परिघच्छिन्नबाहुस्य सकध्वज इवाग्रतः ॥ १४ ॥ कराभ्यां च विकीर्णाभ्यां पपात भुवि दूषणः। विषाणाभ्यां विशीर्णाभ्यां मनस्वीव महागजः ॥ १५ ॥ दृष्ट्वा तं पतितं भूमौ दूषणं निहतं रणे। साधु साध्विति काकुत्स्थं सर्वभूतान्यपूजयन् ॥ १६ ॥ एतस्मिन्नन्तरे क्रुद्धास्त्रयः सेनाग्रयायिनः। संहत्याभ्यद्रवन् रामं क्षत्युपाग्रावपाणिताः ॥ १७ ॥ महाकपालः स्थूलाक्षः प्रमाथी च महाबलः। महाकपालो विपुलं शूलमुद्यम्य राक्षसः ॥ १८ ॥ स्थूलाक्षः पट्टिशं गृह्य प्रमाथी च परश्वधम्।

दृष्ट्वापततस्तांस्तु राघवः सायकैः शितैः ॥ १८ ॥ तीक्ष्णाग्रैः प्रतिजग्राह सम्प्राप्तानतिथीनिव । महाकपालस्य शिरश्चिच्छेद रघुनन्दनः ॥ २० ॥ असङ्ख्यैस्तु बाणौघैः प्रममाथ प्रमाथिनम् । स्रुवाक्षस्याक्षिणी स्रुग्भ्यां पूरयामास सायकैः ॥ २१ ॥ स पपात ततो भूमौ विटपीव महाद्रुमः । दूषणस्त्वनुगान् यत्तः सङ्क्रुद्धान् कुपितः क्षणात् ॥ २२ ॥ हत्वा तु पञ्चभिः सैन्यं रामस्तु समसादनम् । दूषणं निहतं ज्ञात्वा तस्य चैव पदानुगान् ॥ २३ ॥ व्यादिदेश खरः क्रुद्धः सेनाध्यक्षान्महाबलान् । अयं विनिहतः सङ्ख्ये दूषणः सपदानुगः ॥ २४ ॥ सङ्गत्या सेनया सार्द्धं युद्धा रामं कुमानुषम् । अस्यैर्नानाविधाकारैर्हनध्वं सर्वराक्षसाः ॥ २५ ॥ एवमुक्ता खरः क्रुद्धो राममेवाभिदुद्रुवे । क्षेपणामी इषुगीवो वज्रप्रख्यविक्रमः ॥ २६ ॥ दुर्जयः करवीराक्षः पटुः कालकार्मुकः । हेममाली महामाली सर्पास्यो रुधिराशनः ॥ २७ ॥ द्वादशैते महावीर्या बलाध्यक्षाः ससैनिकाः । राममेवाभ्यधावन्त विक्षिपन्तः शरोत्तमान् ॥ २८ ॥ ततः पावकसङ्काशैर्हेमवज्रविभूषितैः । जघान शत्रुं तेजस्वी तस्य सैन्यस्य सायकैः ॥ २९ ॥ ते रक्तपुङ्खा विशिखाः संधूमा इव पावकाः । निजघ्नुस्तानि रक्षांसि वज्रा इव महाद्रुमान् ॥ ३० ॥ रक्षसान्तु शतं रामः शतेनैकेन कर्णिना । सङ्क्रुद्धस्तु सङ्क्रुद्धेषु जघान रथमूर्द्धनि ॥ ३१ ॥ तैर्भिन्नवर्मभिरथाक्षिकभिन्नशरासनाः । निपेतुः शोणिताद्दिग्धा धरण्यां रजनीचराः ॥ ३२ ॥ तैर्मुक्तकेशैः समरे विशितैः शोणितोक्षितैः । विकीर्णा वसुधा ज्ञात्वा महावेदिः कुशैरिव ॥ ३३ ॥ तत्क्षणे तु महाघोरं वनं निहतराक्षसम् । बभूव निरयप्रख्यं मांसशोणितकर्दमम् ॥ ३४ ॥ चतुर्दश सहस्राणि रक्षसां भीमकर्मणाम् । हतान्येकेन रामेण मानुषेण पदातिना ॥ ३५ ॥ तस्य सैन्यस्य सर्वस्य खरः शेषो महारथः ।

राक्षसस्त्रिशिराश्चैव रामश्च रिपुसूदनः॥ ३६॥ शेषा हता महावीर्या राक्षसा रथमूर्द्धनि। घोरा दुर्विषहाः सर्वे लक्ष्मणस्यायजेन ते॥ ३७॥ ततस्तु तद्बीभत्सं महाहवे समीक्ष्य कर्मेण हतं बलीयसा। रवेन रामं महता खरस्ततः समाससादेन्द्र इवोद्यतायुधः॥ ३८॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये आरण्यकाण्डे षड्विंशतितमः सर्गः।

खरस्तु रामाभिमुखं प्रयान्तं वाहिनीपतिः। राक्षसस्त्रिशिरा नाम सन्निपत्येदमब्रवीत्॥ १॥ मां नियोजय विक्रान्तं त्वं निवर्त्तस्व साङ्गदात्। पश्य रामं महाबाहुं संयुगे विनिपातितम्॥ २॥ प्रतिजानामि ते सत्यमायुधस्पर्शमालभे। यथा रामं वधिष्यामि वधार्हं सर्वरक्षसाम्॥ ३॥ अहं वास्य रथे शत्रुरेष वा समरे मम। विनिवर्त्य रथोल्लाघं मुहूर्त्तं प्राश्निको भव॥ ४॥ प्रहृष्टो वा हते रामे जनस्थानं प्रयास्यसि। मयि वा निहते रामं संयुगाय प्रयास्यसि॥ ५॥ खरस्त्रिशिरसा तेन शत्रुलोभात् प्रसादितः। गच्छ युद्धेत्यभिज्ञातो राघवाभिमुखो ययौ॥ ६॥ त्रिशिरास्तु रथेनैव वाजियुक्तेन भास्वता। अभ्यद्रवद्रणे रामं त्रिशृङ्ग इव पर्वतः॥ ७॥ शरधारासमूहान् स महामेघ इवोत्सृजन्। श्रस्रजत् सहसा नादं जलार्द्रस्येव दुन्दुभेः॥ ८॥ आगच्छन्तं त्रिशिरसं राक्षसं प्रेक्ष्य राघवः। धनुषा प्रतिजग्राह विधुन्वन् सायकान् शितान्॥ ९॥ स सम्प्रहारस्तुमुलो रामत्रिशिरसोस्तदा। संबभूवातिबलिनोः सिंहकुञ्जरयोरिव॥ १०॥ ततस्त्रिशिरसा

वाणैर्ललाटे ताडितस्त्रिभिः । अमर्षी कुपितो रामः संरब्ध इद-मब्रवीत् ॥ ११ ॥ अहो विक्रमशूरस्य राक्षसेदृशं बलम् । पुष्पै-रिव शरैर्यौ मे ललाटेस्मि परिक्षतः ॥ १२ ॥ ममापि प्रतिमट्टीक्ष्ण शरांश्चापगुणच्युतान् । एवमुक्तस्तु संरब्धः शरानाशीविषो-पमान् ॥ १३ ॥ त्रिशिरोवक्षसि क्रुद्धो निजघान चतु-र्दश । चतुर्भिस्तुरगानस्य शरैः सन्नतपर्वभिः ॥ १४ ॥ न्यपा-तयत तेजस्वी चतुरस्तस्य वाजिनः । अष्टभिः सायकैः सूतं रथोपस्थे न्यपातयत् ॥ १५ ॥ रामश्चिच्छेद बाणेन ध्वजञ्चास्य समुच्छ्रितम् । ततो रथात्तस्याद्भुत्पतन्तं निशाचरम् ॥ १६ ॥ चिच्छेद रामस्तं बाणैर्द्वन्द्वे सोभवज्जडः । सायकैश्चाप्रमेयात्मा सोमर्षात्तस्य रक्षसः ॥ १७ ॥ शिरांस्यपातयत्तीक्ष्णैः वेगवद्भि-स्त्रिभिः शरैः । सधूमश्रोणितोद्गारी रामबाणाभिताडितः ॥ १८ ॥ न्यपतत् पतितैः पूर्वं समरस्थो निशाचरः । हतशेषास्ततो भग्ना राक्षसाः खरसंश्रयाः ॥ १९ ॥ द्रवन्ति स्म न तिष्ठन्ति व्याघ्रत्रस्ता मृगा इव । तान् खरो द्रवतो दृष्ट्वा निवर्त्य रुषित-स्वरम् ॥ २० ॥ राममेवाभिदुद्राव राहुश्चन्द्रमसं यथा ॥ २१ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये आरण्यकाण्डे
सप्तविंशतितमः सर्गः ।

—•—

निहतं दूषणं दृष्ट्वा रणे त्रिशिरसा सह । खरस्याप्यभवत्त्रासो दृष्ट्वा रामस्य विक्रमम् ॥ १ ॥ स दृष्ट्वा राक्षसं सैन्यमविषह्यं महा-बलम् । हतमेकेन रामेण दूषणस्त्रिशिरा अपि ॥ २ ॥ तद्बलं हतभूयिष्ठं विमनाः प्रेक्ष्य राक्षसः । आससाद खरो रामं न-मुचीसखं यथा ॥ ३ ॥ विकृष्य बलवच्चापं नाराचान् रक्त-

भोजनान्। खरश्चिक्षेप रामाय क्रुद्धानाशीविषानिव ॥ ४ ॥ ज्यां विधुन्वन् सुबलवान् शिक्षयास्त्राणि दर्शयन्। चचार समरे मार्गान् शरैः रथगतः खरः ॥ ५ ॥ स सर्व्वाश दिशो बाणैः प्रदिशश्च महारथः। पूरयामास तं दृष्ट्वा रामोपि सुमहद्धनुः ॥ ७ ॥ स सायकैर्दुर्विषहैर्विस्फुलिङ्गैरिवाग्निभिः। नभश्चकाराविवरं पर्जन्य इव वृष्टिभिः ॥ ७ ॥ तद्बभूव गतैर्बाणैः खररामविसर्जितैः। सर्व्वाकाशमनाकाशं सर्वतः शरसंकुलम् ॥ ८ ॥ शरजालावृतः सूर्य्यो न तदा स्म प्रकाशते। अन्योन्यवधसंरम्भादुभयोः सम्प्रयुद्धतोः ॥ ९ ॥ ततो नालीकनाराचैस्तीक्ष्णाग्रैश्च विकर्णिभिः। आजघान रणे रामस्तोत्रैरिव महाद्विपम् ॥ १० ॥ तं रथस्थं धनुष्पाणिं राक्षसं सर्व्वराक्षितम्। ददृशुः सर्वभूतानि पाशहस्तमिवान्तकम् ॥ ११ ॥ हन्तारं सर्वसैन्यस्य शौरये सर्व्वराक्षितम्। परिम्लानं महासत्त्वं मेने रामं खरस्तदा ॥ १२ ॥ तं सिंहमिव विक्रान्तं सिंहविक्रान्तगामिनम्। दृष्ट्वा नोद्विजते रामः सिंहः क्षुद्रमृगं यथा ॥ १३ ॥ ततः सूर्य्यनिकाशेन रथेन महता खरः। आससादाथ तं रामं पतङ्ग इव पावकम् ॥ १४ ॥ ततोस्य सशरं चापं मुष्टिदेशे गभस्तिमत्। खरश्चिच्छेद रामस्य दर्शयन् हस्तलाघवम् ॥ १५ ॥ स पुनश्शरान् सप्त शरानादाय मर्मणि। निजघान रणे क्रुद्धः यमदण्डनिभप्रभान् ॥ १६ ॥ ततः शरसहस्रेण राममप्रतिमौजसम्। दर्शयित्वा महानादं ननाद समरे खरः ॥ १७ ॥ ततस्तत् प्रहतं बाणैः खरमुक्तैः सुपर्व्वभिः। पपात कवचं भूमौ रामस्यादित्यवर्चसम् ॥ १८ ॥ स शरैरर्दितः क्रुद्धः सर्वगात्रेषु राघवः। रराज समरे रामो विधूमोग्निरिव ज्वलन् ॥ १९ ॥ ततो गम्भीरनिर्ह्रादं रामः शत्रुनिबर्हणः। चकारान्याय स रिपोः सज्यमन्यन्महद्धनुः ॥ २० ॥ स महैन्द्रं वायव्यं यत्तदतिरौद्रं महर्षिणा। वरलब्धनुरुद्यम्य खरं

समभिधावत ॥ २१ ॥ ततः कनकपुङ्खैस्तु शरैः सन्नतपर्वभिः। चिच्छेद रामः संक्रुद्धः खरस्य समरे ध्वजम् ॥ २२ ॥ स दग्धः नीयो बहुधा विच्छिन्नः काञ्चनो ध्वजः। जगाम धरणीं सूर्यो देवतानामिवाज्ञया ॥ २३ ॥ तं चतुर्भिः खरः क्रुद्धो रामं गात्रेषु मार्गणैः। विव्याध हृदि मर्मज्ञो मातङ्गमिव तोमरैः ॥ २४ ॥ स रामो बहुभिर्बाणैः खरकार्मुकनिःसृतैः। विद्धो रुधिरसिक्ताङ्गो बभूव रुषितो भृशम् ॥ २५ ॥ स धनुर्धन्विनां श्रेष्ठः संस्पृश्य परमाहवे। मुमोच परमेष्वासः षट्शरानभिलक्षितान् ॥ २६ ॥ शिरस्येकेन बाणेन द्वाभ्यां बाह्वोरथार्पयत्। त्रिभिर्वक्षस्यभिजघान च ॥ २७ ॥ ततः पञ्चाशतेजा नाराचान् भास्करोपमान्। जघान राक्षसं क्रुद्धस्त्रयोदश शिलाशितान् ॥ २८ ॥ रथस्य युगमेकेन चतुर्भिः सवरान् हयान्। षष्ठेन च शिरः सूते चिच्छेद खरसारथेः ॥ २९ ॥ त्रिभिश्चिक्षेपयून् बलवान् द्वाभ्यामक्षं महाबलः। द्वादशेन तु बाणेन खरस्य सशरं धनुः ॥ ३० ॥ छित्त्वा वज्रनिकाशेन राघवः प्रहसन्निव। त्रयोदशेनेन्द्रसमो विभेद समरे खरम् ॥ ३१ ॥ प्रभग्नधन्वा विरथो हताश्वो हतसारथिः। गदामादाय चिक्षेप तस्मै भूमौ खरस्तदा ॥ ३२ ॥ तत् कर्म रामस्य महारथस्य समेत्य देवाश्च महर्षयश्च। अपूजयन् प्राञ्जलयः प्रहृष्टास्तदा विमानाग्रगताः समेताः ॥ ३३ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये आरण्यकाण्डे

अष्टाविंशतितमः सर्गः।

चरन्तु विरथं रामो गदापाणिमवस्थितम्। सदूर्ध्वं महातेजाः परुषं वाक्यमब्रवीत्॥ १॥ गजाश्वरथसम्बाधे बले महति तिष्ठता। कृतन्ते दारुणं कर्म सर्वलोकजुगुप्सितम्॥२॥ उद्वेजनीयो भूतानां नृशंसः पापकर्मकृत्। त्रयाणामपि लोकानामीश्वरोपि न तिष्ठति॥ ३॥ कर्म लोकविरुद्धन्तु कुर्वाणं चण्डदाचर। तीक्ष्णं सर्वजनो हन्ति सर्पं दुष्टमिवागतम्॥ ४॥ लोभात् पापानि कुर्व्वाणः कामाद्वा यो न बुद्धते। दृष्टः पश्यति तस्यान्तं ब्राह्मणी क्षत्रियादिव॥ ५॥ वसतो दण्डकारण्ये तापसान्धर्मचारिणः। किञ्च कृत्वा महाभागान् फलं प्राप्स्यसि राक्षस॥ ६॥ न चिरं पापकर्माणः क्रूरा लोकजुगुप्सिताः। ऐश्वर्यं प्राप्य तिष्ठन्ति प्रोर्णमूला इव द्रुमाः॥ ७॥ अवश्यं लभते कर्त्ता फलं पापस्य कर्मणः। घोरं पर्य्यागते काले द्रुमः पुष्पमिवार्त्तवम्॥ ८॥ न चिरात् प्राप्यते लोके पापानां कर्मणां फलम्। सविषाणामिवान्नानां भुक्तानां चण्डदाचर॥ ९॥ पापमाचरतां घोरं लोकस्याप्रियमिच्छताम्। अद्यमासादितो राजा प्राणान् हन्तुस्त्रियाचर॥ १०॥ अद्य भित्वा मया मुक्ताः शराः काञ्चनभूषणाः। विदार्य्यातिपतिष्यन्ति वल्मीकमिव पन्नगाः॥ ११॥ ये त्वया दण्डकारण्ये भक्षिता धर्मचारिणः। तानद्य निहतः सद्यो ससैन्योनुगमिष्यसि॥ १२॥ अद्य त्वां निहतं बाणैः पश्यन्तु परमर्षयः। निरयस्थं विमानस्था ये त्वया निहताः पुरा॥ १३॥ प्रहरस्व यथाकामं कुरु यत्नं कुराधम। अद्य ते पातयिष्यामि शिरश्चापफलं यथा॥ १४॥ एवमुक्तस्तु रामेण क्रुद्धः संरक्तलोचनः। प्रत्युवाच ततो रामं प्रहसन् क्रोधमूर्च्छितः॥ १५॥ प्राकृतान् राक्षसान् हत्वा युद्धे दशरथात्मज। आत्मना कथमात्मानमप्रशंस्यं प्रशंससि॥ १६॥ विक्रान्ता बलवन्तो वा ये भवन्ति नरर्षभाः। कत्थन्ति न ते किञ्चिल्लोजसा

त्यतिगर्विताः ॥ १७ ॥ प्राकृताल्पकृताज्ञानो लोके क्षत्रियपांसनाः । निरर्थकं विकत्थन्ते यथा राम विकत्थसे ॥ १८ ॥ कुत्सं व्यपदिशन्वीरः समरे को विधास्यति । क्षत्रुकाले तु सम्प्राप्ते स्वयमप्रस्तवे स्तवम् ॥ १९ ॥ सर्वथा तु लघुत्वं ते कत्थनेन विदर्शितम् । सुवर्णप्रतिरूपेण तप्तेनेव कृशाग्निना ॥ २० ॥ न तु मामिह तिष्ठन्तं पश्यसि त्वं गदाधरम् । धराधरमिवाकम्प्यं पर्वतं धातुमण्डितम् ॥ २१ ॥ पश्यापनेष्ये गदामाशिक्षितुं प्राणान् रणे तव । चयाणामपि लोकानां पाशहस्त इवान्तकः ॥ २२ ॥ कामं बहुपि वक्तव्यं त्वयि वक्ष्यामि न त्वहम् । अस्तं प्राप्नोति सविता मुहूर्तविमुखस्ततो भवेत् ॥ २३ ॥ चतुर्दश सहस्राणि राक्षसानां हतानि ते । त्वदिनाशात् करोम्यद्य तेषामश्रुप्रमार्जनम् ॥ २४ ॥ इत्युक्त्वा परमक्रुद्धः स गदां परमांगदाम् । चरक्षिपे रामाय प्रदीप्तामशनिं यथा ॥ २५ ॥ चरबाहुप्रमुक्ता सा प्रदीप्ता महती गदा । अस्त्रं हत्वा गुणांश्च छित्वा रामात्समीपतः ॥ २६ ॥ तामापतन्तीं महतीं सत्यपाशोपमां गदाम् । अन्तरिक्षगतां रामश्चिच्छेद बहुधा शरैः ॥ २७ ॥ सा विशीर्णा शरैर्भिन्ना पपात धरणीतले । गदा मन्त्रौषधिबलैर्व्यालीव विनिपातिता ॥ २८ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये आरण्यकाण्डे
एकोनषष्टितमः सर्गः ।

—•—

भित्त्वा तु तां गदां बाणै राघवो धर्मवत्सलः । खरमाह परुषं वाक्यं संरब्धमिदमब्रवीत् ॥ १ ॥ एतत्ते बलसर्वस्वं दर्शितं राक्षसाधम । शक्तिहीनतरो मत्तो हत्वा त्वमुपगर्जसि ॥ २ ॥

एषा वाणविनिर्भिन्ना गदा भूमितलङ्गता। अभिधानप्रगल्भस्य तव प्रत्ययघातिनी ॥ ३ ॥ यत्त्वयोक्तं विनष्टानामिदमश्रु-प्रमार्जनम्। राक्षसानां करोमीति मिथ्या तदपि ते वचः ॥ ४ ॥ नीचस्य क्षुद्रशीलस्य मिथ्याऽऽत्तस्य रक्षसः। प्राणानपहरिष्यामि गरुत्मानहतं यथा ॥ ५ ॥ अद्य ते भिन्नकण्ठस्य फेन-बुद्बुदभूषितम्। विदारितस्य महाणेर्मही पास्यति शोणितम् ॥ ६ ॥ पांसुकुण्ठितसर्वाङ्गः क्षतजस्रुतभूषणः। स्वप्स्यसे गां समाश्लिष्य दुर्लभां प्रमदामिव ॥ ७ ॥ प्रबुद्धनिद्रे शयिते त्वयि राक्षसपांसने। भविष्यन्ति शरण्यानां शरण्या दण्डका द्रुमे ॥ ८ ॥ जनस्थाने हतस्थाने तव राक्षस मच्छरैः। निर्भया विचरिष्यन्ति सर्वतो मुनयो वने ॥ ९ ॥ अद्य विप्रसरिष्यन्ति राक्षस्यो हतबान्धवाः। वाष्पार्द्रवदना दीना भयादन्यभयावहाः ॥ १० ॥ अद्य शोकरसज्ञाता भविष्यन्ति निरर्थिकाः। अशून्यपतयः पत्न्यो यासां त्वं प्रतिरोदयः ॥ ११ ॥ दृढसंगीत क्षुद्राऽस्मित्यं ब्राह्मणकण्टक। त्वत्कृते शक्तितैरग्नौ मुनिभिः पात्यते हविः ॥ १२ ॥ त्वमेवमभिसंरब्धं ब्रुवाणं राघवं वने। खरो निर्भर्त्सयामास रोषात् खरतरस्वरः ॥ १३ ॥ दृढं खल्वबलिप्तोऽसि भयेष्वपि च निर्भयः। वाच्यावाच्यं ततो हि त्वं कृत्योर्यत्नो न युध्यसे ॥ १४ ॥ कालपाशपरिक्षिप्ता भवन्ति पुरुषा हि ये। कार्याकार्यं न जानन्ति ते निरस्तपञ्चेन्द्रियाः ॥ १५ ॥ एवमुक्त्वा ततो रामं संरब्ध्य भ्रुकुटीं ततः। स ददर्श महासालमविदूरे निशाचरः ॥ १६ ॥ रथे प्रहरणार्थं सर्वतो ह्यवलोकयन्। स तमुत्पाटयामास सन्दष्टदशनच्छदम् ॥ १७ ॥ तं समुत्क्षिप्य बाहुभ्यां विनर्दित्वा महाबलः। राममुद्दिश्य चिक्षेप हतस्त्वमिति चाब्रवीत् ॥ १८ ॥ तमापतन्तं बाणौघैश्छित्त्वा रामः प्रतापवान्। रोषमाहारयत्तीव्रं निहन्तुं समरे खरम् ॥ १९ ॥ जात-

चेदतरो रामो रोषरक्तान्तलोचनः। निर्विभेद सप्तैव बाणानां समरे खरम् ॥ २० ॥ तस्य बाणान्तरादृक्तं वक्त्र सुस्राव फेनिलम्। गिरेः प्रस्रवणस्येव धाराणाच्च परिस्रवः ॥ २१ ॥ विकलः स क्षतैर्बाणैः खरो रामेण संयुगे। मत्तो रुधिरगन्धेन तमेवाभ्यद्रवत् द्रुतम् ॥ २२ ॥ तमापतन्तं संक्रुद्धं क्षताक्षो रुधिरोक्षितम्। अपाक्रष्यत् हित्वि पदं किञ्चित्त्वरितविक्रमः ॥ २३ ॥ ततः पावकसङ्काशं वधाय समरे शरम्। खरस्य रामो जग्राह ब्रह्मदण्डमिवापरम् ॥ २४ ॥ स तदत्तं मघवता सुरराजेन धीमता। सन्दधे च स धर्मात्मा मुमोच च खरञ्प्रति ॥ २५ ॥ स विमुक्तो महाबाणो निर्घातसमनिस्वनः। रामेण धनुरानम्य खरस्योरसि चापतत् ॥ २६ ॥ स पपात खरो भूमौ दह्यमानः शराग्निना। वज्रेणेव विनिर्दग्धः शृङ्गस्थः शिखरी यथा ॥ २७ ॥ स हत्वा दूषणं वत्स्ये फेनेन नमुचिर्यथा। वधो वैन्द्रायनिहतो निपपात ततः खरः ॥ २८ ॥ एतस्मिन्नन्तरे देवाचारणैः सङ्गताः। दुन्दुभीश्चाभिनिघ्नन्तः पुष्पवर्षं समन्ततः ॥ २९ ॥ रामस्योपरि संहृष्टा ववर्षुर्विस्मिताः सदा। अर्धाधिकमुहूर्त्तेन रामेण निहतैः शरैः ॥ ३० ॥ चतुर्दश सहस्राणि रक्षसां कामरूपिणाम्। खरदूषणमुख्यानां निहतानि महाहवे ॥ ३१ ॥ अहो बत महत् कर्म रामस्य विदितात्मनः। अहो वीर्यमहो दार्ढ्यं विष्णोरिव हि दृश्यते ॥ ३२ ॥ इत्येवमुक्त्वा ते सर्वे जग्मुर्देवा यथागतम्। ततो राजर्षयः सर्वे सङ्गताः परमर्षयः ॥ ३३ ॥ सभाज्य मुदिता रामं सागस्त्या इदमब्रुवन्। एतदर्थं महातेजा महेन्द्रः पाकशासनः ॥ ३४ ॥ शरभङ्गाश्रमं पुण्यमाजगाम पुरन्दरः। आनीतस्त्वमिमं देशमुपायेन महर्षिभिः ॥ ३५ ॥ एषां वधार्थं शत्रूणां रक्षसां पापकर्मणाम्। तदिदं नः कृतं कार्य्यं नवया दाशरथाजज ॥ ३६ ॥ स्वधर्मं प्रचरिष्यन्ति दण्डकेषु

महर्षयः। एतस्मिन्नन्तरे वीरो लक्ष्मणः सह सीतया ॥ ३७ ॥ गिरिदुर्गादिनिष्क्रम्य सन्निवेशाश्रमे सुखी। ततो रामस्तु विजयी पूज्यमानो महर्षिभिः ॥ ३८ ॥ प्रविवेशाश्रमं वीरो लक्ष्मणेनाभिपूजितः। तं दृष्ट्वा शत्रुहन्तारं महर्षीणां सुखावहम् ॥ ३९ ॥ बभूव हृष्टा वैदेही भर्तारं परिषस्वजे। सुदा परमया युक्ता दृष्ट्वा रक्षोगणान् हतान् ॥ ४० ॥ रामस्यैश्वर्यं दृष्ट्वा तुतोष जनकात्मजा ॥ ४१ ॥ ततस्तु तं राक्षससङ्घमर्दनं सम्पूज्यमानं मुदितैर्महात्मभिः। पुनः परिष्वज्य मुदान्वितानना बभूव हृष्टा जनकात्मजा तदा ॥ ४२ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये आरण्यकाण्डे
त्रिंशत् सर्गः।

—•—

त्वरमाणस्ततो गत्वा जनस्थानादकम्पनः। प्रविश्य लङ्कां वेगेन रावणं वाक्यमब्रवीत् ॥ १ ॥ जनस्थानस्थिता राजन् राक्षसा बहवो हताः। खरश्च निहतः सङ्ख्ये कथञ्चिदहमागतः ॥ २ ॥ एवमुक्तो दशग्रीवः क्रुद्धः संरक्तलोचनः। अकम्पनमुवाचेदं निर्दहन्निव तेजसा ॥ ३ ॥ केन भीमं जनस्थानं हतं मम परासुना। को हि सर्वेषु लोकेषु गतिं नाधिगमिष्यति ॥ ४ ॥ न हि मे विप्रियं कृत्वा शक्रं मघवता सुखम्। प्राप्तुं वैश्रवणोऽपि न यमेन च विष्णुना ॥ ५ ॥ कालस्य चाप्यहं कालो दहेयमपि पावकम्। स्वयं सरभसधर्मेण संयोजयितुमुत्सहे ॥ ६ ॥ यातस्य तरसा वेगं निहन्तुमपि चोत्सहे। दहेयमपि संक्रुद्धो जगदादित्यपावकौ ॥ ७ ॥ तथा क्रुद्धं दशग्रीवं कृताञ्जलिरकम्पनः। भयात् सन्दिग्धया वाचा रावणं याचतेऽभयम् ॥ ८ ॥ दशग्रीवोऽभयं तस्मै

प्रददौ रक्षसां वरः। स विसृज्यीववीद्वाक्यमसन्दिग्धमकम्पनः॥६॥
पुत्रो दशरथस्याहे सिंहसंहननो युवा। रामो नाम महाबाहो
हृत्पायतमहाभुजः॥ १०॥ श्यामः शुभयशाः श्रीमानतुल्यबल-
विक्रमः। कृतवैरो जनस्थाने खरश्च सहदूषणः॥ ११॥ अक-
म्पनवचः श्रुत्वा रावणो राक्षसाधिपः। नागेन्द्र इव निश्वस्य
दुष्टं वचनमब्रवीत्॥ १२॥ स सुरेन्द्रेण संयुक्तो रामो सर्वामरैः
सह। उपयाती जनस्थानं ब्रूहि कच्चिदकम्पन॥ १३॥ राव-
णस्य पुनर्वाक्यं निशम्य तदकम्पनः। आचचक्षे बलं तस्य
विक्रमस्य महात्मनः॥ १४॥ रामो नाम महातेजाः श्रेष्ठः सर्व-
धनुष्मताम्। दिव्यास्त्रगुणसम्पन्नः परं धर्मङ्गतो बुधि॥ १५॥
तस्यानुरूपो बलवान् रक्षाघ्नो दुन्दुभिस्वनः। कनीयान् लक्ष्मणो
भ्राता राक्षाग्र्यनिभानन:॥ १६॥ स तेन सह संयुक्तः पावके-
मानिलो यथा। श्रीमान् राजवरस्तेन जनस्थानं निपातितम्॥ १७॥
नैव देवा महात्मानो नात्र कार्य्या विचारणा। शरा रामेण
सृष्टास्ते रुक्मपुङ्खाः पतन्तिच्च॥ १८॥ सर्पाः पञ्चानना भूत्वा
भक्षयन्ति स्म राक्षसान्। येन येन च गच्छन्ति राक्षसा भय-
कर्शिताः॥ १९॥ तेन तेन स्म पश्यन्ति राममेवायतः स्थितम्।
दृष्टं विनाशितं तेन जनस्थानं तवानघ॥ २०॥ अकम्पनवचः
श्रुत्वा रावणो वाक्यमब्रवीत्। गमिष्यामि जनस्थानं रामं हन्तुं
सलक्ष्मणम्॥ २१॥ अथैवमुक्ते वचने प्रोवाचेदमकम्पनः।
शृणु राजन्यथा वृत्तं रामस्य बलपौरुषम्॥ २२॥ असाध्यः
कुपितो रामो विक्रमेण महायशाः। आपगायास्तु पूर्णायाः वेगं
परिहरेच्छरैः॥ २३॥ सतारागणनक्षत्रं नभश्चाप्यवसादयेत्।
असौ रामस्तु सीदन्तीं श्रीमानुद्धरेन्मही॥ २४॥ भित्वा वेलां
समुद्रस्य लोकानाप्लावयेद्विभुः। वेगं वापि समुद्रस्य वायुर्वा विध-
मेच्छरैः॥ २५॥ संहृत्य वा पुनर्लोकान् विक्रमेण महायशाः।

यक्षः श्रेष्ठः स पुरुषः खड्गं पुनरपि प्रजाः ॥ २६ ॥ न हि रामो दृश्यतेऽद्य यक्षो जेतुं रणे त्वया। रक्षसां वापि लोकेन स्वर्गः पापजनैरिव ॥ २७ ॥ न तं वध्यमहं मन्ये सर्वैर्देवासुरैरपि। अयं तस्य वधोपायस्तन्ममैकमनाः शृणु ॥ २८ ॥ भार्या तस्योत्तमा लोके सीता नाम सुमध्यमा। श्यामा समविभक्ताङ्गी स्त्रीरत्नं रत्नभूषिता ॥ २९ ॥ नैव देवी न गन्धर्वी नाप्सरा नच पन्नगी। तुल्या सीमन्तिनी तस्या मानुषी तु कुतो भवेत् ॥ ३० ॥ तस्यापहर भार्यां त्वं तं प्रमथ्य महाबलम्। सीतया रहितो रामो न चैव हि भविष्यति ॥ ३१ ॥ चरोधयत तद्वाक्यं रावणो राक्षसाधिपः। चिन्तयित्वा महाबाहुरकम्पनमुवाच ह ॥ ३२ ॥ बाढं कार्य्यं गमिष्यामि एकः सारथिना सह। आनेष्यामि च वैदेहीमिमां हृष्टो महापुरीम् ॥ ३३ ॥ तदेवमुक्त्वा प्रययौ खरयुक्तेन रावणः। रथेनादित्यवर्णेन दिशः सर्वाः प्रकाशयन् ॥ ३४ ॥ स रथी राक्षसेन्द्रस्य तच्चापपथगो महान्। चक्रुर्ध्याया शुशुभे जलदे चन्द्रमा इव ॥ ३५ ॥ स दूरे चाश्रमं कृत्वा ताटकेयमुपागमत्। मारीचेनार्चितो राजा भक्ष्यभोज्यैरमानुषैः ॥ ३६ ॥ तं स्वयं पूजयित्वा तु आसनेनोदकेन च। अर्थोपहितया वाचा मारीचो वाक्यमब्रवीत् ॥ ३७ ॥ कच्चित् सुकुशलं राजन् लोकानां राक्षसाधिप। आयुक्ते नाधिजाने त्वं यतस्तूर्णमुपागतः ॥ ३८ ॥ एवमुक्तो महातेजा मारीचेन स रावणः। ततः पश्चादिदं वाक्यमब्रवीद्वाक्यकोविदः ॥ ३९ ॥ आरब्धो मे हृतस्तात रामेणाक्लिष्टकारिणा। जनस्थानमवध्यं तत् सर्वं बुधि निपातितम् ॥ ४० ॥ तस्य मे कुरु साचिव्यं तस्य भार्याधर्षणे। राक्षसेन्द्रवचः श्रुत्वा मारीचो वाक्यमब्रवीत् ॥ ४१ ॥ आख्याता केन वा सीता मित्ररूपेण शत्रुणा। त्वया राक्षसशार्दूल को न नन्दति नन्दितः ॥ ४२ ॥ सीतामिहानयस्वेति

को ब्रवीति ब्रवीहि मे। रक्षोलोकस्य सर्वस्य कः त्वां क्षेत्तुमिच्छति ॥ ४३ ॥ मोक्षाक्षयति यत्र त्वां स च यत्नरसंशयम्। आशीविषमुखाद्दंष्ट्रामुद्धर्तुं चेच्छति त्वया ॥ ४४ ॥ कर्मणानेन क्रोगाग्नि क्षापथं प्रतिप्रादितः। सुखसुप्तस्य ते राजन् प्रहृतं केन मूर्धनि ॥ ४५ ॥ विशुद्धवंशाभिजनोयशस्वी जोमदः संस्थितदोविषाणः। उदीक्षितुं रावण नेह शक्तः स संयुगे राघवगन्धहस्ती ॥ ४६ ॥ यमो रणान्तःस्थितिसन्निवासो विदग्धरक्षोजगदा कृसिंहः। संप्रत्यया बोधयितुं न शक्यः शरोरोगपूर्णो निशिताग्रिदंष्ट्रः ॥ ४७ ॥ चापापहारे भुजविप्रपङ्के शरोर्मिमाले सुमहाहवौघे। न रामपातालमुखेतिघोरे प्रस्कन्दितुं राक्षसराज शक्तम् ॥ ४८ ॥ प्रसीद लङ्केश्वर राक्षसेन्द्र लङ्कां प्रसन्नो भव साधु गच्छ। स्वं स्वेषु दारेषु रमस्व नित्यं रामः सभार्यो रमतां वनेषु ॥ ४९ ॥ एवमुक्तो दशग्रीव मारोचेन स रावणः। न्यवर्तत पुरीं लङ्कां विवेश च महोत्तमम् ॥ ५० ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये आरण्यकाण्डे
एकत्रिंशः सर्गः।

ततः शूर्पणखा दृष्ट्वा सहस्राणि चतुर्दश। हतान्येकेन रामेण रक्षसा भीमकर्मणा ॥ १ ॥ दूषणञ्च खरञ्चैव हतं त्रिशिरसं रणे। दृष्ट्वा पुनर्महानादान्ननाद जलदोपमम् ॥ २ ॥ सा दृष्ट्वा कर्म रामस्य ह्यतमन्यैः सुदुष्करम्। जगाम परमोद्विग्ना लङ्कां रावणपालिताम् ॥ ३ ॥ सा ददर्श विमानाग्रे रावणं दीप्ततेजसम्। उपोपविष्टं सचिवैर्महेन्द्रमिव दानवम् ॥ ४ ॥ आसीनं सुवर्णसङ्घाते काञ्चने परमासने। रक्षोवेदिगतं प्राज्यं

ज्वलन्तमिव पावकम् ॥ ५ ॥ देवगन्धर्वभूतानामृषीणाञ्च महात्मनाम्। अजेयं समरे घोरं व्यात्माननमिवान्तकम् ॥ ६ ॥ देवासुरविमर्देषु वज्राग्निकृतव्रणम्। ऐरावतविषाणाग्रैरुत्कृष्टकठिनत्वचम् ॥ ७ ॥ विंशद्भुजं दशग्रीवं दर्शनीयपरिच्छदम्। विशालवक्षसं वीरं राजलक्षणलक्षितम् ॥ ८ ॥ नद्धवैदूर्यसङ्काशं तप्तकाञ्चनकुण्डलम्। सुभुजं शुक्लदशनं महास्यं पर्वतोपमम् ॥ ९ ॥ विष्णुचक्रनिपातैश्च शतशो देवसंयुगे। अन्यैः शस्त्रप्रहारैश्च महायुद्धेषु ताडितम् ॥ १० ॥ आहताभिः समस्ताभिः देवप्रहरणैः सदा। अक्षोभ्याणां समुद्राणां क्षोभणं रिपुकारिणम् ॥ ११ ॥ क्षेप्तारं पर्वताग्राणां सुराणाञ्च प्रमर्दनम्। उच्छेत्तारञ्च धर्माणां परदाराभिमर्षणम् ॥ १२ ॥ सर्वदिव्यास्त्रयोक्तारं यज्ञविघ्नकरं सदा। पुरीं भोगवतीं गत्वा पराजित्य च वासुकिम् ॥ १३ ॥ तक्षकस्य प्रियां भार्य्यामधिराजित्य जहार यः। कैलासं पर्वतं गत्वा विजित्य नरवाहनम् ॥ १४ ॥ विमानं पुष्पकं तस्य कामगं वै जहार यः। वनद्वैरथं दिव्यं नलिनीं नन्दनं वनम् ॥ १५ ॥ विनाशयति यः क्रोधाद्देवोद्यानानि वीर्य्यवान्। चन्द्रसूर्य्यौ महाभागौ उच्चिष्ठन्तौ परन्तपौ ॥ १६ ॥ निवारयति बाहुभ्यां यः शैलगिरिसन्निभः। दशवर्षसहस्राणि तपः तप्त्वा महावने ॥ १७ ॥ पुरा स्वयम्भुवे धीरः शिरांस्युपजहार यः। देवदानवगन्धर्वपिशाचपतगोरगैः ॥ १८ ॥ अभयं यस्य संग्रामे क्षयतो मानुषादृते। मन्त्रैरभिष्टुतं पुण्यमध्वरेषु द्विजातिभिः ॥ १९ ॥ क्रतुविधानेषु यः सोमसुपहन्ति महाबलः। प्राप्तयज्ञहरं दृष्ट्वा ब्रह्मघ्नं क्रूरकारिणम् ॥ २० ॥ कर्कशं निरनुक्रोशं प्रजानामहिते रतम्। रावणं सर्वभूतानां सर्वलोकभयावहम् ॥ २१ ॥ राक्षसी भ्रातरं क्रूरं सा ददर्श महाबलम्। तन्दिव्यवस्त्राभरणं दिव्यमाल्योपशोभितम् ॥ २२ ॥

आसने सुपविष्टन्तं काले कालमिवोद्यतम् । राक्षसेन्द्रं महाभागं पौलस्त्यकुलनन्दनम् ॥ २३ ॥ उपगम्याब्रवीद्वाक्यं राक्षसी भयविह्वला । रावणं शत्रुहन्तारं मन्त्रिभिः परिवारितम् ॥ २४ ॥ तमब्रवीद्दीप्तविशालनेत्रं प्रदर्शयित्वा भयलोभमोहिता । सुदारुणं वाक्यमभीतचारिणी महाबला शूर्पणखा विरूपिता ॥२५॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये आरण्यकाण्डे
द्वात्रिंशः सर्गः ।

—•—

ततः शूर्पणखा दीप्ता रावणं लोकरावणम् । अमात्यमध्ये संक्रुद्धा परुषं वाक्यमब्रवीत् ॥ १ ॥ प्रमत्तः कामभोगेषु स्वैरवृत्तो निरंकुशः । समुत्पन्नं भयं घोरं बोद्धव्यं नावबुद्ध्यसे ॥ २ ॥ सक्तं ग्रामेषु भोगेषु कामवृत्तं महीपतिम् । लुब्धव्य वृक्ष मन्यन्ते प्रजयानाग्निमिव प्रजाः ॥ ३ ॥ स्वयङ्कार्य्याणि यः काले नानुतिष्ठति पार्थिवः । स तु वै सह राज्येन तैश्च कार्य्यैर्विनश्यति ॥४॥ अयुक्तचारन्दुर्दर्शमस्वाधीनं नराधिपम् । वर्जयन्ति नरा दूरात्सदीपङ्कुमिव द्विपाः ॥ ५ ॥ ये न रक्षन्ति विषयमस्वाधीनं नराधिपाः । ते न ह्रस्वा प्रकाशन्ते गिरयः सागरे यथा ॥ ६ ॥ बालवद्विविमृष्टञ्च त्वं देवगन्धर्वदानवैः । अयुक्तचारयपक्वः कथं राजा भविष्यसि ॥ ७ ॥ त्वन्तु बालस्वभावच्च बुद्धिहीनच्च राक्षस । भ्रातव्यं त्वं न जानीष कथं राजा भविष्यसि ॥ ८ ॥ येषां चाराश्च कोशश्च नयश्च जयताम्बर । अस्वाधीना नरेन्द्राणां प्राकृतैस्ते जनैः समाः ॥ ९ ॥ यस्मात् पश्यन्ति दूरस्थान् सर्व्वान् अर्थान्नराधिपाः । चारेण तस्मादुच्यन्ते राजानो दीर्घचक्षुषः ॥ १० ॥ अयुक्तचारं मन्ये त्वां प्राकृतैः सचिवैर्युतम् ।

खजनस्य जनस्थानं निहतस्यावबुध्यसे ॥ ११ ॥ चतुर्दश सह-
स्राणि रक्षसां भीमकर्मणाम्। हतान्येकेन रामेण खरश्च सह-
दूषणः ॥ १२ ॥ ऋषीणामभयं दत्तं कृतघ्नेनाच दण्डकाः। धर्षितश्च जनस्थानं रामेणाक्लिष्टकारिणा ॥ १३ ॥ त्वं तु लुब्धः
प्रमत्तश्च पराधीनश्च रावण। विषये स्वे समुत्पन्नं यद्भयं नाव-
बुध्यसे ॥ १४ ॥ तीक्ष्णमल्पप्रदातारं प्रमत्तं गर्वितं शठम्। व्यसने सर्वभूतानि नाभिधावन्ति पार्थिवम् ॥ १५ ॥ अतिमानिन-
मयात्मसम्भावितच्वरम्। क्रोधनं व्यसने हन्ति स्वजनोपि नराधिपम् ॥ १६ ॥ नानुतिष्ठति कार्य्याणि भयेषु न बिभेति च। चिप्रं राज्यात्प्रतो दीनस्तृणेनुल्यो भवेदिह ॥ १७ ॥ शुष्क-
काष्ठैर्भवेत् कार्य्यं लोष्ट्रैरपि च पांशुभिः। न तु स्थानात् परि-
भ्रष्टैः कार्य्यं स्याद्सुधाधिपैः ॥ १८ ॥ उपभुक्तं यथा वासः स्रजो वा स्रदिता यथा। एवं राज्यात् परिभ्रष्टः समर्थोपि निरर्थकः ॥ १९ ॥ अप्रमत्तश्च यो राजा सर्वज्ञो विजितेन्द्रियः। कृतज्ञो धर्मशीलश्च स राजा तिष्ठते चिरम् ॥ २० ॥ नयनाभ्यां प्रसुप्तो वा जागर्त्ति नयचक्षुषा। व्यक्तक्रोधप्रसादश्च स राजा पूज्यते जनैः ॥ २१ ॥ त्वं तु रावण दुर्बुद्धिर्गुणैरेतैर्विवर्जितः। यस्य तेऽविदितचारैः रक्षसां सुमहान् वधः ॥ २२ ॥ परावमन्ता
विषयेषु सक्तवान् न देशकालप्रविभागतत्त्ववित्। अयुक्तबुद्धि-
र्गुणदोषनिश्चये विपन्नराज्यो नचिराद्विपक्ष्यसे ॥ २३ ॥ इति स्वदोषान् परिकीर्त्तितांस्तया समीक्ष्य बुद्धा क्षणदाचरेश्वरः। धनेन दर्पेण बलेन चान्वितो विचिन्तयामास चिरं स रावणः ॥ २४ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये आरण्यकाण्डे
त्रयस्त्रिंशः सर्गः।

ततः शूर्पणखां दृष्ट्वा ब्रुवतीं परुषं वचः । अमात्यमध्ये संभ्रान्तः परिपप्रच्छ रावणः ॥ १ ॥ कथं रामः कबंधीर्यः क्षिप्रकृत् क्षिप्रपराक्रमः । किमर्थं दण्डकारण्यं प्रविष्टश्च सुदुस्तरम् ॥ २ ॥ आसुर्यं किंच रामस्य येन ते राक्षसा हताः । खरश्च निहतः सङ्ख्ये दूषणश्चत्रियरावणौ ॥ ३ ॥ तत्त्वं ब्रूहि मनोज्ञाङ्गि केन त्वञ्च विरूपिता । इत्युक्ता राक्षसेन्द्रेण राक्षसी क्रोधमूर्छिता ॥४॥ ततो रामं यथान्यायमाख्यातुमुपचक्रमे । दीर्घबाहुर्विशालाक्षः चीरकृष्णाजिनाम्बरः ॥ ५ ॥ कन्दर्पसमरूपश्च रामो दशरथात्मजः । शक्रचापनिभञ्चापं विकृष्य कनकाङ्गदम् ॥ ६ ॥ दीप्तान् क्षिपति नाराचान् सर्पानिव महाविषान् । नादहान् शरान् घोरान् विसृजन्तं महाबलम् ॥ ७ ॥ न कार्मुकं विकर्षन्तं रामं पश्यामि संयुगे । हन्यमानस्तु तस्तैर्न पश्यामि शरवृष्टिभिः ॥८॥ इन्द्रेणेवोत्तमं शस्त्रमाहतन्त्वच्छरवृष्टिभिः । रक्षसां भीमवीर्याणां सहस्राणि चतुर्दश ॥ ९ ॥ निहतानि शरैर्दीप्तैस्तेनैकेन महात्मना । अर्धाधिकमुहूर्त्तेन खरश्च सदूषणः ॥ १० ॥ ऋषीणामभयन्दत्तं कृतवैरायं दण्डकाः ॥ ११ ॥ एका कथञ्चिदुत्क्रान्ता परिभूय महात्मना । स्त्रीवधं गर्हमानेन रामेण विदितात्मना ॥ १२ ॥ भ्राता चास्य महातेजा गुणतस्तुल्यविक्रमः । अनुरक्तश्च भक्तश्च लक्ष्मणो नाम वीर्यवान् ॥ १३ । अमर्षी दुर्जयो जेता विक्रान्तो बुद्धिमान् बली । रामस्य दक्षिणो बाहुर्नित्यं प्राणबहिश्चरः ॥ १४ ॥ रामस्य तु विशालाक्षी पूर्णेन्दुसदृशानना । धर्मपत्नी प्रिया नित्यं भर्तुः प्रियहिते रता ॥१५॥ सा सुकेशी सुनासोरूः सुरूपा च यशस्विनी । देवतेव वनस्थास्य राजते चोरिवापरा ॥ १६ ॥ तप्तकाञ्चनवर्णाभा रक्ततुङ्गनखी शुभा । सीता नाम वरारोहा वैदेही तनुमध्यमा ॥१७॥ नैव देवी न गन्धर्वी न यक्षी नच किन्नरी । तथारूपा मया

नारी हृष्टपूर्णा मनोरमे ॥ १८ ॥ यस्य सीता भवेद्भार्या यश्च दृष्टा परित्यजेत्। अभिरोचेत मे मर्त्येषु लोकेष्वपि पुरन्दरात् ॥ १९ ॥ सा सुशीला वपुःश्लाघ्या रूपेणाप्रतिमा भुवि। तवानुरूपा भार्या सा त्वस्य तस्याः पतिर्वरः ॥ २० ॥ तां तु विस्तीर्णजघनां पीनोत्तुङ्गपयोधराम्। भार्यार्थे तु तवानेतुमुद्यतार्द्धवरानना॥ विरूपितास्मि क्रूरेण लक्ष्मणेन महाभुज ॥ २१ ॥ तां तु दृष्ट्वाद्य वैदेहीं पूर्णचन्द्रनिभाननाम्। मन्मथस्य शराणाञ्च त्वं विधेयो भविष्यसि ॥ २२ ॥ यदि तस्यामभिप्रायो भार्यात्वे तव जायते। शीघ्रमभ्रियतां पादौ जनार्थमिह दक्षिणः ॥ २३ ॥ रोचते यदि ते वाक्यं ममैतद्राक्षसेश्वरः। क्रियतां निर्विशङ्केन वचनं मम रावण ॥ २४ ॥ विक्रान्ते यामयाक्रान्ते क्रियताञ्च मनोबल। सीता तवानवद्याङ्गी भार्यात्वे राक्षसेश्वर ॥ २५ ॥ नियम्य रामेण शरैरजिह्मगैर्हतान् जनस्थानगताञ्चियाचरान्। शरञ्च दृष्ट्वा निहतञ्च दूषणं त्वमद्य कृत्यं प्रतिपत्तुमर्हसि ॥ २६ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये आरण्यकाण्डे
चतुस्त्रिंशः सर्गः।

ततः शूर्पणखावाक्यं तच्छ्रुत्वा रोमहर्षणम्। सचिवानभ्यभाषाय कार्यं बुद्ध्या जगाम च ॥ १ ॥ तत् कार्यमनुगम्यान्यायबदुपलभ्य च। देशाद्यान्च गुणानाञ्च सम्प्रधार्य बलाबलम् ॥ २ ॥ इति कर्त्तव्यमित्येव कृत्वा निश्चयमात्मना। स्त्रियबुद्धिवशतो रम्यां यानशालां जगाम च ॥ ३ ॥ यानशालां ततो गत्वा प्रच्छन्नं राक्षसाधिपः। भृत्यं सञ्चोदयामास रथः संयुज्यतामिति ॥ ४ ॥ एवमुक्तः क्षणेनैव सारथिर्बलविक्रमः। रथं संयोजयामास तस्याभि-

मतमुत्तमम् ॥ ५ ॥ कामगं रथमास्थाय काञ्चनं रत्नभूषितम्। पिशाचवदनैर्युक्तं खरैः कनकभूषितैः ॥ ६ ॥ मेघप्रतिमनादेन स तेन धनदानुजः। राक्षसाधिपतिः श्रीमान् ययौ नन्दनसोपतिम् ॥ ७ ॥ स श्वेतबालव्यजनः श्वेतच्छत्रो दशाननः। स्निग्धवैदूर्यसङ्काशस्तप्तकाञ्चनभूषणः ॥ ८ ॥ दशग्रीवो विंशभुजो दशनीयपरिच्छदः। विदशारिर्मुनीन्द्रघ्नो दशग्रीवो इवाद्रिराट् ॥ ९ ॥ कामगं रथमास्थाय युयुभे राक्षसाधिपः। विद्युन्मण्डलवान्मेघः सबलाक इवाम्बरे ॥ १० ॥ सगैतसागरानूपं वीक्ष्यवानवलोकयन्। नानापुष्पफलैर्द्रुमैश्चैरसुकीर्णं सहस्रशः ॥ ११ ॥ शीतमङ्गलतोयाभिः पद्मिनीभिः समन्ततः। विशालैराश्रमपदैर्वेदिमद्भिरलङ्कृतम् ॥ १२ ॥ कदलीटविल्वोभंनारिकेलोपशोभितम्। सालैस्तालैस्तमालैश्च तरुभिश्च सुपुष्पितैः ॥ १३ ॥ अत्यन्तनियताहारैः शोभितं परमर्षिभिः। नागैः सुपर्णैर्गन्धर्वैः किन्नरैश्च सहस्रशः ॥ १४ ॥ जितकामश्च सिद्धैश्च चारणैश्चोपशोभितम्। आजैर्वैखानसैर्मार्गैर्बालखिल्यैर्मरीचिपैः ॥ १५ ॥ दिव्याभरणमाल्याभिर्दिव्यरूपाभिरावृतम्। क्रीडारतविधिज्ञाभिरप्सरोभिः सहस्रशः ॥ १६ ॥ सेवितं देवपत्नीभिः श्रीमतीभिरुपासितम्। देवदानवसङ्घैश्च चरितं व्रतचारिभिः ॥ १७ ॥ हंसक्रौञ्चप्लवाकीर्णं सारसैः संप्रचरितम्। वैदूर्यप्रस्तरं स्निग्धं सान्द्रं सागरतेजसा ॥ १८ ॥ पाण्डुराणि विशालानि दिव्यमाल्यवतानि च। दृश्यगीताभिजुष्टानि विमानानि समन्ततः ॥ १९ ॥ तपसा जितलोकानां कामगान्यभिसम्यतम्। गन्धर्वाप्सरसश्चैव ददर्श धनदानुजः ॥ २० ॥ निर्यासरसमूलानां चन्दनानां सहस्रशः। वनानि पश्यन् सौम्यानि घ्राणहृष्टिकराणि च ॥ २१ ॥ अगुरूणाञ्च मुख्यानां वनान्युपवनानि च। तक्कोलानाञ्च जात्यानां फलिनाञ्च सुगन्धिनाम् ॥ २२ ॥

पुष्पाणि च तमालस्य शुक्लानि मरिचस्य च। सुक्लानाञ्च समूहानि शुभ्रमाणानि तीरतः॥ २३॥ शैलानि प्रवरांश्चैव प्रवालनिचयांस्तथा। काञ्चनानि च शृङ्गाणि रजतानि तथैव च॥ २४॥ प्रस्रवाणि मनोज्ञानि प्रसन्नान्यद्भुतानि च। धनधान्योपपन्नानि स्फीतजनपदानि च॥ २५॥ ददर्श रथगाढानि नगराणि विलोकयन्। तं समं सर्वतः स्निग्धं शाद्वलसंस्तरमास्तृतम्॥ २६॥ अनूपे सिन्धुराजस्य ददर्श त्रिदिवोपमम्। तलैरश्वत्थमेघाभं व्यूढं मुनिभिरर्हितम्॥ २७॥ समन्ताद्यस्य ताः शाखाः शतयोजनमायताः। यस्य हस्तिनमादाय महाकायञ्च कच्छपम्॥ २८॥ भक्षार्थं गरुडः शाखामाजगाम महाबलः। तस्य तां सहसा शाखां भारेण पतगोत्तमः॥ २९॥ सुपर्णः पर्णबहुलां बभञ्जाथ महाबलः। तत्र वैखानसा माषा वालखिल्या मरीचिपाः॥ ३०॥ अधो बभूवुर्व्याप्ताश्च सङ्कुलाः परमर्षयः। तेषां दयार्थं गरुडस्तां शाखां शतयोजनाम्॥ ३१॥ भग्नामादाय वेगेन तौ चोभौ गजकच्छपौ। एकपादेन धर्मात्मा भक्षयित्वा तदामिषम्॥ ३२॥ निषादविषयं गत्वा शाखया पतगोत्तमः। प्रहर्षमतुलं लेभे मोक्षयित्वा महामुनीन्॥ ३३॥ स तु तेन प्रहर्षेण द्विगुणीकृतविक्रमः। अमृतानयनार्थं वै चकार मतिमान्मतिम्॥ ३४॥ अयोजालानि निर्भिद्य भित्वा रत्नगृहं वरम्। महेन्द्रभवनाद्गुप्तमाजहारामृतं ततः॥ ३५॥ तं महर्षिगणैर्जुष्टं सुपर्णं कृतलक्षणम्। नत्वा सुभद्रं व्यूढोरुं ददर्श धनदानुजः॥ ३६॥ तं तु गत्वा परं पारं समुद्रस्य नदीपतेः। ददर्शाश्रममेकान्ते पुण्ये रम्ये वनान्तरे॥ ३७॥ यत्र कृष्णाजिनधरं जटामण्डलधारिणम्। ददर्श नियताहारं मारीचं नाम राक्षसम्॥ ३८॥ स रावणः समागम्य विधिवत्तेन रक्षसा। मारीचेनार्चितो राजा

सर्वकामैरमानुषैः॥ ३८ ॥ तं स्वयं पूजयित्वा च भोजनेनोदकेन च। अर्थोपहितया वाचा मारीचो वाक्यमब्रवीत्॥ ४० ॥ कच्चित्ते कुशलं राजन् लङ्कायां राक्षसेश्वर। केनार्थेन पुनस्त्वं वै तूर्णमेव इहागतः॥ ४१ ॥ एवमुक्तो महातेजा मारीचेन स रावणः। ततः पश्चादिदं वाक्यमब्रवीद्वाक्यकोविदः॥ ४२ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये आरण्यकाण्डे
पञ्चत्रिंशः सर्गः।

मारीच श्रूयतां तात वचनं मम भाषतः। आर्तोऽस्मि मम चार्तस्य भवान् हि परमा गतिः॥ १॥ जानीषे त्वं जनस्थानं भ्राता खरो मम। दूषणश्च महाबाहुः स्वसा शूर्पणखा च मे॥ २॥ त्रिशिराश्च महाबाहू राक्षसः पिशिताशनः। अन्ये च बहवः शूरा लब्धलक्षा निशाचराः॥ ३॥ वसन्ति सचिवोपेत अधिवासञ्च राक्षसाः। बाधमाना महारण्ये मुनीन् ये धर्मचारिणः॥ ४॥ चतुर्दशसहस्राणि रक्षसां भीमकर्मणाम्। शूराणां लब्धलक्षाणां खरचित्तानुवर्तिनाम्॥ ५॥ ते त्विदानीं जनस्थाने वसन्तो मदबलाः। सङ्कताः परमायत्ता रामेण सह संयुगे॥ ६॥ नानायुद्धप्रहरणाः खरप्रमुखराक्षसाः। तेन संजातरोषेण रामेण रणमूर्धनि॥ ७॥ अनुक्ता पूर्वं किञ्चिद्वै योषारित धनुः। चतुर्दशसहस्राणि रक्षसामुग्रतेजसाम्॥ ८॥ निहतानि शरैर्दीप्तैर्मानुषेण महात्मना। खरश्च निहतः संख्ये दूषणश्च निपातितः॥ ९॥ हत्वा त्रिशिरसं चापि निर्भया दण्डकाः कृताः। पित्रा निरस्तः क्रुद्धेन सभार्यः क्षीणजीवितः॥ १०॥ सङ्गम्य तस्य सैन्यस्य रामः

क्षत्रियवंशजः। शूरः कर्मभिरुग्रैश्च भूयो भूयश्च दारुणः॥ ११॥ त्यक्तधर्मा त्वधर्मात्मा भूतानामहितरतः। येन वैरं विनारण्ये सत्यमास्थाय केवलम्॥ १२॥ कर्णनासाप्रहारेण भगिनी मे विरूपिता। यस्य भार्यां जनस्थानात् सीतां सुरसुतोपमाम्॥ १३॥ आनयिष्यामि विक्रम्य सहायस्तत्र मे भव। त्वयाद्याहं सहायेन भ्रातृहीनेन मघवन्॥ १४॥ त्रातुमिच्छन् सुरान् सर्वान् वधमत्रानुचिन्तये। तत्सहायो भव त्वं मे समर्थो ह्यसि राघव॥ १५॥ वीर्येण युद्धे च दर्पे च न ह्यस्ति सदृशस्तव। उपायतो महाशूरः सर्वमायाविशारदः॥ १६॥ एतदर्थमहं प्राप्तस्त्वामनीप निशाचर। शृणु तत्कर्म साहाय्ये यत्कार्यं वचनान्मम॥ १७॥ सौवर्णस्त्वं मृगो भूत्वा चित्रो रजतबिन्दुभिः। आश्रमे तस्य रामस्य सीतायाः प्रमुखे चर॥ १८॥ त्वान्तु निःसंशयं सीता दृष्ट्वा तु मृगरूपिणम्। ग्रहणायेति भर्तारं लक्ष्मणं चाभिधास्यति॥ १९॥ ततस्तयोरपाये तु शून्ये सीतां यथासुखम्। निराबाधो हरिष्यामि राहुश्चन्द्रप्रभामिव॥ २०॥ ततः प्रयात्यधो रामे भार्याहरणकर्शिते। विश्रब्धं प्रहरिष्यामि कृतार्थेनान्तरात्मना॥ २१॥ तस्य रामकथां श्रुत्वा मारीचस्य महात्मनः। शुष्कं समभवद्वक्त्रं परिवेदो बभूव च॥ २२॥ ओष्ठौ परिलिहन् शुष्कौ नेत्रैरनिमिषैरिव। अतभूत दुर्वार्तस्तु रावणं समुदैक्षत॥ २३॥ स रावणं चलाविधचेता महावने रामपराक्रमज्ञः। कृताञ्जलिस्त्वमुवाच वाक्यं हितन्तु तस्मै हितमात्मनश्च॥ २४॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये आरण्यकाण्डे षट्त्रिंशः सर्गः।

तच्छ्रुत्वा राक्षसेन्द्रस्य वाक्यं वाक्यविशारदः। प्रत्युवाच महातेजा मारीचो राक्षसेश्वरम्॥ १॥ सुलभाः पुरुषा राजन् सततं प्रियवादिनः। अप्रियस्य च पथ्यस्य वक्ता श्रोता च दुर्लभः॥ २॥ न नूनं बुध्यसे रामं महावीर्यं गुणोत्तमम्। यदुत्क्रान्तरथोपस्थो महेन्द्रवरुणोपमम्॥ ३॥ अपि स्वस्ति भवेत्तात सर्वेषामपि रक्षसाम्। अपि रामो न संक्रुद्धः कुर्यात्-लोकानराक्षसान्॥ ४॥ अपि ते जीवितान्ताय नीत्यर्था जनकात्मजा। अपि सीतानिमित्तश्च नभ वैद्यसनं महत्॥ ५॥ अपि त्वामीश्वरं प्राप्य कामहर्त्तारं निरंकुशम्। न विनश्येत्पुरी लङ्का त्वया सह सराक्षसा॥ ६॥ त्वद्विधः कामवृत्तो हि दुःशीलः पापमन्त्रितः। आत्मानं स्वजनं राष्ट्रं स राजा हन्ति दुर्मतिः॥ ७॥ न च पित्रा परित्यक्तो नामर्यादः कथञ्चन। न क्रुद्धो न च दुःशीलो न च स्त्रीवशपातनः॥ ८॥ न च धर्मगुणैर्हीनः कौशल्यानन्दनवर्धनः। न च तीक्ष्णो हि भूतानां सर्वभूतहिते रतः॥ ९॥ वञ्चितं पितरं दृष्ट्वा कैकेय्या सत्यवादिनम्। करिष्यामीति धर्मात्मा ततः प्रव्रजितो वनम्॥ १०॥ कैकेय्याः प्रियकामार्थं पितुर्दशरथस्य च। हित्वा राज्यञ्च भोगांश्च प्रविष्टो दण्डकावनम्॥ ११॥ न रामः कर्कशस्तात नाविद्वान् नाजितेन्द्रियः। अवृत्तं न श्रुतञ्चैव नैव त्वं वक्तुमर्हसि॥ १२॥ रामो विग्रहवान्धर्मः साधुः सत्यपराक्रमः। राजा सर्वस्य लोकस्य देवानामिव वासवः॥ १३॥ कथं नु तस्य वैदेहीं रक्षितां स्वेन तेजसा। धृष्टस्ते प्रसभं कर्तुं प्रभामिव विवस्वतः॥ १४॥ शरार्चिषमनाधृष्यञ्चापखड्गेन्धनं रणे। रामाग्निं सहसा दीप्तं न प्रवेष्टुं त्वमर्हसि॥ १५॥ धनुर्व्यादितदीप्तास्यं शरार्चिष-मसर्षणम्। चापबाणधरं तीक्ष्णं शत्रुसेनापहारिणम्॥ १६॥ राज्यं सुखञ्च सत्यञ्च जीवितं चेष्टमात्मनः। नात्यासादयितुं

तात रामान्तकनिशार्हसि ॥ १७ ॥ अप्रमेयं हि तत्तेजो यस्य सा जनकात्मजा। न त्वं समर्थस्तां धर्तुं रामचापाश्रयां वने ॥ १८ ॥ तस्य वै नरसिंहस्य सिंहोरस्कस्य भामिनी। प्राणेभ्योऽपि प्रियतमा भार्या नित्यमनुव्रता ॥१९॥ न सा धर्षयितुं शक्या मैथिल्योजस्विनः प्रिया। दीप्तस्येव हुताशस्य शिखा सीता सुमध्यमा ॥ २० ॥ किमुद्यमं व्यर्थमिमं कृत्वा वै राक्षसाधिप। दृष्टवेच्यं रणे तेन तदल्पमुपजीवितम् ॥ २१ ॥ जीवितञ्च सुखञ्चैव राज्यञ्चैव सुदुर्लभम्। स सर्वैः सचिवैः सार्धं विभीषणपुरस्कृतैः ॥ २२ ॥ मन्त्रयित्वा स धर्मिष्ठैः कृत्वा निश्चयमात्मनः। दीर्घाच्छ्वसनाच्चैव संप्रधार्य्य बलाबलम् ॥२३॥ आत्मनश्च बलं ज्ञात्वा राघवस्य च तत्त्वतः। क्षितं हि तव निक्षित्य क्षमन्तव्यं कृतं भवेत्॥२४॥ अहं तु मन्ये तव न क्षमं रणे समागमं कोशलराजसूनुना। इदं हि भूयः शृणु वाक्यमुत्तमं क्षमञ्च युक्तञ्च निशाचराधिप ॥ २५ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये आरण्यकाण्डे सप्तत्रिंशः सर्गः।

कदाचिदथ वीर्य्योत्पर्य्यटन् पृथिवीमिमाम्। बलं नागसहस्रस्य धारयन् पर्वतोपमः ॥ १ ॥ नीलजीमूतसङ्काशस्तप्त-काञ्चनकुण्डलः। भयं लोकस्य जनयन् किरीटीपरिघायुधः ॥२॥ व्यचरत् दण्डकारण्यऋषिमांसानि भक्षयन्। विध्वंसित्रोपमो धर्मान् महित्रसो मघासुनिः ॥ ३ ॥ स्वयं गत्वा दशरथं नरेन्द्र-मिदमब्रवीत्। स्वयं रक्षतु मां रामः पर्वकाले समाहितम् ॥ ४ ॥ मारीचान्मे भयं घोरं समुत्पन्नं नरेश्वर। इत्येवमुक्तो धर्मात्मा

राजा दशरथस्तदा ॥ ५ ॥ प्रत्युवाच महाभागं विश्वामित्रं महामुनिम्। ऊनद्वादशवर्षो मे अकृतास्त्रश्च राघवः ॥६॥ कामन्तु मम तत् सैन्यं मया सह गमिष्यति। वलेन चतुरङ्गेण स्वयमेत्य निशाचरम् ॥ ७ ॥ वधिष्यामि मुनिश्रेष्ठ यत्तु तत्र चिकीर्षितम्। एवमुक्तः स तु मुनीराजानमिदमब्रवीत् ॥ ८ ॥ रामान्नान्यद्वहं लोके पथ्यौजं तस्य रक्षसः। देवतानामपि भवान् समरेष्वभिपालकः ॥ ९ ॥ आसीत्तव कृतं कर्म त्रिलोकविदितं नृप। कामममि महत् सैन्यं तिष्ठत्विह परन्तप ॥ १० ॥ वालोप्येष महातेजाः समर्थस्तस्य निग्रहे। गमिष्ये राममादाय स्वस्ति तेस्तु परं नृप ॥ ११ ॥ इत्येवमुक्त्वा स मुनिस्तमादाय नृपात्मजम्। जगाम परमप्रीतो विश्वामित्रः स्वमाश्रमम् ॥१२॥ तं तथा दण्डकारण्ये यज्ञमुद्दिश्य दीक्षितम्। वभूवोपस्थितो रामश्चित्तं विस्तारयन्मुनेः ॥ १३ ॥ अजातव्यंजनः श्रीमान् वालः श्यामः शुभेक्षणः। एकवस्त्रधरो धन्वी शिखी कनकमालया ॥ १४ ॥ शोभयन्दण्डकारण्यं दीप्तेन स्वेन तेजसा। अदृश्यत तदा रामो वालचन्द्र इवोदितः ॥ १५ ॥ ततोऽहं मेघसङ्काशस्तप्तकाञ्चनकुण्डलः। वली दत्तवरो दर्पादाजगामाश्रमान्तरम् ॥ १६ ॥ तेन दृष्टः प्रविष्टोऽहं सङ्केतोद्यतायुधः। सा तु दृष्ट्वा धनुः सज्यमसम्भ्रान्तचकार ह ॥ १७ ॥ अवज्ञानसंमोहाद् वालोयमिति राघवम्। विश्वामित्रस्य तां वेदिमभ्यधावं ज्ञतत्वरः ॥ १८ ॥ तेन मुक्तस्ततो वाणः शितः शत्रुव्यवेक्षणः। तेनाहं ताडितः क्षिप्तः समुद्रे शतयोजने ॥ १९ ॥ मोक्षितो तात मां हन्तुं तदा वीरेण रक्षितः। रामस्य शरवेगेन निरस्तो ज्ञान्तचेतनः ॥ २० ॥ पातितोऽहं तदा तेन गम्भीरे सागराम्भसि। प्राप्य संज्ञां चिरात्तात लङ्कां प्रतिगतः पुरीम् ॥ २१ ॥ एवमस्मि तदा मुक्तः सङ्गायास्ते निपातिताः। अकृता-

क्षेण रामेण बालेनाकृतकर्मणा ॥ २२ ॥ तन्नया मार्ष्यमाण-
स्त्वं यदि रामेण विग्रहम्। करिष्यसि पदं घोरं क्षिप्रं प्राप्य
नशिष्यसि ॥ २३ ॥ क्रीडारतिविधिज्ञानां समाजोत्सवदर्शि-
नाम्। रक्षसां चैव सन्तापमनर्थं चाहरिष्यसि ॥ २४ ॥ हर्म्य-
प्रासादसम्बाधां नानारत्नविभूषिताम्। दूक्ष्यसि त्वं पुरीं लङ्कां
विनष्टां मैथिलीकृते ॥ २५ ॥ कुर्वन्तोपि पापानि शुचयः पाप-
संश्रयात्। नरपायैर्विनश्यन्ति मत्स्या नागह्रदे यथा ॥ २६ ॥
दिव्यचन्दनदिग्धाङ्गान्दिव्याभरणभूषितान्। दूक्ष्यस्यभिहतान्
भूमौ तव दोषात्तु राक्षसान् ॥ २७ ॥ हृतदारान् सदारांश्च
दग्धविद्रवतो दिशः। हृतक्षेत्रानगरिणान्द्रक्ष्यसि त्वं निशाचरान्
॥ २८ ॥ नरजालपरिक्षिप्तामग्निज्वालासमाकुलाम्। प्रदग्ध-
भवनां लङ्कां दूक्ष्यसि त्वं न संशयः ॥ २९ ॥ परदाराभिमर्शी-
क्षु नान्यत् पापतरं महत्। प्रमदानां सहस्राणि तव राजन्
परिग्रहे ॥ ३० ॥ भव स्वदारनिरतः सुकृतं रक्ष राक्षसान्।
मानं वृद्धिं च राज्यस्य जीवितं चेष्टमात्मनः ॥ ३१ ॥ कक्षाग्नि
च सौम्यानि मित्रवर्गं तथैव च। यदीच्छसि चिरं भोक्तुं मा-
कृथा रामविप्रियम् ॥ ३२ ॥ निवार्यमाणः सुहृदा मया भृशं
प्रसह्य सीतां यदि धर्षयिष्यसि। गमिष्यसि क्षीणबलः सबान्धवो
यमक्षयं रामशरासजीवितः ॥ ३३ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये आरण्यकाण्डे
अष्टत्रिंशत् सर्गः।

एवमस्मिन् तदा युद्धः कथंचिन्नैन संयुगे। इदानीमपि यद्भूतं तच्छृणुष्व यदुत्तरम् ॥ १ ॥ राघवाभ्यामहं ह्याभ्यामनिर्विण्णाभ्यामाहतः। सहितो भगदत्ताभ्यां प्रविष्टो दण्डकावनम् ॥ २ ॥ दीप्तजिह्वो महादंष्ट्रस्तीक्ष्णशृङ्गो महाबलः। व्यचरन्दण्डकारण्यं मांसभक्षो महामृगः ॥ ३ ॥ अग्निहोत्रेषु तीर्थेषु चैत्यवृक्षेषु राक्षस। अत्यन्तघोरो व्यचरंस्तापसान् तान् प्रधर्षयन् ॥ ४ ॥ निहत्य दण्डकारण्ये तापसान्समधारिषः। रुधिराक्षि पिबंस्तेषां तन्मांसानि च भक्षयन् ॥ ५ ॥ ऋषिमांसाशनः क्रूरस्त्रासयन् वनगोचरान्। तदा रुधिरमत्तोऽहं व्यचरन्दण्डकावनम् ॥ ६ ॥ तदाहं दण्डकारण्ये व्यचरन्धर्मदूषकः। आसादयं तदा रामं तापसं धर्ममास्थितम् ॥ ७ ॥ वैदेहीञ्च महाभागां लक्ष्मणञ्च महारथम्। तापसं नियताहारं सर्वभूतहितेरतम् ॥ ८ ॥ सोऽहं वनगतं रामं परिभूय महाबलम्। तापसोऽयमिति ज्ञात्वा पूर्ववैरमनुस्मरन् ॥ ९ ॥ अभ्यधावं सुसंक्रुद्धस्तीक्ष्णशृङ्गो भयावहः। जिघांसुरुद्यतप्रक्ष्वेडं प्रहारमनुस्मरन् ॥ १० ॥ तेन त्यक्तास्त्रयो बाणाः शिताः शत्रुनिबर्हणाः। विक्रम्य सुमहद्वीर्यं सुपर्वानिलतुल्यगाः ॥ ११ ॥ ते बाणा वज्रसङ्काशाः सुघोरा रक्तभोजनाः। आजग्मुः सहिताः सर्वे त्रयः सन्ततपर्वणः ॥ १२ ॥ पराक्रमज्ञो रामस्य यदो हृष्टभयः पुरा। ससुतक्रान्तसुतो मुक्तस्ताभ्यो राघवौ कृती ॥ १३ ॥ मरेण मुक्तो रामस्य कथंचित्प्राप्य जीवितम्। दृष्ट प्रव्राजितौ युक्तापसोऽहं समाहितः ॥ १४ ॥ दृष्टे दृष्टे हि पश्यामि चीरकृष्णाजिनाम्बरम्। स्फीतधनुषं रामं पाशहस्तमिवान्तकम् ॥ १५ ॥ अपि रामसहस्राणि भीतः पश्यामि राक्षस। रामभूतमिदं सर्वमरण्यं प्रतिभाति मे ॥ १६ ॥ राममेव हि पश्यामि रक्षिणं राक्षसेश्वर। हृदा खड्गगतं रामशुद्धमासीव चेतनः

॥ १७ ॥ रकारादीनि नामानि रामलक्ष्मस्य रावण। रक्षांसि च रणार्थेषु वित्रासं जनयन्ति मे ॥ १८ ॥ अहं तस्य प्रभावज्ञो न युद्धं तेन ते क्षमम्। बलं वा मम वा पश्य ततो व्यादिश रघुनन्दनः ॥ १९ ॥ रक्षो रामेण युद्धस्य क्षमां वा कुरु रावण। न ते रामकथा कार्या यदि मां द्रष्टुमिच्छसि ॥ २० ॥ भवन्तः साधवो लोके युक्ता धर्मानुष्ठिताः। परेषामपराधेन विनष्टाः सपरिच्छदाः ॥ २१ ॥ सोऽहं परापराधेन विनाशं निशाचर। कुरु यत्ते क्षमं तत्त्वमहं त्वां मानुयामि वै ॥ २२ ॥ रामस्य हि महातेजा महासत्त्वो महाबलः। अपि राक्षसलोकस्य भवेदन्तकरोऽपि हि ॥ २३ ॥ यदि सूर्पणखा हेतोर्जनस्थानगतः खरः। अतिक्रान्तो हतः पूर्वं रामेणाक्लिष्टकर्मणा ॥ २४ ॥ अब बूहि यथातत्त्वं को रामस्य व्यतिक्रमः ॥ २५ ॥ इदं वचो मन्युवितार्थिना मया यथोच्यमानं यदि नाभिपत्स्यसे। ममान्धवस्त्वञ्च वशं लोकिष्यसे रणे हतोग्र रामेण शरैरजिह्मगैः ॥ २६ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये आरण्यकाण्डे
एकोनचत्वारिंशः सर्गः।

मारीचस्य तु तद्वाक्यं हितमुक्तं दशाननः। जग्राह न प्रतिग्राह्यं मर्तुकाम इवौषधम् ॥ १ ॥ तं पथ्यहितकर्तारं मारीचं राक्षसाधिपः। अब्रवीत्परुषं वाक्यमयुक्तं कालचोदितः ॥ २ ॥ दुष्कृतैस्त्वदवज्ञार्थं मारीच मयि कथ्यते। वाक्यनिष्फलमत्यर्थं बीजमुप्तमिवोषरे ॥ ३ ॥ तद्वाक्यैर्नय मां शक्यं भेत्तुं रामस्य संयुगे। मूर्खस्य पापशीलस्य मानुषस्य विशेषतः ॥ ४ ॥ यस्यद्धा सुहृदो राज्यं मातरं पितरं तथा। स्त्रीवाक्यं प्राकृतं

श्रुत्वा वनमेकपदे गतः ॥ ५ ॥ अवश्यं तु मया तस्य संयुगे खर-
घातिनः। कार्यः प्रियतरा सीता हर्तव्या तव सन्निधौ ॥ ६ ॥
एवं मे निश्चिता बुद्धिर्हि मारीच विदृते। न व्यावर्तयितुं
शक्या देवैरपि सुरासुरैः ॥ ७ ॥ दोषं गुणं वा संदृष्ट्य स्वमेवं
वक्तुमर्हसि। उपायज्ञा उपायज्ञा कार्यं स्वास्थ्य विनिश्चये ॥८॥
संदृष्टेन तु वक्तव्यं सचिवेन विपश्चिता। उद्यतास्त्रिणा राज्ञो य
दृच्छेद्भूतिमात्मनः ॥ ९ ॥ वाक्यमप्रतिकूलन्तु सदुपूर्वं शुभं
हितम्। उपचारेण युक्तश्च वक्तव्यो वसुधाधिपः ॥ १० ॥
सावमर्दन्तु यद्वाक्यमयथार्थितमुच्यते। नाभिनन्देत तद्राजा
मानार्थी मानवर्जितम् ॥११॥ पञ्च रूपाणि राजानो धारयन्ता-
मितौजसः। अग्नेरिन्द्रस्य सोमस्य यमस्य वरुणस्य च ॥ १२ ॥
ऊर्ष्मा ह्यया विक्रमश्च सौम्यं दण्डं प्रसन्नताम्। धारयन्ति
महात्मानो राजानः शत्रुदारुणाः ॥ १३ ॥ तस्मात्सर्वास्ववस्था-
सु मान्याः पूज्याश्च नित्यदा। त्वन्तु धर्ममविज्ञाय केवलं मोहना-
श्रितः ॥ १४ ॥ अभ्यागतं हि दीनात्मारूपं वदसीदृशम्।
गुणदोषौ न पृच्छामि तवाहमनि राक्षस ॥ १५ ॥ मयोक्तमपि
चैतावत्त्वं मत्यमितविक्रम। अस्मिंस्तु त्वं भवान् कृत्ये साहाय्यं
कर्तुमर्हसि ॥ १६ ॥ शृणु तत्कर्म साहाय्यं यत्कार्यं वचनान्मम।
सौवर्णस्त्वं मृगो भूत्वा चित्रो रजतबिन्दुभिः ॥ १७ ॥ आश्रमे
तस्य रामस्य सीतायाः प्रमुखे चर। प्रलोभयित्वा वैदेहीं यावद्गं
गन्तुमर्हसि ॥ १८ ॥ त्वां हि मायामयं दृष्ट्वा काञ्चनं जात-
विस्मया। आनयेनमिति क्षिप्रं रामं वक्ष्यति मैथिली ॥ १९ ॥
अपक्रान्ते च काकुत्स्थे दूरं गत्वाथ्वदाचर। क्वासीते लक्ष्मणेत्येवं
रामयाचानुरूपकम् ॥ २० ॥ तच्छ्रुत्वा रामपदवीं सीतया च
प्रचोदितः। अनुगच्छति संभ्रान्तः सौमित्रिरपि सौहृदात् ॥२१॥
अपक्रान्ते च काकुत्स्थे लक्ष्मणे च यथासुखम्। आदरिष्यामि

वैदेहीं सहसाज्य, शचीमिव ॥ २३ ॥ एवं ब्रुवाणं वित्रं तं यद्येवं गच्छ राक्षस। राज्यस्यार्धं प्रदास्यामि मारीच तव सुव्रत ॥ २३ ॥ गच्छ सौम्य शिवं मार्गं कार्यं स्वास्य विहङ्गमे। अहमप्यनुगमिष्यामि सरथो दण्डकावनम् ॥ २४ ॥ प्राप्य सीतां मयुद्धेन वञ्चयित्वा तु राघवम्। खड्गं प्रतिगमिष्यामि कृतकार्यः सह त्वया ॥ २५ ॥ नोचेत्करोषि मारीच इह त्वामहमद्य वै। एतत्कार्यमवश्यं मे बलादपि करिष्यसि ॥ २६ ॥ राज्ञो विप्रतिकूलस्थो न जातु सुखमेधते। आसाद्य तं जीवितसंशयस्थो सत्यव्रतो ह्यद्य मया विरुध्यतः। एतत्स्वबाल्यपरिरक्षणा बुधा यदत पथ्यं कुरु तत्तथा त्वम् ॥ २७ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये आरण्यकाण्डे
चत्वारिंश सर्गः।

—•—

आत्मनो रावणेनैवं प्रतिकूलस्य राजवत्। अवशीत्यवधं वाक्यं निःशङ्को राजसाधिपम् ॥ १ ॥ केनायमुपदिष्टस्ते विनाशः पापकर्मणा। सपुत्रस्य सराज्यस्य सामात्यस्य निशाचर ॥ २ ॥ कस्त्वया सुखिना राजन्नभिनन्दति पापकृत्। केनेदमुपदिष्टं ते मृत्युद्वारमुपायतः ॥ ३ ॥ अवबुध्यस्व सुव्रतं क्षीणवीर्यो निशाचर। इच्छन्ति त्वां विनश्यन्तमुपरुद्धं बलीयसा ॥ ४ ॥ केनेदमुपदिष्टन्ते दुर्बुद्धे चापि तवुद्धिना। यस्त्वामिच्छति नष्टज्ञं स्वकृतेन निशाचर ॥ ५ ॥ वध्याः खलु न वध्यन्ते सचिवास्तव राक्षस। ये त्वामुत्पथमारूढं न निगृह्णन्ति सर्वशः ॥ ६ ॥ अमात्यैः कामवृत्तो हि राजा कापथमाश्रितः। निग्राह्यः सर्वथा सद्भिः स निग्राह्यो न संशयः ॥ ७ ॥

धर्ममर्थञ्च कामञ्च यशश्च जयतां वर। स्वामिप्रसादात् सचिवाः प्राप्नुवन्ति निशाचर ॥ ८ ॥ विपर्यये तु तत् सर्वं व्यर्थं भवति रावण। व्यसनं स्वामिदोषात् प्राप्नुवन्तीतरे जनाः ॥ ९ ॥ राजमूलो हि धर्मश्च यशश्च जयतां वर। तस्मात् सर्वास्ववस्थासु रक्षितव्या नराधिपाः ॥ १० ॥ राज्यं पालयितुं शक्यं न तीक्ष्णेन निशाचर। न चातिप्रतिकूलेन नाविनीतेन राक्षस ॥ ११ ॥ ये तीक्ष्णमन्त्राः सचिवा भुञ्जन्ते सह तेन वै। विषमेषु रथाः शीघ्रं मन्दसारथयो यथा ॥ १२ ॥ बहवः साधवो लोके युक्तधर्ममनुष्ठिताः। परेषामपराधेन विनष्टाः सपरिच्छदाः ॥ १३ ॥ स्वामिना प्रतिकूलेन प्रजास्तीक्ष्णेन रावण। रक्ष्यमाणा न वर्धन्ते मृगा गोमायुना यथा ॥ १४ ॥ अवश्यं विनशिष्यन्ति सर्वे रावणराक्षसाः। येषां त्वं कर्कशो राजा दुर्वृत्तिरजितेन्द्रियः ॥ १५ ॥ तदिदं काकतालीयं घोरमासादितं मया। यत्र त्वं शोचनीयोऽसि ससैन्यो विनशिष्यसि ॥ १६ ॥ मां निहत्य तु रामोऽसावचिराच्चां वनिष्यति। अनेन कृतकृत्योऽग्नि जिये चाप्यरिणा हृतः ॥ १७ ॥ दर्शनादेव रामस्य हृतं मामवधारय। आत्मानं च हृतं विद्धि हृत्वा सीतां सवान्धवम् ॥ १८ ॥ जानिष्यसि चेत् सीतामात्ममात् सहितो मया नैव त्वमपि नाहं वै नैव लङ्का न राक्षसाः ॥ १९ ॥ निहार्यमाणस्तु मया क्षितेरिपुर्न दृश्यसे वाक्यमिदं निशाचर। परेतकल्पा हि गतायुषो नराः हितं न गृह्णन्ति सुहृद्विरीरितम् ॥ २० ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये आरण्यकाण्डे
चत्वारिंशः सर्गः ॥

धर्मसर्वस्व कामस्य यशस्य जयतांवर। स्वामिप्रसादात् सचिवाः प्राप्नुवन्ति निशाचर॥ ८॥ विपर्यये तु तत् सर्वं व्यर्थं भवति रावण। व्यसनं स्वामिवैगुण्यात् प्राप्नुवन्तीतरे जनाः॥ ९॥ राजमूलो हि धर्मश्च यशश्च जयतांवर। तस्मात् सर्वास्ववस्थासु रक्षितव्या नराधिपाः॥ १०॥ राज्यं पालयितुं शक्यं न तीक्ष्णेन निशाचर। न चातिप्रतिकूलेन नाविनीतेन राक्षस॥ ११॥ ये तीक्ष्णमन्त्राः सचिवा भृज्यन्ते सह तेन वै। विषमेषु रथाः शीघ्रं सन्दसारथयो यथा॥ १२॥ बहवः साधवो लोके युक्तधर्मसमुच्छ्रिताः। परेषामपराधेन विनष्टाः सपरिच्छदाः॥ १३॥ स्वामिना प्रतिकूलेन प्रजास्तीक्ष्णेन रावण। रक्षमाणा न वर्धन्ते क्षया गोमायुना यथा॥ १४॥ अवश्यं विनशिष्यन्ति सर्वे रावण राक्षसाः। येषां त्वं कश्मलो राजा दुर्बुद्धिरजितेन्द्रियः॥ १५॥ तदिदं क्षात्रताजीयं घोरमासादितं मया। यत्र त्वं शोचनीयोसि सबलो विनशिष्यसि॥ १६॥ मां निहत्य तु रामोसावचिराच्चां हनिष्यति। अनेन कृतकृत्योस्मि त्वयि भार्यहरे हतः॥ १७॥ दर्शनादेव रामस्य हतं मामवधारय। आत्मानं च हतं विद्धि हृत्वा सीतां सबांधवम्॥ १८॥ आनयिष्यसि चेत् सीतामद्यमात् सहितो मया। नैव त्वमपि नार्हं वै नैव लङ्का न राक्षसाः॥ १९॥ निवार्यमाणस्तु मया हितैषिणा न शक्यसे वारयितुं निशाचर। परेतकल्पा हि गतायुषो नराः हितं न गृह्णन्ति सुहृद्भिरीरितम्॥ २०॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये आरण्यकाण्डे एकचत्वारिंशः सर्गः।

एवमुक्ता तु परुषं मारीचो रावणं ततः। गच्छावेत्यब्रवीद्दीनो भयाद्राक्षसपप्रभोः॥ १॥ दृष्ट्वाहं पुनस्तेन शरचापासिधारिणा। मद्वीर्यातप्तमनसा निहतं जीवितं च मे॥ २॥ न हि रामं पराक्रम्य जीवन् प्रतिनिवर्त्तते। वर्त्तते प्रतिरूपोसौ यमदण्डहतस्य ते॥ ३॥ किं तु कर्तुं मया शक्यमेवं त्वयि दुरात्मनि। एष गच्छाम्यहं तात स्वस्ति तेस्तु निशाचर॥ ४॥ प्रहृष्टरूपभवत्तेन वचनेन स राक्षसः। परिष्वज्य सुसंश्लिष्टमिदं वचनमब्रवीत्॥ ५॥ एतत्कौशल्यमुद्दिश्य मच्छन्दवशवर्त्तिनः। इदानीमसि मारीचः पूर्वमन्यो हि राक्षसः॥ ६॥ आरुह्यतामयं शीघ्रं खगो रत्नविभूषितः। मया सह रथो युक्तः पिशाचवदनैः खरैः॥ ७॥ प्रलोभयित्वा वैदेहीं यथेष्टं गन्तुमर्हसि। तां शून्ये प्रसभं सीतामानयिष्यामि मैथिलीम्॥ ८॥ ततस्तथेत्युवाचैनं रावणं ताटकासुतः। ततो रावणमारीचौ विमानमिव तं रथम्॥ ९॥ आरुह्यायतुः शीघ्रन्ततस्तादाश्रमण्डलात्। तत्रैव तत्र पश्यंतौ पत्तनानि वनानि च॥ १०। गिरींश्च सरितः सर्वा राष्ट्राणि नगराणि च। समेत्य दण्डकारण्यं राघवस्याश्रमं ततः॥ ११॥ ददर्श सहमारीचो रावणो राक्षसाधिपः। अवतौर्य्य रथात्तस्मात्ततः काञ्चनभूषणात्॥ १२॥ करे गृहीत्वा मारीचं रावणो वाक्यमब्रवीत्। एतद्रामाश्रमपदं दृश्यते कदलीवृतम्॥ १३॥ क्रियतां तत् सखे शीघ्रं यदर्थं वयमागताः। स रावणवचः श्रुत्वा मारीचो राक्षसस्तदा॥ १४॥ खगो भूत्वाश्रमद्वारि रामस्य विचचार ह। स तु रूपं समास्थाय मृगरूपं तदद्भुतदर्शनम्॥ १५॥ मणिप्रवरशृङ्गाग्रः सितासितमुखाकृतिः। रक्तपद्मोत्पलमुख इन्द्रनीलोत्पलत्वचः॥ १६॥ किञ्चिदत्युन्नतग्रीव इन्द्रनीलनिभोदरः। मधूकनिभपार्श्वश्च काञ्चकिञ्जल्कसन्निभः॥ १७॥ वैदूर्यसंकाशखुरस्तनुजंघः सुसंहितः।